

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیهما صلوات

www. **Ghaemiyeh** .com
www. **Ghaemiyeh** .org
www. **Ghaemiyeh** .net
www. **Ghaemiyeh** .ir

رسالة حنين بن اسحاق الى علي بن محمد

في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس

كهن تزيه فهرست در جهان اسلام

مؤلف عربى با ترجمه فارسى

با اهتمام مهدى محقق

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

رساله حنین بن اسحاق الی علی بن یحیی: فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس کهن ترین فهرست در جهان اسلام

نویسنده:

حنین بن اسحاق

ناشر چاپی:

انجمن آثار و مفاخر فرهنگی

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۱۸	رساله حنین بن اسحق الی علی بن یحیی: فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس کهن ترین فهرست در جهان اسلام
۱۸	مشخصات کتاب
۱۸	انتشارات مؤسسه مطالعات اسلامی بر طبق موضوعات علمی [۱] زیر نظر دکتر مهدی محقق
۱۸	فلسفه اسلامی
۱۹	حکمت متعالیه
۲۰	تصوّف و عرفان اسلامی
۲۰	مجموعه‌های مقالات در زمینه‌های مختلف علوم اسلامی - ایرانی
۲۱	پزشکی در جهان اسلام
۲۱	کلام و عقائد اسلامی (شیعی امامی)
۲۲	کلام و عقائد اسلامی (اهل سنت)
۲۲	کلام و عقائد اسلامی (شیعی اسماعیلی)
۲۲	فلسفه تطبیقی
۲۲	اسلام و نوگرایی
۲۳	اخلاق فلسفی
۲۳	منطق
۲۳	کشاورزی در جهان اسلام
۲۳	اصول فقه
۲۳	دامپزشکی در جهان اسلام
۲۳	متفرقه
۲۳	پیشگفتار
۲۴	نهضت ترجمه در اسلام
۲۴	اشاره

- حنین بن اسحق ۲۶
- اشاره ۲۶
- رساله حنین بن اسحق ۳۰
- مترجمان و حامیان در رساله حنین ۳۰
- کوشش برای یافتن نسخه ۳۲
- مقابله و اصلاح (- ویراستاری) ۳۲
- نسخ متعدّد از ترجمه مربوط به سنین مختلف ۳۲
- ترجمه مجدّد بهتر از اصلاح ترجمه است ۳۳
- ارزیابی کتابها هنگام ترجمه ۳۳
- رسالة حنین بن إسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس بعلمه و بعض ما لم یترجم ۳۵
- اشاره ۳۶
- [اسامی کتب جالینوس] ۳۷
- (۱) أما الكتاب الذی سَمَاه جالینوس فینکس و أثبت فیہ ذکر کتبه ۳۷
- (۲) و أما الكتاب الذی عنوانه فی مراتب قراءه کتبه ۳۷
- (۳) کتابه فی الفرق ۳۷
- (۴) کتابه فی الصناعات الطبّیة ۳۸
- (۵) کتابه فی التّبض الی طوثرن و الی سائر المتعلّمین ۳۸
- (۶) و کتابه الی اغلوقن ۳۸
- (۷) کتابه فی العظام ۳۹
- (۸) کتابه فی العضل ۳۹
- (۹) کتابه فی العصب ۳۹
- (۱۰) کتابه فی العروق ۴۰
- (۱۱) کتابه فی الاسطقسّات علی رأی بقراط ۴۰
- (۱۲) کتابه فی المزاج ۴۰

- ۴۰ ۱۳) كتابه فى القوى الطبيعىة
- ۴۱ ۱۴) كتابه فى العلل و الاعراض
- ۴۱ ۱۵) كتابه فى تعرف علل الاعضاء الباطنة
- ۴۲ ۱۶) كتابه فى التبرص
- ۴۳ ۱۷) كتابه فى اصناف الحميات
- ۴۳ ۱۸) كتابه فى البحران
- ۴۳ ۱۹) كتابه فى ايام البحران
- ۴۳ ۲۰) كتابه فى حيلة البرء
- ۴۴ ۲۱) كتابه فى علاج التشريح
- ۴۵ ۲۲) كتابه فى اختصار كتاب مارينس فى التشريح
- ۴۵ ۲۳) كتابه فى اختصار كتاب لوقس فى التشريح
- ۴۵ ۲۴) كتابه فيما وقع من الاختلاف فى التشريح
- ۴۵ ۲۵) كتابه فى تشريح الحيوان الميت
- ۴۵ ۲۶) كتابه فى تشريح الحيوان الحى
- ۴۶ ۲۷) كتابه فى علم بقراط بالتشريح
- ۴۶ ۲۸) كتابه فى علم ارسطراطس فى التشريح
- ۴۶ ۲۹) كتابه فيما لم يعلم لوقس من امر التشريح
- ۴۶ ۳۰) كتابه فيما خالف فيه لوقس
- ۴۶ ۳۱) كتابه فى تشريح الرّحم
- ۴۶ ۳۲) كتابه فى مفصل الفقرة الاولى من فقار الرّقبه
- ۴۷ ۳۳) كتابه فى اختلاف الاعضاء المتشابهة الاجزاء
- ۴۷ ۳۴) كتابه فى تشريح آلات الصوت
- ۴۷ ۳۵) كتاب فى تشريح العين
- ۴۷ ۳۶) كتابه فى حركة الصدر و الرّئة

- ۴۷ کتابه فی علل التنفس (۳۷)
- ۴۸ کتابه فی الصوت (۳۸)
- ۴۸ کتابه فی حركة العضل (۳۹)
- ۴۸ کتابه فی اعتقاد الخطأ الذى اعتقد فی تمييز البول من الدم (۴۰)
- ۴۸ کتابه فی الحاجة إلى التنبض (۴۱)
- ۴۸ کتابه فی الحاجة إلى التنفس (۴۲)
- ۴۸ کتابه فی العروق الصّوارب هل یجرى فیها الدم بالطبع أم لا؟ (۴۳)
- ۴۹ کتابه فی قوى الأدوية المسهلة (۴۴)
- ۴۹ کتابه فی العادات (۴۵)
- ۴۹ کتابه فی آراء بقراط و فلاطن (۴۶)
- ۴۹ کتابه فی الحركات المعتاضة المجهولة (۴۷)
- ۴۹ کتابه فی آلة الشّم (۴۸)
- ۵۰ کتابه فی منافع الأعضاء (۴۹)
- ۵۰ کتابه فی أفضل هیئات البدن (۵۰)
- ۵۰ کتابه فی خصب البدن (۵۱)
- ۵۰ کتابه فی سوء المزاج المختلف (۵۲)
- ۵۱ کتابه فی الأدوية المفردة (۵۳)
- ۵۱ کتابه فی دلائل علل العين (۵۴)
- ۵۱ کتابه فی أوقات الأمراض (۵۵)
- ۵۱ کتابه فی الامتلاء (۵۶)
- ۵۲ کتابه فی الأورام (۵۷)
- ۵۲ کتابه فی الأسباب البادئة و هی الاول التي تحدث من خارج البدن (۵۸)
- ۵۲ کتابه فی الأسباب المتصلة بالمرض (۵۹)
- ۵۲ کتابه فی الزعشة و التافض و الاختلاج و التشنج (۶۰)

- ۵۲ ۶۱) كتابه في أجزاء الطّب
- ۵۲ ۶۲) كتابه في المتي
- ۵۳ ۶۳) كتابه في تولد الجنين المولود لسبعة أشهر
- ۵۳ ۶۴) كتابه في المرّة السوداء
- ۵۳ ۶۵) كتابه في أدوار الحميات و تراكيبيها
- ۵۳ ۶۶) جملة كتابه الكبير في التبض
- ۵۳ ۶۷) كتابه في التبض يناقص ارخيجانس
- ۵۴ ۶۸) كتابه في رداءة التنفس
- ۵۴ ۶۹) كتابه في نوادر تقدمه المعرفة
- ۵۴ ۷۰) كتابه الذي اختصر فيه كتابه في حيلة البرء
- ۵۴ ۷۱) كتابه في الفصد
- ۵۴ ۷۲) كتابه في الذبول
- ۵۵ ۷۳) كتابه في صفات لصبي يصرع
- ۵۵ ۷۴) كتابه في قوى الأغذية
- ۵۵ ۷۵) كتابه في التدبير الملطّف
- ۵۵ ۷۶) كتابه في الكيموس
- ۵۵ ۷۷) كتابه في أفكار ارسطراطس في مداواة الأمراض
- ۵۵ ۷۸) كتابه في تدبير الأمراض الحادة على رأي بقراط
- ۵۶ ۷۹) كتابه في تركيب الأدوية
- ۵۶ ۸۰) كتابه في الأدوية التي يسهل وجودها
- ۵۶ ۸۱) كتابه في الأدوية المقابلة للأدواء
- ۵۶ ۸۲) كتابه في الترياق الي بمفوليانس
- ۵۷ ۸۳) كتابه في الترياق الي فيسن
- ۵۷ ۸۴) كتابه في الحيلة لحفظ الصّحة

- ۸۵) كتابه المسمّى ثراسوبولس ۵۷
- ۸۶) كتابه فى الرياضه بالكرة الصغيرة ۵۷
- كتبه فى تفاسير كتب بقراط ۵۷
- ۸۷) تفسيره لكتاب عهد بقراط ۵۷
- ۸۸) تفسيره لكتاب الفصول ۵۸
- ۸۹) تفسيره لكتاب الكسر ۵۸
- ۹۰) تفسيره لكتاب ردّ الخلع ۵۸
- ۹۱) تفسيره لكتاب تقدمه المعرفة ۵۸
- ۹۲) تفسيره لكتاب تدبير الأمراض الحادة ۵۸
- ۹۳) تفسيره لكتاب القروح ۵۹
- ۹۴) تفسيره لكتاب جراحات الرأس ۵۹
- ۹۵) تفسيره لكتاب ابذيما ۵۹
- ۹۶) تفسيره لكتاب الأخلاط ۵۹
- ۹۷) تفسيره لكتاب تقدمه الانذار ۵۹
- ۹۸) تفسيره لكتاب قطيطريون ۵۹
- ۹۹) تفسيره لكتاب الهواء و الماء و المساكن ۶۰
- ۱۰۰) تفسيره لكتاب الغذاء ۶۰
- ۱۰۲) تفسيره لكتاب طبيعة الانسان ۶۰
- ۱۰۳) كتابه فى أن الطّيب الفاضل فيلسوف ۶۰
- ۱۰۴) كتابه فى كتب بقراط الصحيحة و غير الصحيحة ۶۱
- ۱۰۵) كتابه فى البحث عن صواب ما ثلّب به قواينطوس أصحاب بقراط الذين قالوا بالكيفيات الأربع ۶۱
- ۱۰۶) كتابه فى السبات على رأى بقراط ۶۱
- ۱۰۷) كتابه فى ألفاظ بقراط ۶۱
- ۱۰۸) كتابه فى جوهر النفس ما هو على، رأى اسقليبيادس ۶۱

- ۱۰۹) كتابه فى التجربة الطّبيّة ۶۱
- ۱۱۰) و منها كتابه فى الحثّ على تعلّم الطّب ۶۱
- ۱۱۱) و منها كتابه فى جمل التجربة ۶۲
- ۱۱۲) كتابه فى محنة أفضل الأطباء ۶۲
- ۱۱۳) كتابه فيما يعتقد رآيا ۶۲
- ۱۱۴) كتابه فى الأسماء الطّبيّة ۶۲
- ۱۱۵) كتابه فى البرهان ۶۲
- ۱۱۶) فى القياسات الوضعيّة ۶۳
- ۱۱۷) فى قوام الصّناعات ۶۳
- ۱۱۸) كتابه كيف يتعرّف الانسان ذنوبه و عيوبه ۶۳
- ۱۱۹) كتابه فى الأخلاق ۶۳
- ۱۲۰) كتابه فى صرف الاغتمام ۶۳
- ۱۲۱) كتابه فى أنّ الإخيار من الناس قد ينتفعون بأعدائهم ۶۴
- ۱۲۲) كتابه فيما ذكره افلاطن فى كتابه المعروف بطيماوس من علم الطّب ۶۴
- ۱۲۳) كتابه فى أنّ قوى النفس تابعة لمزاج البدن ۶۴
- ۱۲۴) و وجدت من هذا الفنّ من الكتب كتابا آخر فيه أربع مقالات من ثمانى مقالات لجالينوس ۶۴
- ۱۲۵) فى أنّ المحرّك الأوّل لا يتحرّك ۶۴
- ۱۲۶) كتابه فى المدخل الى المنطق ۶۵
- ۱۲۷) كتابه فى عدد المقاييس ۶۵
- ۱۲۸) تفسيره للكتاب الثّانى من كتب ارسطوطالس الذى يسمّى باريمانيس ۶۵
- ۱۲۹) كتابه فيما يلزم الذى يلحن فى كلامه ۶۵
- الفهرس العام ۶۶
- [الاعلام] ۶۶
- فهرس الالفاظ و المصطلحات الطّبيّة ۷۰

- ترجمه فارسی رساله حنین بن اسحق به علی بن یحیی در ترجمه آثار جالینوس از دکتر مهدی محقق ۷۹
- اشاره ۷۹
- رساله حنین بن اسحق به علی بن یحیی در ذکر آنچه که با علم او [۲۶] از کتابهای جالینوس ترجمه شده و برخی از آنچه که ترجمه نشده است ۷۹
- اشاره ۸۰
- ۱- فینکس ۸۱
- ۲- فی مراتب قراءه کتبه ۸۱
- ۳- فی الفرق ۸۱
- ۴- فی الصناعاته الطبیه ۸۲
- ۵- فی النبض الی طوثرن و الی سائر المتعلمین ۸۲
- ۶- کتابه الی اغلوقن ۸۲
- ۷- فی العظام ۸۳
- ۸- فی العضل ۸۳
- ۹- فی العصب ۸۴
- ۱۰- فی العروق ۸۴
- ۱۱- فی الاسطقات علی رأی بقراط ۸۴
- ۱۲- فی المزاج ۸۴
- ۱۳- فی القوی الطبیه ۸۵
- ۱۴- فی العلل و الاعراض ۸۵
- ۱۵- فی تعرف علل الاعضاء الباطنه ۸۶
- ۱۶- فی النبض ۸۶
- ۱۷- فی اصناف الحمیات ۸۷
- ۱۸- فی البحران ۸۷
- ۱۹- فی ایام البحران ۸۷
- ۲۰- فی حیلۃ البرء ۸۸

- ۲۱- فى علاج التشريح ۸۹
- ۲۲- فى اختصار كتاب مارينس فى التشريح ۸۹
- ۲۳- فى اختصار كتاب لوقس فى التشريح ۹۰
- ۲۴- فيما وقع من الاختلاف فى التشريح ۹۰
- ۲۵- فى تشريح الحيوان الميت ۹۰
- ۲۶- فى تشريح الحيوان الحى ۹۰
- ۲۷- كتابه فى علم بقراط بالتشريح ۹۰
- ۲۸- كتابه فى علم ارسسطراطس فى التشريح ۹۰
- ۲۹- كتابه فيما لم يعلم لوقس من امر التشريح ۹۱
- ۳۰- كتابه فيما خالف فيه لوقس ۹۱
- ۳۱- كتابه فى تشريح الرحم ۹۱
- ۳۲- كتابه فى مفصل الفقرة الاولى من فقار الرقبة ۹۱
- ۳۳- كتابه فى اختلاف الاعضاء المتشابهة الاجزاء ۹۱
- ۳۴- كتابه فى تشريح آلات الصوت ۹۱
- ۳۵- كتابه فى تشريح العين ۹۱
- ۳۶- كتابه فى حركة الصدر و الرئه ۹۲
- ۳۷- كتابه فى علل التنفس ۹۲
- ۳۸- كتابه فى الصوت ۹۲
- ۳۹- كتابه فى حركة العضل ۹۳
- ۴۰- كتابه فى اعتقاد الخطأ الذى اعتقد فى تمييز البول من الدم ۹۳
- ۴۱- كتابه فى الحاجة الى النبط ۹۳
- ۴۲- كتابه فى الحاجة الى التنفس ۹۳
- ۴۳- كتابه فى العروق الضوارب هل يجرى فيها الدم بالطبع ام لا ۹۳
- ۴۴- كتابه فى قوى الادوية المسهلة ۹۴

- ۴۵- كتابه فى العادات ۹۴
- ۴۶- كتابه فى آراء بقراط و فلاطن ۹۴
- ۴۷- كتابه فى الحركات المعتاضة المجهولة ۹۴
- ۴۸- كتابه فى آله الشم ۹۴
- ۴۹- كتابه فى منافع الاعضاء ۹۵
- ۵۰- كتابه فى افضل هيات بدن ۹۵
- ۵۱- كتابه فى خصب البدن ۹۵
- ۵۲- كتابه فى سوء المزاج المختلف ۹۵
- ۵۳- كتابه فى الادوية المفردة ۹۶
- ۵۴- كتابه فى دلائل علل العين ۹۶
- ۵۵- كتابه فى اوقات الامراض ۹۶
- ۵۶- كتابه فى الامتلاء ۹۶
- ۵۷- كتابه فى الاورام ۹۷
- ۵۸- كتابه فى الاسباب البادئة التى تحدث من خارج البدن ۹۷
- ۵۹- كتابه فى الاسباب المتصلة بالمرض ۹۷
- ۶۰- كتابه فى الرعشة و النافض و الاختلاج و التشنج ۹۷
- ۶۱- كتابه فى اجزاء الطب ۹۷
- ۶۲- كتابه فى المنى ۹۷
- ۶۳- كتابه فى تولد الجنين المولود لسبعة اشهر ۹۸
- ۶۴- كتابه فى المرة السوداء ۹۸
- ۶۶- جملة كتابه الكبير فى النبض ۹۸
- ۶۷- كتابه فى النبض يناقض ارخيجانس ۹۸
- ۶۸- كتابه فى رداءة التنفس ۹۹
- ۶۹- كتابه فى نواذر تقدمة المعرفة ۹۹

- ۷۰- كتابه الذی اختصر فيه كتابه فی حيلة البرء ۹۹
- ۷۱- كتابه فی الفصد ۹۹
- ۷۲- كتابه فی الذبول ۱۰۰
- ۷۳- كتابه فی صفات لصبی یصرع ۱۰۰
- ۷۴- كتابه فی قوى الاغذية ۱۰۰
- ۷۵- كتابه فی تدبير الملطف ۱۰۰
- ۷۶- كتابه فی الكيموس ۱۰۰
- ۷۷- كتابه فی افكار ارسطراطس فی مداواة الامراض ۱۰۰
- ۷۸- كتابه فی تدبير الامراض الحادة علی رای بقراط ۱۰۱
- ۷۹- كتابه فی تركيب الادوية ۱۰۱
- ۸۰- كتابه فی الادوية التي یسهل وجودها ۱۰۱
- ۸۱- كتابه فی الادوية المقابلة للادواء ۱۰۲
- ۸۲- كتابه فی التریاق الی بمفولیانس ۱۰۲
- ۸۳- كتابه فی التریاق الی فیسن ۱۰۲
- ۸۴- كتابه فی الحيلة لحفظ الصحة ۱۰۲
- ۸۵- كتابه المسمى ثراسوبولس ۱۰۲
- ۸۶- كتابه فی الرياضية بالكرة الصغيرة ۱۰۳
- ۸۷- تفسيره لكتاب عهد بقراط ۱۰۳
- ۸۸- تفسيره لكتاب الفصول ۱۰۳
- ۸۹- تفسيره لكتاب الكسر ۱۰۳
- ۹۰- تفسيره لكتاب رد الخلع ۱۰۳
- ۹۱- تفسيره لكتاب مقدمة المعرفة ۱۰۳
- ۹۲- تفسيره لكتاب تدبير الامراض الحادة ۱۰۴
- ۹۳- تفسيره لكتاب القروح ۱۰۴

- ۹۴- تفسيره لكتاب جراحات الرأس ۱۰۴
- ۹۵- تفسيره لكتاب ابديميا ۱۰۴
- ۹۶- تفسيره لكتاب الاخلاط ۱۰۴
- ۹۷- تفسيره لكتاب تقدمه الانذار ۱۰۵
- ۹۸- تفسيره لكتاب قطيطيرون ۱۰۵
- ۹۹- تفسيره لكتاب الهواء و الماء و المساكن ۱۰۵
- ۱۰۰- تفسيره لكتاب الغذاء ۱۰۵
- ۱۰۱- تفسيره لكتاب طبيعة الجنين ۱۰۵
- ۱۰۲- تفسيره لكتاب طبيعة الانسان ۱۰۶
- ۱۰۳- كتابه في ان الطبيب الفاضل فيلسوف ۱۰۶
- ۱۰۴- كتابه في كتب بقراط الصحيحة و غير الصحيحة ۱۰۶
- ۱۰۵- كتابه في البحث عن صواب ما ثلب به قواينطوس اصحاب بقراط الذين قالوا بالكيفيات الاربع ۱۰۶
- ۱۰۶- كتابه في السبات على رأى بقراط ۱۰۶
- ۱۰۷- كتابه في الفاظ بقراط ۱۰۶
- ۱۰۸- كتابه في جوهر النفس ما هو على رأى اسقليبيادس ۱۰۷
- ۱۰۹- كتابه في التجربة الطبية ۱۰۷
- ۱۱۰- كتابه في الحث على تعلم الطب ۱۰۷
- ۱۱۱- كتابه في جمل التجربة ۱۰۷
- ۱۱۲- كتابه في محنة افضل الاطباء ۱۰۷
- ۱۱۳- كتابه فيما يعتقده رأيا ۱۰۷
- ۱۱۴- كتابه في الاسماء الطبية ۱۰۸
- ۱۱۵- كتابه في البرهان ۱۰۸
- ۱۱۶- في الفياسات الوضعية ۱۰۸
- ۱۱۷- في قوام الصناعات ۱۰۸

- ۱۱۸- کتابه کیف يتعرف الانسان ذنوبه و عيوبه ۱۰۹
- ۱۱۹- کتابه فى الاخلاق ۱۰۹
- ۱۲۰- کتابه فى صرف الاغتمام ۱۰۹
- ۱۲۱- کتابه فى ان الاخيار قد ينتفعون باعدائهم ۱۰۹
- ۱۲۲- کتابه فيما ذكره افلاطون فى كتابه المعروف بطيماوس من علم الطب ۱۰۹
- ۱۲۳- کتابه فى ان قوى النفس تابعه لمزاج البدن ۱۱۰
- ۱۲۴- جوامع كتب افلاطون ۱۱۰
- ۱۲۵- فى ان المحرك الاول لا يتحرك ۱۱۰
- ۱۲۶- کتابه فى المدخل الى المنطق ۱۱۰
- ۱۲۷- كتاب فى عدد المقاييس ۱۱۰
- ۱۲۸- تفسيره للكتاب الثانى من كتب ارسطوطالس الذى يسمى باريمانياس ۱۱۱
- ۱۲۹- کتابه فيما يلزم الذى يلحن فى كلامه ۱۱۱
- درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان ۱۱۲

رساله حنین بن اسحق الی علی بن یحیی: فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس کهن ترین فهرست در جهان اسلام

مشخصات کتاب

سرشناسه: حنین بن اسحاق، ۱۹۴-۲۶۰ق.

عنوان و نام پدیدآور: رساله حنین بن اسحق الی علی بن یحیی: فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس کهن ترین فهرست در جهان اسلام متن عربی با ترجمه فارسی / باهتمام مهدی محقق
مشخصات نشر: تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۸۴.
مشخصات ظاهری: بیست و دو، ۱۲۶ص.

فروست: سلسله انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی؛ ۳۳۴

شابک: ۱-۸۷-۸۷۷۴-۹۶۴

وضعیت فهرست نویسی: فاپا

یادداشت: عربی

یادداشت: پشت جلد به انگلیسی: Risalat ila Ali ibn yahya treatise for Ali ibn yahya on works of Galen translated into Arabic

یادداشت: چاپ قبلی: دانشگاه تهران، موسسه مطالعات اسلامی، ۱۳۷۹.

یادداشت: کتابنامه به صورت زیرنویس

موضوع: جالینوس، ۱۹۹-۱۲۹م. -- Galen ترجمه‌ها -- کتابشناسی

موضوع: پزشکی -- ترجمه شده به عربی -- کتابشناسی

موضوع: پزشکی اسلامی -- متون قدیمی تا قرن ۱۴

شناسه افزوده: علی بن یحیی، ۲۰۱-۲۷۵ق.

شناسه افزوده: محقق، مهدی، ۱۳۰۸ - گردآورنده

شناسه افزوده: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی

رده بندی کنگره: ۵ر۹ح/۸۱۶۵

رده بندی دیویی: ۰۱۶/۶۱

شماره کتابشناسی ملی: م ۸۴-۹۴۱۷

انتشارات مؤسسه مطالعات اسلامی بر طبق موضوعات علمی [۱] زیر نظر دکتر مهدی محقق

فلسفه اسلامی

۱. افلاطون فی الاسلام، مشتمل بر رساله‌هایی از فارابی و دیگران و تحقیق درباره آنها، به اهتمام دکتر عبد الرحمن بدوی با مقدمه به زبان فرانسه (چاپ شده ۱۳۵۳). ۱۳

۲. الامد علی الأبد، ابو الحسن عامری نیشابوری، به اهتمام پروفیسور اورت روسن و ترجمه مقدمه انگلیسی آن از دکتر سید جلال الدین مجتوبی (چاپ شده در بیروت ۱۳۵۷). ۲۸

۳. شرح فصوص الحکمه، منسوب به ابو نصر فارابی، از محمد تقی استرآبادی، به اهتمام محمد تقی دانش‌پژوه، با دو مقاله به زبان فرانسه از خلیل جر و سلیمان پینس و ترجمه آن دو مقاله از دکتر سید ابو القاسم پورحسینی (چاپ شده ۱۳۵۸). ۲۲
۴. شرح بیست و پنج مقدمه ابن میمون، ابو عبد الله محمد بن ابی بکر تبریزی، به اهتمام دکتر مهدی محقق و ترجمه فارسی از دکتر سید جعفر سجادی و ترجمه انگلیسی بیست و پنج مقدمه از س. پینس (چاپ شده ۱۳۶۰). ۲۶
۵. جام جهان‌نمای، ترجمه فارسی کتاب التّحصیل بهمینار بن مرزبان تلمیذ ابن سینا، به اهتمام استاد شیخ عبد الله نورانی و محمد تقی دانش‌پژوه (چاپ شده ۱۳۶۲). ۱۵
۶. المبدأ و المعاد، شیخ الزّیسی ابو علی ابن سینا، به اهتمام استاد شیخ عبد الله نورانی (چاپ شده ۱۳۶۳). ۳۶

- (*)- شماره‌های آخر عناوین کتاب‌ها بصورت معمولی نشانه «سلسله دانش ایرانی» و میان دو کمانه نشانه «مجموعه تاریخ علوم در اسلام» و میان دو قلاب نشانه «مجموعه اندیشه اسلامی» است.
- رسالة حنین بن إسحق إلی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، مقدمه، ص: ۶
۷. فیلسوف ری محمّد بن زکریای رازی، دکتر مهدی محقق، به پیوست سه مقدمه به زبان فارسی و دو مقاله بزبان انگلیسی (چاپ شده ۱۳۵۲، چاپ سوم نشر نی ۱۳۶۹، چاپ چهارم انجمن آثار و مفاخر فرهنگی ۱۳۷۷). ۱۴
۸. بیان الحقّ بضمان الصّیّدق (العلم الالهی)، ابو العباس فضل بن محمّد اللوگری، با مقدمه عربی، به اهتمام دکتر ابراهیم دیباجی، (چاپ شده ۱۳۷۳). [۲]
۹. الأسئلة و الاجوبه، پرسش‌های ابو ریحان بیرونی و پاسخ‌های ابن سینا، به انضمام پاسخ‌های مجدّد ابو ریحان و دفاع ابو سعید فقیه معصومی از ابن سینا، به اهتمام دکتر مهدی محقق و دکتر سید حسین نصر، (چاپ شده کوالا لامپور ۱۳۷۴). [۳]
۱۰. مراتب و درجات وجود دکتر سید محمد نقیب العطّاس، ترجمه فارسی از دکتر سید جلال الدّین مجتبی، با مقدمه دکتر مهدی محقق در شرح حال نویسنده، (چاپ شده ۱۳۷۵). [۷]
۱۱. حدوث العالم، افضل الدّین عمر بن علی بن غیلان به انضمام الحکومه فی حجج المثبتین للماضی مبداء زمانیا، الشّیخ الزّیسی ابو علی بن سینا و مناظره میان فخر الدّین رازی و فرید الدّین غیلانی، با مقدمه به زبان فرانسه از پروفیسور ژان میشو، با اهتمام دکتر مهدی محقق، (چاپ شده ۱۳۷۷). ۴۳
۱۲. شرح حکمه الإشراق سهروردی، قطب الدّین شیرازی، به اهتمام استاد شیخ عبد الله نورانی و دکتر مهدی محقق، به پیوست مقاله‌ای از استاد مجتبی مینوی (چاپ شده ۱۳۸۰). ۵

حکمت متعالیه

۱۳. شرح غرر الفرائد معروف به شرح منظومه حکمت، حاج ملا هادی سبزواری، بخش امور عامه و جوهر و عرض، با مقدمه فارسی و انگلیسی و فرهنگ اصطلاحات فلسفی، به اهتمام پروفیسور ایزوتسو و دکتر مهدی محقق. (چاپ شده ۱۳۴۸، چاپ دوم ۱۳۶۰، چاپ سوم دانشگاه تهران ۱۳۶۹). ۱
۱۴. تعلیقه میرزا مهدی مدرّس آشتیانی بر شرح منظومه حکمت سبزواری، به اهتمام دکتر رساله حنین بن إسحق إلی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، مقدمه، ص: ۷
- عبد الجواد فلاطوری و دکتر مهدی محقق با مقدمه انگلیسی پروفیسور ایزوتسو (چاپ شده ۱۳۵۲).
۱۵. کتاب القبسات، میرداماد، بانضمام شرح حال تفصیلی و خلاصه افکار آن حکیم، به اهتمام دکتر مهدی محقق و دکتر سید علی

- موسوی بهبهانی و دکتر ابراهیم دیباجی و پروفیسور ایزوتسو با مقدمه انگلیسی (جلد اول)، متن چاپ شده ۱۳۵۶، چاپ دوم دانشگاه تهران (۱۳۶۷). ۷
۱۶. ترجمه انگلیسی شرح غرر الفرائد معروف به شرح منظومه حکمت، قسمت امور عامه و جوهر و عرض، بوسیله پروفیسور ایزوتسو و دکتر مهدی محقق با مقدمه‌ای در شرح احوال و آثار آن حکیم (چاپ شده در نیویورک ۱۳۵۶، چاپ دوم مرکز نشر دانشگاهی تهران ۱۳۶۲، چاپ سوم دانشگاه تهران ۱۳۶۹). ۱۰
۱۷. شرح الالهیات من کتاب الشفاء، ملّا مهدی نراقی، به اهتمام دکتر مهدی محقق با مقدمه‌ای در شرح احوال و آثار آن حکیم از حسن نراقی (چاپ شده ۱۳۶۵). ۳۴
۱۸. شرح کتاب القبسات میرداماد، احمد بن زین العابدین العلوی معروف به میر سید احمد علوی، به اهتمام حامد ناجی اصفهانی، با مقدمه فارسی و انگلیسی از دکتر مهدی محقق، چاپ شده ۱۳۷۶. [۱۱]
۱۹. کتاب تقویم الایمان، محمّد باقر الحسینی معروف به میرداماد، و شرح آن موسوم به کشف الحقائق از میر سید احمد علوی، و تعلیقات آن از ملّا علی نوری، به اهتمام علی اوجبی، (چاپ شده ۱۳۷۶). [۱۲]
۲۰. شرح غرر الفرائد معروف به شرح منظومه حکمت، حاج ملّا هادی سبزواری، بخش الهیات بالمعنی الأخصّ، با مقدمه فارسی و انگلیسی و فرهنگ اصطلاحات فلسفی، به اهتمام دکتر مهدی محقق، (چاپ شده ۱۳۷۸). ۴۶

تصوّف و عرفان اسلامی

۲۱. مرموزات اسدی در مزمورات داودی، نجم الدین رازی، به اهتمام دکتر محمّد رضا شفیعی کدکنی و مقدمه انگلیسی دکتر هرمان لندلت (چاپ شده ۱۳۵۲). ۶
- رسالة حنین بن إسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، مقدمه، ص: ۸
۲۲. انوار جلیّه، ملّا عبد الله زنوزی، به اهتمام سید جلال الدین آشتیانی، با مقدمه انگلیسی از دکتر سید حسین نصر (چاپ شده ۱۳۵۴). ۱۸
۲۳. دیوان اشعار و رسائل اسیری لاهیجی شارح گلشن راز، به اهتمام دکتر برات زنجانی با مقدمه انگلیسی از نوش آفرین انصاری (محقق)، (چاپ شده ۱۳۵۷). ۲۰
۲۴. کاشف الاسرار، نور الدین اسفراینی به انضمام پاسخ به چند پرسش و رساله در روش سلوک و خلوت نشینی، با ترجمه و مقدمه به زبان فرانسه به اهتمام دکتر هرمان لندلت (چاپ شده ۱۳۵۸، چاپ دوم پاریس ۱۳۶۴). ۵
۲۵. نصوص الخصوص فی ترجمه الفصوص (شرح فصوص الحکم محیی الدین ابن عربی)، رکن الدین شیرازی، به اهتمام دکتر رجبعلی مظلومی، به پیوست مقاله‌ای از استاد جلال الدین همائی (چاپ شده ۱۳۵۹). ۲۵
۲۶. رباب نامه، سلطان ولد پسر مولانا جلال الدین رومی، به اهتمام دکتر علی سلطانی گرد فرامرزی با مقدمه انگلیسی (چاپ شده ۱۳۵۹، چاپ دوم ۱۳۷۷). ۲۳
۲۷. دیوان محمد شیرین مغربی، بتصحیح و اهتمام دکتر لئونارد لوئیزان و مقدمه پروفیسور ان ماری شیمیل و ترجمه فارسی آن از داود حاتمی (چاپ شده ۱۳۷۲). ۴۳

مجموعه‌های مقالات در زمینه‌های مختلف علوم اسلامی - ایرانی

۲۸. مجموعه سخنرانیها و مقاله‌ها در فلسفه و عرفان اسلامی (بزبانهای فارسی و عربی و فرانسه و انگلیسی)، به اهتمام دکتر مهدی

- محقق و دکتر هرمان لندلت (چاپ شده ۱۳۵۰). ۴
۲۹. جشن نامه کربن، مجموعه رسائل و مقالات به زبانهای فارسی و عربی و انگلیسی و فرانسه و آلمانی به افتخار پروفیسور هانری کربن، زیر نظر دکتر سید حسین نصر (چاپ شده ۱۳۵۶). ۹
۳۰. بیست گفتار در مباحث علمی و فلسفی و کلامی و فرق اسلامی، از دکتر مهدی محقق، با مقدمه انگلیسی از پروفیسور ژوزف فان اس و ترجمه آن از استاد احمد آرام (چاپ شده ۱۳۵۵، چاپ دوم شرکت انتشار ۱۳۶۳). ۱۷
۳۱. یادنامه ادیب نیشابوری، مشتمل بر زندگانی استاد و مجموعه مقالات در مباحث رساله حنین بن إسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، مقدمه، ص: ۹ علمی و ادبی، به اهتمام دکتر مهدی محقق، (چاپ شده ۱۳۵۶). ۳۳
۳۲. دومین بیست گفتار در مباحث ادبی و تاریخی و فلسفی و کلامی و تاریخ علوم اسلامی، به انضمام «حدیث نعمت خدا» مشتمل بر زندگی نامه و کتاب نامه، از دکتر مهدی محقق (چاپ شده ۱۳۶۹). ۴۰
۳۳. چهارمین بیست گفتار در مباحث ادبی و فلسفی و کلامی و تاریخ علوم، دکتر مهدی محقق، به انضمام کارنامه علمی نویسنده در نمودار زمانی، (چاپ شده ۱۳۷۶). [۹]
۳۴. پنجمین بیست گفتار در مباحث علوم و معارف اسلامی - ایرانی، دکتر مهدی محقق (چاپ شده ۱۳۷۹). ۴۹

پزشکی در جهان اسلام

۳۵. دانشنامه در علم پزشکی، حکیم میسری (کهن ترین مجموعه در علم پزشکی به شعر فارسی)، به اهتمام دکتر برات زنجانی و مقدمه دکتر مهدی محقق (چاپ شده ۱۳۶۶). (۲)
۳۶. مفتاح الطب و منهاج الطلاب، ابو الفرج علی بن الحسین بن هندو (کلید دانش پزشکی و برنامه دانشجویان آن)، به اهتمام دکتر مهدی محقق و استاد محمد تقی دانش پژوه، و تلخیص و ترجمه فارسی و انگلیسی و فهرست اصطلاحات پزشکی از دکتر مهدی محقق (تهران چاپ شده ۱۳۶۸). (۱)
۳۷. الشکوک علی جالینوس محمد بن زکریای رازی، با مقدمه فارسی و عربی و انگلیسی، به اهتمام دکتر مهدی محقق، چاپ شده ۱۳۷۲. [۱]
۳۸. جراحی و ابزارهای آن، ابو القاسم خلف بن عباس زهراوی، ترجمه فارسی بخش سی ام کتاب التصریف لمن عجز عن التألیف، به اهتمام استاد احمد آرام و دکتر مهدی محقق، (چاپ شده ۱۳۷۴). [۵]
۳۹. طب الفقراء و المساکین، ابن جزار قیروانی، به اهتمام دکتر وجیهه کاظم آل طعمه، با مقدمه فارسی و انگلیسی از دکتر مهدی محقق، (چاپ شده ۱۳۷۵). [۸]
۴۰. رساله حنین بن اسحق به علی بن یحیی درباره آثار ترجمه شده از جالینوس، متن عربی رساله حنین بن إسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، مقدمه، ص: ۱۰ با ترجمه فارسی و مقدمه فارسی و انگلیسی، به اهتمام دکتر مهدی محقق (چاپ شده ۱۳۷۹). ۴۸

کلام و عقائد اسلامی (شیعی امامی)

۴۱. تلخیص المحصل، خواجه نصیر الدین طوسی، بانضمام رسائل و فوائد کلامی از آن حکیم، به اهتمام استاد شیخ عبد الله نورانی (چاپ شده ۱۳۵۹). ۲۴

۴۲. اندیشه‌های کلامی شیخ مفید، مارتین مکدرموت، ترجمه از انگلیسی به فارسی به وسیله استاد احمد آرام (چاپ شده ۱۳۶۳)، چاپ دوم دانشگاه تهران ۱۳۷۲. ۳۵
۴۳. الباب الحادی عشر، العلامه الحلی، مع شرحیه: النافع یوم الحشر فی شرح باب الحادی عشر، مقداد بن عبد الله السیوری. مفتاح الباب، ابو الفتح بن مخدوم الحسینی العربشاهی، به اهتمام دکتر مهدی محقق (چاپ شده ۱۳۶۵)، چاپ دوم و سوم آستان قدس رضوی مشهد ۱۳۶۸ و ۱۳۷۰. ۳۸
۴۴. اوائل المقالات فی المذاهب و المختارات، محمد بن محمد بن نعمان ملقب به شیخ مفید، به انضمام شرح احوال و آثار شیخ و مقدمه انگلیسی دکتر مارتین مکدرموت، به اهتمام دکتر مهدی محقق (چاپ شده ۱۳۷۲). ۴۱

کلام و عقائد اسلامی (اهل سنت)

۴۵. الشامل فی اصول الدین، امام الحرمین جوینی، به اهتمام پروفیسور ریچارد فرانک و ترجمه مقدمه آن از دکتر سید جلال الدین مجتوبی (چاپ شده ۱۳۶۰). ۲۷
۴۶. الدرّة الفاخره، عبد الرحمن جامی، به پیوست حواشی مؤلف و شرح عبد الغفور لاری و حکمت عمادیّه، به اهتمام دکتر نیکولاهیر و دکتر سید علی موسوی بهبهانی و ترجمه مقدمه انگلیسی آن از استاد احمد آرام (چاپ شده ۱۳۵۸). ۱۹
- رسالة حنین بن إسحق إلى علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، مقدمه، ص: ۱۱

کلام و عقائد اسلامی (شیعی اسماعیلی)

۴۷. دیوان ناصر خسرو (جلد اول، متن بانضمام نسخه بدلها)، به اهتمام استاد مجتبی مینوی و دکتر مهدی محقق، (چاپ شده ۱۳۵۷)، چاپهای سوم و چهارم و پنجم دانشگاه تهران. ۱۳۵۶ و ۱۳۶۸ و ۱۳۷۰. ۲۱
۴۸. کتاب الإصلاح، ابو حاتم احمد بن حمدان الزازی، به اهتمام دکتر حسن مینوچهر و دکتر مهدی محقق، با مقدمه انگلیسی از دکتر شین نوموتو و ترجمه فارسی آن از دکتر سید جلال الدین مجتوبی، (چاپ شده ۱۳۷۷). ۴۲

فلسفه تطبیقی

۴۹. بنیاد حکمت سبزواری، پروفیسور ایزوتسو، تحلیلی تازه و نو از فلسفه حاج ملا هادی سبزواری، ترجمه دکتر سید جلال الدین مجتوبی، با مقدمه‌ای از دکتر مهدی محقق (چاپ شده ۱۳۵۹)، چاپ دوم دانشگاه تهران ۱۳۶۸. ۲۹
۵۰. مطالعه‌ای در هستی‌شناسی تطبیقی، از دیدگاه صدر الدین شیرازی و مارتین هایدگر، پروفیسور الب ارسلان آچیک گنج، ترجمه محمد رضا جوزی (چاپ شده ۱۳۷۸). ۴۷

اسلام و نوگرانی

۵۱. درآمدی بر جهان‌شناسی اسلامی، دکتر سید محمد نقیب العطّاس، ترجمه فارسی از محمد حسین ساکت و حسن میاننداری و منصوره کاویانی (شیوا) و محمد رضا جوزی، با مقدمه دکتر مهدی محقق در شرح حال نویسنده، (چاپ شده ۱۳۷۴). [۴]
۵۲. اسلام و دنیویگری (سکولاریسم)، دکتر سید محمد نقیب العطّاس، ترجمه فارسی از احمد آرام با مقدمه مهدی محقق در شرح حال نویسنده، (چاپ شده ۱۳۷۵). [۶]
- رسالة حنین بن إسحق إلى علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، مقدمه، ص: ۱۲

اخلاق فلسفی

۵۳. جاویدان خرد، ابن مسکویه، ترجمه تقی الدین محمّد شوشتری، به اهتمام دکتر بهروز ثروتیان با مقدمه به زبان فرانسه از پروفیسور محمّد ارکون و ترجمه آن از دکتر رضا داوری اردکانی (چاپ شده ۱۳۵۵). ۱۶
۵۴. الدّراسه التّحلیلیّه لکتاب الطّب الرّوحانی لمحمّد بن زکریّا الرّازی، به زبان عربی و فارسی و انگلیسی، با متن چاپی و خطّی، و فرهنگ اصطلاحات به اهتمام دکتر مهدی محقق، (چاپ شده ۱۳۷۸). ۴۴

منطق

۵۵. منطق و مباحث الفاظ، مجموعه رسائل و مقالات درباره منطق و مباحث الفاظ (به زبانهای فارسی و عربی و فرانسه و انگلیسی) به اهتمام پروفیسور ایزوتسو و دکتر مهدی محقق (چاپ شده ۱۳۵۳، چاپ دوم دانشگاه تهران، ۱۳۷۰). ۸
۵۶. کتاب المناهج فی المنطق، صائن الدّین ابن ترکه اصفهانی، با مقدمه فارسی و عربی، به اهتمام دکتر ابراهیم دیباجی، (چاپ شده ۱۳۷۶). [۱۰]

کشاورزی در جهان اسلام

۵۷. آثار و احیاء، رشید الدّین فضل الله همدانی (متن فارسی درباره فن کشاورزی) به اهتمام دکتر منوچهر ستوده و استاد ایرج افشار و مقدمه دکتر مهدی محقق (تهران چاپ شده ۱۳۶۸). (۴)

اصول فقه

۵۸. معالم الدّین و ملاذ المجتهدین معروف به معالم الاصول، شیخ حسن بن شیخ زین الدّین شهید ثانی، با مقدمه فارسی و ترجمه چهل حدیث در فضیلت علم و تکریم علما، به اهتمام دکتر مهدی محقق (چاپ شده ۱۳۶۲، چاپ دوم مرکز انتشارات علمی و فرهنگی (چاپ شده ۱۳۶۴). ۳۰
- رسالة حنین بن إسحق إلی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، مقدمه، ص: ۱۳

دامپزشکی در جهان اسلام

۵۹. دو فرس نامه منثور و منظوم، (دو متن فارسی مشتمل بر شناخت انواع نژاد و پرورش و بیماریها و روش درمان اسب)، به اهتمام علی سلطانی گرد فرامرزی و مقدمه دکتر مهدی محقق (تهران چاپ شده ۱۳۶۶). (۳)

متفرقه

۶۰. هزار و پانصد یادداشت در مباحث لغوی و ادبی و تاریخی و فلسفی و کلامی و تاریخ علوم، گردآورنده دکتر مهدی محقق، (چاپ شده ۱۳۷۸). ۴۵
- رسالة حنین بن إسحق إلی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، مقدمه، ص: ۱۴

پیشگفتار

نهضت ترجمه در اسلام

اشاره

کلمه «ترجمه» در زبان عربی مصدر رباعی مجرّد است. ترجم کلامه: تفسیر کرد سخن وی را، ترجمه کرد و هو التّرجمان: تفسیرکننده [۲]. کلمه «ترجمان» در ادب فارسی و عربی بسیار بکار رفته است:

بازیست بیش حکمت یونانم زیرا که ترجمان طواسینم [۳] ملاعب جنّه لوسار فیها سلیمان لوسار بترجمان [۴]

میر سید شریف جرجانی آن را معرب «ترزفان» یعنی ترزبان دانسته در حالی که این کلمه با کلمه «ترجوم» عبری به معنی توضیح دادن، تفسیر کردن هم ریشه است. [۵]

امر ترجمه از دوره امویان آغاز شد و در دوره بنی عباس یعنی از زمان منصور تا عهد مأمون به نهایت کمال خود رسید و مرکز این جریان علمی شهر مدینه السّلام یعنی بغداد بوده است.

مورخان اسلامی سیر علوم و فلسفه و انتقال آن از آتن را بدین نحو یاد کرده‌اند که فلسفه مدنیّه از سقراط و افلاطون و ارسطو آغاز شد و سپس به ثاوفرسطس و اودیمس و آیندگان آنان رسید و پس از آن مجلس تعلیم از آتن به اسکندریّه مصر منتقل گشت و در زمان عمر بن عبد العزیز از اسکندریّه به انطاکیه و سپس به حرّان و

(۱). مقدّمه الادب، زمخشری، ذیل همین کلمه.

(۲). دیوان ناصر خسرو، ۶۰/۳۸.

(۳). شرح دیوان متنبی، ج ۲، ص ۲۹۰.

(۴). التنبیه و الاشراف، مسعودی، ص ۶۹.

رسالة حنین بن إسحق إلی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، مقدمه، ص: ۱۵

بعد به بغداد انتقال یافت [۶].

علّت انتقال مجلس تعلیم از آتن به اسکندریّه این بود که ظهور دعوت مسیح در بلاد روم موجب شد که همه ساکنان آن دیار مسیحی بشوند و در نتیجه گروهی از فلاسفه بزرگ در اسکندریّه آشکار گشتند و همت بر نظر به کتب قدما گماشتند. آنان همه

کتابهای جالینوس را مختصر ساختند و از آنها جمل و جوامع به وجود آوردند تا حفظ و یادگیری آنها آسان گردد. [۷]

مشهور چنان است که نخستین کسی که کتابهای یونانی را به زبان عربی برگردانید خالد بن یزید بن معاویه بود که علاقه فراوانی به

کیمیا داشت. او که به حکیم آل مروان شهرت داشت مردی عالم و فاضل بود و به علوم عنایت و همت و محبت می‌ورزید و چون

توجهی خاص به علم صنعت یعنی کیمیا داشت فرمان داد تا گروهی از فیلسوفان یونانی که در مصر ساکن بودند احضار شوند تا

آنان کتابهای کیمیا را از یونانی و قبطی به عربی ترجمه کنند و این نخستین بار بود که در اسلام ترجمه از زبانی به زبان دیگر صورت می‌گرفت. [۸]

ابن ابی اصیبعه در شرح حال ماسرجویه متطبّب بصره می‌گوید که او کتاب اهرن (Heron) را از سریانی به عربی ترجمه کرد، او

مذهب یهودی داشت و محمّد بن زکریای رازی در کتاب حاوی خود هر جا که می‌گوید: «قال الیهودی» او را مورد نظر دارد و سپس از ابن جلجل نقل می‌کند که ماسرجویه در ایام بنی امیه بود و در زمان مروان وفات یافت او کتاب اهرن را به عربی گزارش کرده است و این همان کتابی است که عمر بن عبد العزیز در کتابخانه‌ها یافته و نزد خود آورده و در زیر جانماز خود نهاده بود و

استخاره می‌کرد که آیا آن را برای انتفاع مسلمانان در اختیار آنان قرار بدهد یا نه؟ تا پس از چهل روز مصمم شد که آن کتاب را در دسترس مسلمانان بگذارد. [۹]

از کسانی که بعدها به آوردن کتب از روم عنایت ورزیده‌اند محمد و احمد و حسن فرزندان شاکر منجم‌اند که حنین بن اسحق و دیگران را به روم اعزام داشتند و آنان با خود کتابهای طریف و مصنفات غریب در فلسفه و هندسه و موسیقی و

(۱). التنبیه و الاشراف، مسعودی، ص ۱۰۵.

(۲). طبقات الاطباء و الحكماء، ابن جلجل، ص ۵۱.

(۳). الفهرست، ابن الندیم، ص ۳۰۴.

(۴). عیون الانباء فی طبقات الاطباء، ابن ابی اصیبعه، ص ۲۳۲.

رساله حنین بن اسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، مقدمه، ص: ۱۶

ارثماتیقی (- حساب arithmetic) و طب را آوردند. [۱۰]

ابن ندیم در فهرست خود اسامی مترجمان از زبان یونانی و سریانی و هندی و نبطی به عربی را ذکر کرده است. [۱۱]

دانشمندان سیر تحوّل و تاریخ ترجمه را به سه دوره تقسیم کرده‌اند:

دوره اول از خلافت ابو جعفر منصور تا وفات هارون الرشید یعنی از ۱۳۶ تا ۱۹۳ هجری و طبقه اول از مترجمان در این دوره می‌زیسته‌اند از جمله یحیی بن بطریق مترجم مجسطی که در روزگار منصور می‌زیسته و جرجیس بن جبرائیل طیب که در سال ۱۴۸ در قید حیات بوده و عبد الله بن مقفع که در سال ۱۴۳ در گذشته و برخی از کتابهای منطقی ارسطو را ترجمه کرده است و یوحنا بن ماسویه که در ایلام رشید بوده و متوکل را نیز درک کرده و عنایت او بیشتر به کتابهای پزشکی بوده است و سلّام ابرش که در ایلام برامکه بوده و همچنین باسیل مطران.

دوره دوم از حکومت مأمون یعنی ۱۹۸ تا ۳۰۰ است و این دوره طبقه دوم از مترجمان است از جمله یوحنا بن بطریق و حجاج بن مطر که در ۲۱۴ می‌زیسته و قسطا بن لوقا بعلبکی که در سال ۲۲۰ زندگی می‌کرده و عبدالمسیح بن ناعمه حمصی که در سال ۲۲۰ در قید حیات بوده و حنین بن اسحق که در سال ۲۶۰ و یا ۲۶۲ در گذشته و پسرش اسحق بن حنین که در سال ۲۹۸ وفات یافته و ثابت بن قرّه حرّانی که در سال ۲۸۸ از دنیا رفته و حبیش بن الحسن معروف به حبیش اعسم خواهرزاده حنین که در سال ۳۰۰ وفات کرده است. در این دوره کتابهای بقراط و جالینوس و ارسطو و قسمتی از کتابهای افلاطون و تفاسیر این کتب ترجمه شده است.

دوره سوم از سال ۳۰۰ هجری که تاریخ وفات حبیش است تا نیمه قرن چهارم و از مترجمان این دوره می‌توان از افراد زیر نام برد: متی بن یونس که تاریخ وفاتش مجهول است و مسلم آنست که او میان سنوات ۳۲۰ و ۳۳۰ در بغداد زندگی می‌کرده است و سنان بن ثابت بن قرّه متوفی ۳۶۰ و یحیی بن عدی متوفی ۳۶۴ و ابو علی ابن زرعه که از سال ۳۳۱ تا ۳۸۹ می‌زیسته و هلال بن هلال حمصی و

(۱). الفهرست، ص ۳۰۴.

(۲). الفهرست، ص ۳۰۴-۳۰۵.

رساله حنین بن اسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، مقدمه، ص: ۱۷

عیسی بن چهار بخت و اینان بیشتر به ترجمه کتب منطقی و طبیعی ارسطو و آثار مفسران ارسطو همچون اسکندر افرویدیسی و یحیی نحوی و مانند این دو اشتغال داشتند. [۱۲]

با توجه به کتابهایی که به وسیله دانشمندان یاد شده ترجمه گردیده می‌توان حدس زد که همه آنها در یک درجه از قوت و ضعف نبوده و روش آنان نیز از هم متمایز بوده است و این نکته‌ای بوده است که دانشمندان اسلامی متوجه آن شده‌اند. از دانشمندانی که اشاره به روش‌های گوناگون ترجمه در اسلام کرده‌اند صلاح الدین صفدی است که در این باره می‌گوید:

مترجمان را در نقل کتابها به زبان عربی دو روش بوده است: یکی روش یوحنا بن بطریق و ابن ناعمه حمصی و دیگران و آن این بود که به کلمات مفرد یونانی و معنی مدلول آن نظر می‌افکنند و کلمه‌ای مفرد از زبان عربی که مرادف آن در دلالت بر آن معنی باشد انتخاب می‌کردند که کلمه یونانی به کلمه عربی تبدیل می‌گردید و با آن تبیین می‌شد و با پیوستن کلمات جمله‌ای عربی پدید می‌آمد.

این روش از دو جهت نادرست است یکی آنکه در زبان عربی کلماتی یافت نمی‌شد که برابر همه کلمات یونانی باشد از این جهت است که در خلال ترجمه بسیاری از الفاظ یونانی به صورت خود باقی مانده است و دیگر آنکه خواص ترکیب و روابط اسنادی یک زبان همیشه با زبان دیگر تطبیق نمی‌کند و نیز در استعمال مجازات که در هر زبانی موجود است خلل وارد می‌آید. روش دیگر، روش حنین بن اسحق و جوهری و دیگران است که محصول معنای جمله‌ای را در ذهن می‌آوردند و آن محصول معنا را طی جمله‌ای در زبان دیگر بیان می‌کردند و این روش درست‌تر است از این جهت است که کتابهای حنین بن اسحق نیازی به تهذیب ندارد مگر در علوم ریاضی که او مهارتی در آنها نداشت برخلاف کتابهای پزشکی و منطقی و الهی که ترجمه‌های او ازین کتب نیازی به اصلاح ندارد. [۱۳]

(۱). عصر المأمون، احمد فرید رفاعی، ص ۳۸۰-۳۷۹.

(۲). الغیث المسجم فی شرح لامیه العجم، صفدی، ج ۱، ص ۷۹.

رساله حنین بن اسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، مقدمه، ص: ۱۸

چنانکه یاد شد در دوره مأمون ترجمه از کتابهای بیگانگان به اوج تعالی و ترقی خود رسید چه آنکه او کتابخانه‌ای مخصوص را مرکز این امر قرار داده بود و همین است که به «بیت الحکمه» یا «خزانه الحکمه» یا به قول بلعمی به «گنج خانه مأمون» معروف گشته است. بسیاری از دانشمندان و مترجمان در آنجا مشغول تحقیق و ترجمه بودند. یحیی ابن ابی منصور موصلی منجم صاحب رصد در زمان مأمون و محمد بن موسی خوارزمی صاحب زیج از خازنان این بیت الحکمه بودند و همچنین احمد طیبی معروف به صنوبری و فضل بن نوبخت از کسانی بودند که در آنجا به مطالعه و استنساخ و ترجمه و تألیف اشتغال داشتند. [۱۴]

حنین بن اسحق

اشاره

ابو زید بن اسحق العبادی [۱۵]، منسوب به عباد که به چند قبیله عربی که در قرون اول مسیحی در حیره بر نصرائت گرد آمده بودند اطلاق شده است و شاعر عرب در این شعر اشاره به آنان کرده است:

یسقیکها من بنی العباد رشامنتسب عیده الی الأحد [۱۶]

او در سال ۱۹۴ در حیره به دنیا آمد. حیره که در سریانی «حیرتا» آمده به معنی باروی شهر و لشکرگاه و دیر است و این شهر پایتخت لخمی‌های جنوب عراق بوده که مورد حمایت ساسانیان بر ضد حمله‌های رومیان بوده‌اند. [۱۷] اسحق پدر حنین صیدلانی (-)

داروساز) بود و با حشائش و عقاقیر و اعشاب و نباتات و گیاهان داروئی سروکار داشت. [۱۸] از خانواده او شاگرد و همکار او در ترجمه حبیش بن الحسن الاعمسم خواهرزاده‌اش شناخته شده است. حنین نخست نزد پدرش به تعلّم طب پرداخت و در چهار زبان عربی و سریانی و یونانی و فارسی مهارت یافت و سپس مبانی پزشکی را در مدرسه و بیمارستان جنیدشاپور استوار ساخت. او زبان عربی را در بصره با اعتماد بر کتاب العین خلیل بن احمد فراهیدی فرا گرفت و آن کتاب را به بغداد آورد و در بغداد به حلقه درس پزشکی مشهور یوحنا بن ماسویه

(۱). عصر المأمون، ج ۱، ص ۳۷۵.

(۲). به فتح عین و تخفیف با.

(۳). عیون الانباء، ج ۲، ص ۱۳۹.

(۴). مقدمه جوامع حنین بن اسحق فی الآثار العلویة، ص ۱۳.

(۵). تاریخ حکماء، ص ۱۷۴.

رساله حنین بن اسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، مقدمه، ص: ۱۹

متوفی ۲۴۳ حضور یافت و متون طبی را بر او قرائت کرد. [۱۹] او در عین حال با مراکز علمی از جمله خزانه الحکمه یا بیت الحکمه بغداد ارتباط پیدا کرد. بیت الحکمه که نخست به صورت کتابخانه در زمان ابو جعفر منصور شکل گرفته بود در زمان هارون الرشید گسترش یافت و در عهد مأمون و سپس متوکل به بالاترین مرتبه خود به‌عنوان یک مرکز بزرگ علمی که اروپائیان از آن تعبیر به «آکادمی» می‌کنند رسید.

حنین بن اسحق که تشنه آموختن علم و معرفت به‌ویژه علم پزشکی بود همواره بر استاد خود یوحنا بن ماسویه پرسشهایی را عرضه می‌داشت که پاسخ آن بر استاد دشوار بود و استاد روزی از سر پرخاش به شاگرد جوان خود گفت: «اهل حیره را به علم پزشکی چه کار؟ تو باید بروی و بر سر راه فلوس بفروشی» [۲۰].

حنین مجلس درس استاد را ترک گفت و دانست که مقصود استاد این بوده که فقط جنیدشاپوریان لیاقت پزشکی شدن را دارند و این حرفه از میان آنان نباید بیرون برود و تاجرزادگان نباید بدان دست یابند. او پس از ترک درس یوحنا بن ماسویه به سیر آفاق و انفس پرداخت و به بلاد روم و آسیای صغیر سفر کرد تا آنکه به اسکندریه رسید و به تقویت زبان یونانی که کلید علم و فرهنگ بود پرداخت و در فنّ ترجمه به پایه‌ای رسید که از او تعبیر به «حنین التّرجمان» شد. [۲۱]

ابن جلجل می‌گوید که او عالم به زبان عرب و فصیح به زبان یونانی و بارع در هر دو زبان گردید و به بلاغتی دست یافت که علل هر دو زبان را به خوبی فرا گرفت تا بدانجا که کتابی تحت عنوان احکام الاعراب علی مذهب الیونانیین [۲۲] را تألیف کرد و به پایه‌ای رسید که پس از اسکندر افروزی کسی به دانایی او در زبان عربی و یونانی نبود. [۲۳] او در سال ۲۱۱ با دست پر به بغداد بازگشت و با وجود جوانی با اعظام متعلّمان آن دیار رقابت و منافست می‌نمود.

قفطی داستان آشتی کردن او با یوحنا بن ماسویه را که پیش از این او را تحقیر کرده و از خود رانده بود چنین بیان می‌کند:

«یوسف طیب ذکر کرد که روزی نزد اسحاق بن الحسین بودم. مردی را دیدم که

(۱). تاریخ مختصر الدول، ص ۲۵۰.

(۲). بیهقی، تاریخ حکماء، ص ۱۷۴.

(۳). فردوس الحکمه، ص ۸.

(۴). الفهرست ابن الندیم، ص ۴۲۴.

(۵). بیهقی، تاریخ حکماء الاسلام، ص ۳.

رسالة حنین بن إسحق إلی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، مقدمه، ص: ۲۰

موی سرش از درازی روی او را فرو پوشیده، می گذشت. و شعری به لغت رومی، از او میرس (- هومر) شاعر، می خواند. یوسف مذکور می گوید آواز او به گوش من شبیه به آواز پسری آمد که می شناختم او را. بانگی بر وی زدم. جواب داد. و همان پسر بود! از حال وی استفسار کردم. همین قدر گفت: یوحنا قحبه زاده را گمان آنکه محال است که عبادی علم تواند آموخت! و من از دین نصرانیت بری باشم اگر راضی شوم به تعلّم طب، تا محکم سازم لسان یونانی را. و از تو التماس می کنم که خبر من پوشیده داری! باری، مدّت سه سال بر این بگذشت که اصلاً به او برنخوردم. تا روزی به منزل جبرئیل بن بختیشوع داخل شدم. حنین را دیدم که آنجاست و ترجمه کرده کتابی را از کتب تشریح جالینوس. و جبرئیل از روی تعظیم و تبجیل با وی خطاب می کند! این معنی در نظر من به غایت عظیم نمود، چنانکه جبرئیل آن را از من دریافت و گفت: این تکریم از من درباره این جوان بسیار مشمر. به خدای قسم که اگر عمر یابد سرچیس را فضیحت گرداند! و سرچیس مذکور، عالمی بود از اهل رأس العین، مشهور به استادی در نقل علوم یونانیین به لغت سریانی. پس حنین بیرون رفت و بر عقب او من بیرون آمدم. دیدم بر سر راه انتظار من می برد. چون رسیدم، گفت: پیش از این التماس کرده بودم که خبر من آشکار نسازی. اکنون التماس دارم که آنچه از ابی عیسی، جبرئیل درباره من شنیدی، ظاهر گردان!« گفتم: «چنین باشد. بگویم با یوحنا آنچه در مدح تو از جبرئیل شنیدم». چون این بگفتم، بیرون آورد از آستین خود نسخه‌ای و گفت: «این را به یوحنا بده. و چون ببینی که از آن اعجاب کند، بگوی که عمل حنین است». پس نزد یوحنا شدم و چون فصلی چند از آن نسخه که موسوم بود به جوامع مطالعه کرد، تعجبی بسیار نمود. و گفت: «پنداری در عصر ما از خدای سبحانه و تعالی، به کسی وحی می رسد!» گفتم: «چگونه است این؟» گفت: «این ترجمه نیست مگر عمل کسی که مؤید باشد به روح القدس!» این وقت گفتم: «این عمل حنین بن اسحاق است، همان کس که از مجلس خود بیرونش کردی! و فرموده بودی که به فلوس فروشی نشیند!»

و نقل کردم آنچه شنیده بودم درباره او از جبرئیل.

رسالة حنین بن إسحق إلی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، مقدمه، ص: ۲۱

پس یوحنا متحیر بماند. و از من درخواست نمود که میان ایشان اصلاح کنم.

چنان کردم. و بعد از این، یوحنا درباره وی احسان و افضال همواره مبذول داشتی. و روز به روز، کار وی قوت می گرفت. و در نقول و تفاسیر، امور عجیبه، از وی ظاهر می شد، تا گردید منبع علوم و معدن فضایل [۲۴].

از آنجا که جبرئیل بن بختیشوع قدر و منزلتی نزد مأمون خلیفه عباسی داشت حنین هم به همان پایه‌ها نائل گردید. از این روی درگذشت جبرئیل نه تنها اثری در مقام حنین نکرد بلکه با علم سرشاری که داشت توانست بیش از پیش نزد او مقرب گردد گذشته از اینکه یوحنا بن ماسویه هم او را در کنف حمایت خود گرفت و کتابهای متعددی را از جالینوس و دیگران برای او ترجمه کرد. با این علم فراوان و ترجمه‌های سودمند مأمون حنین را رئیس دیوان ترجمه در بیت الحکمه منصوب کرد و چنانکه ابن ابی اصیبعه می گوید مأمون هم وزن کتابهایی که حنین ترجمه می کرد به او زر سرخ می بخشید و او از همین مقام در زمان الواثق بالله برخوردار بود چنانکه با سایر فیلسوفان و پزشکان در محضر او برای مشاوره می نشست و در زمان متوکل او به اوج اعلاّی شهرت علمی رسید و پیش از آنکه او را به عنوان رئیس پزشکان منصوب گرداند از او امتحانی درباره خلوص و صداقت او به عمل آورد که قفطی داستان آن امتحان را چنین بیان می کند:

«گویند روزی او را طلبید و اولاً خلعت گرانبها و تویق اقطاعی مشتمل بر پنجاه هزار درهم عطا فرمود. و حنین مراسم شکر و دعا و

ثنا بجا آورد. و بعد از جریان هرگونه سخنان، خلیفه اظهار فرمود که مرا دشمنی است. و می‌خواهم دفع او، به دوائی قاتل، نمایم. باید که تدبیر چنین دوائی کنی! و نباید این امر فاش و آشکارا باشد! بلکه در اخفاء و اسرار آن کمال مبالغت باید نمود! حنین گفت: یا امیر المؤمنین! هرگز تعلّم چنین دوائی نکرده‌ام و نیاموخته‌ام و نمی‌شناسم مگر این ادویه نافع را، و هرگز در ضمیرم خطور نکرده بود که امیر المؤمنین چنین خدمتی خواهد فرمود! اکنون که امیر المؤمنین می‌خواهد، رخصت فرماید بنده را، تا برود و تعلّم نماید آن را که امیر المؤمنین می‌فرماید!

(۱). ترجمه تاریخ الحکمای قفطی، ص ۲۴۱.

رسالة حنین بن إسحق إلى علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، مقدمه، ص: ۲۲

خلیفه دیگر بار در ترغیبات افزود و ترهیبات با آن برآمیخت. و از حنین بغیر مثل جواب اول، ظاهر نمی‌شد. پس خلیفه فرمان داد، تا وی را در بعضی از قلاع محبوس گردانیدند. و کسان بر وی موکّل گردانیدند، تا، وقتاوقت، خبر او رسانیدند. و مدت یک سال در آن محبس بماند. و همه اوقات صرف نقل و تفسیر و تصنیف کردی. و پروای آن حبس و مشقت از وی ظاهر نگشتی. و چون سال برآمد، خلیفه دیگر باره به احضار او فرمان داد. و اموال گرامی طرفی و آلات شکنجه و تعذیبات طرفی، در نظر او، بنهاد. و همان تکلیف سابق اعاده فرمود. و گفت: مقصود به دیر کشید. و لا بد اجابت آنچه خواسته‌ام باید کرد که این اموال، و اضعاف آن، تو را خواهد بود و اگر بر امتناع اصرار خواهی کرد، این عقوبات خواهی کشید. و عاقبت به قتل تو خواهد انجامید! دیگر باره حنین عرض کرد که یا امیر المؤمنین سخن همان است که عرض کرده‌ام. و مرا معرفت به آنچه مقصود امیر المؤمنین است، حاصل نیست و تعلّم آن نکرده‌ام. و جز در تعلّم اشیاء نافع کوشش ننموده‌ام! باز خلیفه گفت: در قتل خود سعی می‌کنی! و لامحاله امر به قتل تو می‌کنم!. گفت: یا امیر المؤمنین مرا پروردگاریست که در موقف اعظم بازخواست حقّ من خواهد کرد. پس اگر امیر المؤمنین اختیار آن خواهد فرمود که بر نفس خویش ظلم فرماید، اختیار او راست! این وقت، خلیفه تبسم نمود و گفت: یا حنین خوش باش! و از جانب ما خاطر جمع دار که مقصود ما از آنچه کردیم، امتحان تو بود، زیرا که ما را حذر و احتیاس از کید ملوک باید داشت.

خواستیم که از جانب تو ما را اطمینان و وثوق حاصل آید، تا به علوم تو منتفع توانیم شد.

حنین زمین ببوسید. و لوازم شکر و سپاس به تقدیم رسانید. خلیفه گفت: یا حنین! دیدی که در هر یک از حالتین مثبت و عقوبت آثار صدق ظاهر بود؟ چه مانع شد ترا از اجابت مطلوب؟

گفت: دو چیز، یا امیر المؤمنین! اول دینداری، زیرا که بنای دین ما بر استعمال خیر و نیکی و احسان است، با اعدا و دشمنان، چه جای اصدقا و دوستان! و دیگر مقتضای صنعت که تحرّز است از اضرار به ابناء جنس، زیرا که وضع صناعت طبّ برای منفعت بنی نوع و معالجت ایشان است. مع ذلک، عهدی مؤکّد به ایمان مغلّظه

رسالة حنین بن إسحق إلى علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، مقدمه، ص: ۲۳

از استادان، در رقاب شاگردان، خلفا عن سلف، شده که هرگز توصیف ادویه قتاله نمایند. لا جرم، تا مخالفت این دو امر شریف نکرده باشم، دل بر هلاک نهادم. و دانستم که خداوند، جلّ شأنه، اجر بذل نفس در طاعت او، ضایع نخواهد کرد. پس خلیفه بیسندید و گفت: بزرگ و جلیل دو شرعند که مرعی داشتی! و از اموال جزیه و خلاع فاخره، بر وی ریخته شد آنچه چون بیرون رفت از آنجا، گردیده بود بهترین مردمان از روی حال و مال و حرمت و جاه». [۲۵]

از حنین بن اسحق آثار فراوانی به جای مانده چنانکه در کتاب آثار حنین بن اسحق که به وسیله عامر رشید الشامرائی و عبد الحمید العلوچی که در سال ۱۹۷۴ در بغداد چاپ شده است ۶۶۹ عنوان کتاب از او یاد شده است که اگر مکثرات و مشابهات آنها را

صرف نظر کنیم باز هم رقم شگفت آوری می‌شود. از کتابهای مهم او کتاب عشر مقالات فی العین است که از مهمترین کتابها در چشم پزشکی اسلامی به شمار می‌آید و با مقدمه عربی و انگلیسی در سال ۱۹۲۸ به وسیله ماکس مایرهوف در قاهره چاپ شده است.

رساله حنین بن اسحق

از حنین بن اسحق رساله‌ای باقی مانده که آن را به علی بن یحیی نوشته و در آن آثار جالینوس را که به زبان سریانی و عربی ترجمه شده یاد کرده است. این رساله قدیم‌ترین فهرست اسلامی موجود و در عین حال نخستین کتابی است که اسلوب و روش ترجمه در اسلام در آن به‌طور دقیق و علمی ثبت و ضبط شده است. نسخه منحصر به فردی از این رساله در کتابخانه ایاصوفیه به شماره ۳۶۳۱ تحت عنوان:

رسالة الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس بعلمه و بعض ما لم یترجم موجود بوده و خاورشناس آلمانی Bergshtrasser آن را به زبان آلمانی ترجمه و همراه با متن عربی در سال ۱۹۲۵ در لپزیک به طبع رسانده است. حنین در این رساله متجاوز از صد و بیست اثر از جالینوس را یاد می‌کند و در هر یک کیفیت فراهم آوردن نسخه و ترجمه و مقابله و تهذیب و اصلاح کتاب را بیان می‌دارد و نیز

(۱). ترجمه تاریخ الحکمای قفطی، ص ۲۴۴.

رساله حنین بن اسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، مقدمه، ص: ۲۴
نام مترجم را با ارزیابی علمی از کارش و همچنین نام کسانی را که امر ترجمه به خواهش و تشویق و حمایت آنان صورت پذیرفته در رساله می‌آورد.

چنانکه یاد شد چون رساله حنین کهن‌ترین سند موجود درباره دوره ترجمه علوم و فنون در اسلام است و مطالبی در آن است که در هیچ جای دیگر یافت نمی‌شود نام کسانی که در رساله آمده به ترتیب الفبایی با قید اینکه مترجم یا مشوق و یا اصلاح‌کننده (- ویراستار) بوده‌اند یاد می‌شود.

مترجمان و حامیان در رساله حنین

ابراهیم بن الصلت، مترجم عربی و سریانی، ۳۷ / ۴۱ / ۴۳

ابراهیم بن محمد بن موسی، مشوق و حامی، ۴۹

ابن سهدا از اهل کرخ، مترجم سریانی، ۵ / ۶ / ۷

ابو الحسن علی بن یحیی - علی بن یحیی، ۱۱ / ۱۴ / ۳۳

ابو جعفر بن موسی - محمد بن موسی، ۴ / ۵ / ۶ / ۷ / ۸ / ۹ / ۴۱ / ۴۲ / ۶۲

ابو الحسن احمد بن موسی، مشوق و حامی، ۴ / ۱۴ / ۱۸ / ۳۱ / ۳۴ / ۳۵ / ۳۷ / ۳۸ / ۴۴ / ۴۶ / ۴۸ / ۵۰ / ۵۲ / ۵۶ / ۴۱ / ۶۴

ابو موسی بن عیسی کاتب، مشوق و حامی، ۴۶

احمد بن محمد معروف به ابن المدبر، مشوق و حامی، ۴۹

اسحق بن حنین، مترجم عربی و مشوق و مقابل، ۴ / ۲۹ / ۳۲ / ۳۸ / ۴۴ / ۴۷ / ۴۸ / ۵۵ / ۵۷ / ۵۸ / ۶۱ / ۶۲ / ۶۳

- اسحق بن ابراهیم طاهری، مشوق و حامی، ۴۳
- اسحق بن سلیمان، مشوق و حامی، ۱۲/۴۳/۵۴
- اسحق بن حنین، مترجم، ۵۵
- اسرائیل بن زکریا معروف به طیفوری، مترجم، ۱۴
- اصطفی بن باسیل، مترجم عربی و مقابل و مصلح، ۲۷/۲۸/۲۹/۳۰/۳۶/۳۹/۴۲
- ایوب رهاوی معروف به ابرش، مترجم سریانی ۴/۶/۱۷/۲۲-۲۵/۲۷ و ۲۶/۳۰-۳۲/۳۴-۳۷/۳۹-۴۱/۴۳-۴۷/۴۸-۵۰/۵۱/۵۴/۵۷
- بختیشوع بن جبیل، مشوق و حامی، ۴/۱۱/۱۳/۱۴/۲۰/۳۶/۳۹/۴۴/۴۶/۴۷
- رساله حنین بن اسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، مقدمه، ص: ۲۵
- ۵۶/۵۷/۵۹
- یادوری اسقف کرخ، مشوق و حامی، ۱۴
- ثیوفیل رهاوی، مترجم سریانی، ۴۷
- توما رهاوی، مترجم، ۵۹
- راسی (- رأس العینی)، مترجم، ۱۷
- ثابت بن قزّه، مترجم عربی، ۴۴/۵۷
- جبرئیل بن بختیشوع، مشوق و حامی، ۱۲/۱۷/۲۲/۳۰/۴۸/۵۶/۵۸
- حبیب، حبیب بن الحسن، مترجم عربی، ۵/۹/۱۴/۱۷/۱۹/۲۴/۲۶/۲۷/۲۸/۲۹/۳۱/۳۳/۳۴/۳۵/۳۷/۴۳/۴۴/۴۵/۴۷/۴۸/۵۲
- ۵۳/۵۶/۵۷/۶۰-۶۲
- حنین بن اسحق، مترجم در موارد عدیده و مقابل و مصلح، ۱/۲۶/۳۳/۳۵/۳۸/۵۳/۵۴/۶۲/۶۳/۶۴
- داود متطبب، مشوق و حامی، ۴/۵۹/۶۰/۶۱
- سرجس، مترجم سریانی، ۶/۸/۹/۱۱/۱۲/۱۳/۱۴/۱۵/۱۶/۱۷ و ۱۸/۲۰/۳۳/۳۵/۳۶/۴۰/۴۲/۴۳/۴۴/۴۵/۴۹/۵۳
- سلمویه، مشوق و حامی، ۷/۸/۲۰/۲۹/۳۳/۳۵/۳۸/۴۹/۵۳/۴۳/۶۱
- شیریشوع بن قطرب، مشوق و حامی، ۵
- عبد الله بن اسحق، مشوق و حامی، ۵۷
- علی معروف به فیوم، مشوق و حامی، ۳۸
- علی بن یحیی، مشوق و حامی، ۱/۳۴/۳۵/۴۷/۵۵/۶۳/۶۴
- عیسی شاگرد حنین، مشوق و حامی، ۳۰
- عیسی بن علی، مترجم عربی، ۳۶/۴۲/۴۶/۵۰/۶۱/۶۲/۶۴
- عیسی بن یحیی، مترجم عربی، ۲۶/۳۰/۴۱/۴۳/۴۶/۴۸/۵۰/۵۲/۵۴/۵۷/۵۸/۶۲
- محمد بن عبد الملک وزیر، مشوق و حامی، ۲۸/۶۰/۶۱
- محمد بن موسی، مشوق و حامی، ۹/۱۰/۱۱/۱۷/۱۸/۲۱/۲۳/۲۴/۲۶/۲۷/۲۸/۲۹/۳۰/۳۱ و ۳۲/۳۳/۳۹/۴۰/۴۳/۴۴/۴۵/۴۷/۴۹
- ۵۱/۵۲/۵۳/۵۷/۶۰-۶۲
- منصور بن اثناس، مترجم سریانی، ۶۰

رساله حنین بن إسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، مقدمه، ص: ۲۶

یحیی بن بطریق، مترجم عربی، ۴۷

یحیی بن ماسویه، مترجم، ۴۵

یسع، مشوق و حامی، ۱۴

یوحنا بن بختیشوع، مترجم سریانی، ۴۶

یوحنا بن ماسویه، مشوق و حامی، ۶۰ / ۴۳ / ۳۵ / ۲۸ / ۲۷ / ۲۶ / ۲۲ / ۱۸ / ۱۷ / ۹

یوسف خوری، مترجم سریانی، ۳۵

اکنون فقراتی چند از رساله حنین را نقل می‌کنیم و همین منقولات نشان می‌دهد که متجاوز از هزار سال پیش امر تصحیح و مقابله متون و همچنین ترجمه در عالم اسلام کاملاً پیشرفته بوده و نظامی استوار و اسلوبی متقن و قواعدی منظم و ضوابطی مشخص داشته است.

کوشش برای یافتن نسخه

در ذیل ترجمه کتاب البرهان جالینوس می‌گوید:

تاکنون کسی از اهل زمان ما نسخه‌ای کامل از آن را به یونانی به دست نیاورده باوجود اینکه جبرئیل همت زیادی به جستن آن گماشته است و من هم به جستن آن فراوان پرداختم و برای یافتن آن شهرهای جزیره و شام و فلسطین و مصر را گشتم تا اینکه به اسکندریه رسیدم و چیزی از آن را نیافتم فقط در دمشق بود که به حدود نیمی از آن دسترسی یافتم که مقالاتی نامتوالی و ناتمام بود، و جبرئیل هم مقالاتی از آن یافت که همه آنها عین مقالاتی که من یافته بودم نبود، و ایوب آنچه را که او یافته بود برای او ترجمه کرد ولی من جانم آرام نمی‌یافت به ترجمه آن کتاب تا وقتی که خواندن آن را چنانکه باید کامل نکنم زیرا نقصان و اختلال در آن وجود داشت و من هم آرزومند و مشتاق به یافتن همه کتاب بودم.

مقابله و اصلاح (– ویراستاری)

در ذیل ترجمه کتاب الفرق جالینوس می‌گوید:

این کتاب را پیش از من مردی بنام ابن سهدا از اهل کرخ به سریانی ترجمه کرده بود و او در ترجمه بسیار ناتوان بود سپس آن را من در جوانی و در سن بیست

رساله حنین بن إسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، مقدمه، ص: ۲۷

سالگی یا کمی بیشتر برای طیبی از اهل جندی‌شاپور بنام شیریشوع بن قطرب از نسخه‌ای یونانی که افتادگی بسیار داشت ترجمه کردم و بعد شاگرد من حبیش از من خواست که آن را اصلاح کنم در هنگامی که من به حدود سن چهل سالگی رسیده بودم. در این وقت من نسخه‌های متعددی از یونانی گرد آورده بودم که با یکدیگر مقابله کردم تا اینکه نسخه‌ای فراهم گردید و سپس نسخه سریانی را با این نسخه درست مقابله نمودم و چنین است عادت من در هرچه ترجمه می‌کنم.

نسخ متعدّد از ترجمه مربوط به سنین مختلف

در ذیل ترجمه «فی القوی الطبیعیة» جالینوس می‌گوید:

این کتاب را سرجس به سریانی ترجمه بدی کرده بود و سپس من آن را به سریانی برای جبرئیل بن بختیشوع ترجمه کردم درحالی که کودکی بودم که هفده بهار از زندگی من گذشته بود و پیش از آن فقط یک کتاب را که پس از این یاد می‌کنم ترجمه کرده بودم. ترجمه این کتاب از نسخه‌های یونانی که افتادگی‌هایی داشت صورت پذیرفت سپس من نیک به تصفح آن پرداختم تا آنکه افتادگی‌ها را اصلاح کردم و پس از آنکه پا به سن نهادم دوباره تصفح نمودم و افتادگی‌های دیگری را یافتم که اصلاح کردم. این امر را به تو اعلام داشتم برای آنکه اگر از ترجمه من از این کتاب نسخه‌های مختلف یافتی سبب آن را بدانی.

ترجمه مجدد بهتر از اصلاح ترجمه است

در ذیل کتاب حیلۃ البرء جالینوس می‌گوید: سلمویه از من درخواست کرد که این قسمت دوم (از حیلۃ البرء) را برای او اصلاح کنم و چنین می‌پنداشت که آسان‌تر و بهتر از ترجمه است. بدین منظور قسمتی از مقاله هفتم را با من مقابله کرد درحالی که نسخه سریانی در دست او و نسخه یونانی در دست من بود و او متن سریانی را بر من قرائت می‌کرد و هرگاه نکته‌ای از آن با متن یونانی مخالف بود من او را آگاه می‌کردم و او اصلاح می‌نمود و بدان اندازه اصلاح کرد که دیگر کار بر او سخت آمد و برای او آشکار گشت که از نو ترجمه کردن آسان‌تر و درست‌تر و پیوستگی در آن استوارترست لذا از من خواست تا آن مقالات را ترجمه کنم.

رسالة حنین بن إسحاق إلی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، مقدمه، ص: ۲۸

ارزیابی کتابها هنگام ترجمه

در ذیل کتاب فی التریاق الی بمفولیانس گوید:

گمان می‌برم که در روزگار جوانی آن را ترجمه کرده‌ام همین قدر می‌دانم که آن را نادرست یافتم نمی‌دانم و زاقان آن را فاسد ساخته‌اند و یا کسی خواسته است آن را اصلاح کند و فساد کرده است.

در ذیل فی جوهر النفس علی ما هو رأی اسقلیبیادس گوید:

من این مقاله را به سریانی برای جبرئیل ترجمه کردم در وقتی که جوان بودم و به درستی آن ترجمه اطمینان ندارم زیرا آن را از روی یک نسخه که آن هم نادرست بود ترجمه کردم.

در ذیل العلل و الاعراض گوید:

این کتاب را سرجس به سریانی دو بار ترجمه کرده بود یک بار پیش از آنکه در مدرسه اسکندریه ورزیده گردد و بار دیگر پس از آن.

در ذیل فی حیلۃ البرء گوید:

این کتاب را سرجس به سریانی ترجمه کرده بود. ترجمه شش مقاله اول در وقتی صورت گرفته بود که او در ترجمه ضعیف بود ولی هشت مقاله دیگر را هنگامی ترجمه کرد که مهارت کافی در ترجمه یافته بود بدین جهت است که ترجمه این هشت مقاله بهتر از ترجمه شش مقاله او می‌باشد.

در ذیل جمله کتابه الکبیر فی النبض گوید:

من نمی‌پذیرم که جالینوس این مقاله را نوشته باشد زیرا مشتمل بر همه نیازمندی‌ها در امر نبض نیست گذشته از اینکه مقاله خوبی هم نیست شاید جالینوس وعده داده که مقاله را بنویسد ولی آمادگی آن را نیافته و برخی از جاهلان دیده‌اند که او وعده کرده و وفای به وعده ننموده، آن مقاله را نوشته و نام آن را در فهرست آورده‌اند تا وعده او راست آمده باشد.

حنین هنگام ذکر کتابهای جالینوس به طبقه‌بندی آنها نیز می‌پردازد و کتابهایی را که بر پایه اندیشه‌های بقراط و ارسطو و افلاطون و اصحاب تجارب و اصحاب قیاس و اصحاب طب حیلی و سوفسطائیان و رواقیان فراهم آورده از هم ممتاز می‌سازد. و

رسالة حنین بن إسحق إلى علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، مقدمه، ص: ۲۹

همچنین اشاره به زمان و مکان ترجمه برخی از کتابها می‌کند چنانکه در ذیل ترجمه برخی از مقالات کتاب حیلۃ البرء می‌گوید که آن در رقه در ایام غزوات مأمون رخ داد.

و یا در ذیل کتاب فی ترکیب الادویۃ می‌گوید که آن را در زمان خلافت متوکل برای یحیی بن ماسویه انجام داده و در ذیل کتاب فی طبیعۃ الجنین می‌گوید که آن را در زمان خلافت معتز و در ذیل ترجمه کتاب انّ المحرک الاول لا یتحرک می‌گوید که آن را در زمان خلافت واثق ترجمه کرده است. او اشاره به کیفیت قراءت کتابها در زمان خود و مقایسه آن با قراءت کتابهای پزشکی در اسکندریه که دور یک استاد گرد می‌آیند و به خواندن و بحث و فحوص در یک کتاب خاص می‌پردازند کرده است.

از امتیازات رساله حنین این است که در آن به بسیاری از اصطلاحات که مرتبط با نسخه‌برداری و مقابله و ویراستاری است برمی‌خوریم که از میان آنها می‌توانیم از اصطلاحات زیر یاد کنیم:

الاجمال: ذکر جالینوس، آنه أجمل کتابه الکبیر فی النبض فی مقاله واحده.

۲۰ / ۳۹.

الخراج: عملت لهذا الكتاب جملا علی التّقسیم مع عشر مقالات کنت قد أخرجت جملتها. ۳ / ۳۷

الارتیاض: و قد کان ترجم هذا الكتاب سرجس إلى السّریانیة مرتین مرّة قبل أن یرتاض فی کتاب الاسکندرّیة و مرّة بعد ان ارتاض فیه. ۱۹ / ۱۳

استتمام الإصلاح: و کان سألنی عنها و لم استتمّ إصلاحه. ۱۷ / ۴۲

استقصاء التّرجمه: ثمّ إنی بأخره استقصیت ترجمته إلى السّریانیة. ۱۱ / ۳۰

الإصلاح: ثمّ عدت فیه التّرجمه أو أصلحته. ۱۹ / ۲

إصلاح الأسقاط: و تصفّحت مقالات و أصلحت أسقاطها و أنا علی إصلاح الباقي. ۶ / ۳۳

إعادة التّرجمة: و کنت لا أزال اهمّ بإعادة ترجمته فشغلنی عنه غیره. ۱۹ / ۱۴

الإفساد: و قد کان سبقتی إلى ترجمته سرجس إلّا أنه لم يفهمه فأفسده. ۸ / ۱۱

إفساد التّرجمه: سبقتی الی ترجمته سرجس إلّا انه لم يفهمه فأفسده.

الانتساخ: فاختر النّسخة الاولى و انتسخها. ۱۷ / ۲۸

التّخلّص: فلم یقف النّاسخ تخلّص المواضع الّتی أصلحتها فیه و تخلّص کلّ

رسالة حنین بن إسحق إلى علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، مقدمه، ص: ۳۰

واحد من تلك المواضع بقدر قوّته. ۱۸ / ۱۴

التصفّح: و قد کان بختیشوع بن جبریل سألنی تصفّحه و إصلاح أسقاطه ففعلت.

۱۵ / ۱۴

التّصفّح و الإصلاح: فترجم ما کان بقى و تصفّحته و أصلحته و أضفته إلى المتقدّم. ۲۰ / ۵۹

التّفرّغ للتّرجمه: و لم اتفرّغ لترجمته ثمّ ترجمت. ۷ / ۴۲

تقدمۃ المعرفة: فی تقدمۃ المعرفة من النبض و غرضه فیه أن یصف کیف یرتاض سابق العلم من اصناف النبض. ۵ / ۱۶

الثبت: ذکرته - اکر مک الله - الحاجه إلى کتاب یجمع فیه ثبت ما یحتاج إليه من کتب القدماء فی الطبّ. ۵ / ۱

الجمال: عملت لهذا الكتاب جملا على التقسيم مع عشر مقالات كنت قد أخرجت جملتها. ۲/۳۷
 الجامع: بعض الحدث جمعه من كتب جالينوس و كان الجامع له ضعيفا. ۱۳/۲۶
 الجوامع: و أما أنا فأخرجت جوامعه على طريق التقاسيم. ۱۵/۴۲
 سابق العلم: و هذا الكتاب يعد من سابق العلم. ۱۰/۱۷
 السقط: و المقالة التاسعة خلا شيئا من أولها فإنه سقط. ۱۸/۵۸
 الصحيح و المشكوك: و هذه الثلث المقالات هي تفسير الجزء الصحيح من هذا الكتاب و المقالتان الباقيتان فهما تفسير المشكوك فيه. ۹/۵۰

العمل: و عملت من بعد مختصرا لجوامعه. ۲۱/۵۰
 الغير التام: الكتاب الغير التام و الاستقامة و الصحة. ۱۸/۱۴
 الافتعال: قد وضع مقالة في ذلك غير تلك قد درست كما درس كثير من كتبه و افتعلت هذه المقالة مكانها. ۵/۴۰
 الفص: ترجمته أنا إلى السريانية و لم أجد نسخة فص كلام بقراط. ۲۱/۵۰
 كثير الخطأ منقطعاً مختلطاً: و كان كثير الخطأ منقطعاً مختلطاً فتخلصته حتى نسخته باليونانية. ۹/۵۱
 للمتعلّمين و إلى المتعلّمين: «إلى المتعلّمين» دلّ على أنه ينحو في تعليمه ما يعلم نحو قوة المتعلّمين و أنّ له تعليماً من وراء هذا التعليم في ذلك للمستكملين.

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، مقدمه، ص: ۳۱
 «للمتعلّمين» دلّ ذلك على أنّ كتابه ذلك يحيط بجميع العلم بذلك الفنّ إلّا أنّ تعليمه إنّما هو للمتعلّمين. ۸
 المبالغة في العناية بالتصحيح: أصلحته منذ قريب ليوحنا بن ماسويه و بالغت في العناية بتصحيحه. ۲۰/۲۲
 المبالغة في التلخيص: و بالغت في تلخيصه بحسب ما كان عليه ذلك الرجل من حسن الفهم. ۱۴/۲۸
 المتعلّمين و المستكملين: أمّا المتعلّم فكيفما يسبق فيتصوّر في وهمه جملة الطّب كلّ على طريق الرسم ... و أمّا المستكمل فكيفما يقوم له مقام التذكرة لجملة ما قد قرأه و عرفه بالكلام الطويل. ۳/۶
 المفتعل: و هو مفتعل على لسان جالينوس و ليس هو لجالينوس و لا لغيره من القدماء. ۱۲/۲۶
 المقابلة: سألتني يوحنا بن ماسويه المقابلة بالجزء الثاني من هذا الكتاب و إصلاحه ففعلت. ۱۲/۳۵
 المقابلة و الإصلاح: و قابل اسحق الأصل و أصلحته لعبد الله بن اسحق. ۱۴/۵۷
 المقابلة و التصحيح و إخراج الجمل: و كانت قد اجتمعت له عندى باليونانية عدّة نسخ فقابلت به و صحّحته و أخرجت جملة بالسريانية. ۹/۴۳

المنسوب: و قد توجد مقالة اخرى تنسب إلى جالينوس في هذا الباب و ليس له.

۱۳/۶۴

النسخة التامة: و لم يقع إلى هذه الغاية إلى أحد من أهل دهرنا نسخة تامة باليونانية. ۹/۵۸
 التقصان: فإنّ في آخرها (-) المقالة الخامسة عشرة من كتاب البرهان) نقصانا.

۲۰/۵۸

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي و ترجمه، ص: ۱

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس بعلمه و بعض ما لم يترجم

اشاره

ذکرت- أكرمك الله- الحاجة إلى كتاب يجمع فيه ثبت ما يحتاج إليه من كتب القدماء في الطب، و يتبين الغرض في كل واحد منها، و تعديد المقالات من كل كتاب و ما في مقاله مقالة منها من أبواب العلم لتخفف به المؤونة على الطالب لباب باب من تلك الأبواب عند الحاجة تعرض إلى النظر فيه، و يفهم في أي كتاب يوجد؟، و في أي مقالة منه؟، و في أي موضع من المقالة؟.

و سألت أن أتكلف ذلك لك فأعلمتك- أيدك الله- أن حظي يقصر عن الإحاطة بجميع تلك الكتب، إذ كنت قد فقدت جميع ما كنت جمعته منها، و أن رجلا من السريانيين قد كان سألني بعد أن فقدت كتبي شبيها بهذا في كتب جالينوس خاصة، و طلب مني أن أبين له ما ترجمته أنا و غيري من تلك الكتب إلى السريانية و إلى غيرها، فكتبت له كتابا بالسريانية نحوت فيه النحو الذي قصد إليه في مسألته إياي

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي و ترجمه، ص: ۲ و ضعه.

فسألت- أكرمك الله- أن أترجم لك ذلك الكتاب في العاجل إلى أن يتفضل الله بما هو أهله من رد تلك الكتب على يدك فاضيف إلى ما ذكرته في ذلك الكتاب من كتب جالينوس شيئا إن كان شدة عني منها، و ذكر سائر ما وجدناه من كتب القدماء في الطب. و أنا صائر إلى ما سألت من ذلك إن شاء الله.

كان- أعزك الله- أول ما افتتحت به ذلك الكتاب أن سميت الرجل و وصفت ما سألت، فقلت إنك سألتني أن أصف لك من أمر كتب جالينوس كم هي؟ و بماذا تعرف؟ و ما غرضه في كل واحد منها؟ و كم من مقالة في كل واحد؟ و ما الذي يصف في مقالة مقالة منها؟

فأعلمتك أن جالينوس قد وضع كتابا نحاه فيه هذا النحو و رسم فيه ذكر كتبه و سمّاه فينكس و ترجمته «الفهرست». و أنه قد وضع مقالة اخرى وصف فيها مراتب قراءة كتبه، و أن التماس تعرف أمر كتب جالينوس من جالينوس أولى من التماس تعرفه مني. فكان من جوابك في ذلك أن قلت أنه و إن كان الأمر على ما وصفت فإن بنا و سائر أهل هذا الغرض ممن يقرأ الكتب بالسريانية و العربية حاجة إلى أن نعلم ما ترجم من هذه الكتب إلى اللسان السرياني و العربي و ما لم يترجم، و ما كنت أنا المتولى لترجمته دون غيري، و ما تولى ترجمته غيري، و ما سبقني إلى ترجمته غيري، ثم عدت فيه لترجمته أو أصلحته، و من تولى ترجمه كتاب كتاب من الكتب التي تولى ترجمتها غيري و مبلغ قوة كل واحد من أولئك المترجمين في الترجمة و لمن

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي و ترجمه، ص: ۳

ترجمت، و من الذين ترجمت أنا لهم كل واحد من تلك الكتب التي تولى ترجمتها؟ و في أي حد من سني ترجمته؟ لأن هذين أمرين قد يحتاج، الي معرفتهما إذ كانت الترجمة إنما تكون بحسب قوة المترجم للكتاب و الذي ترجم له، و أي تلك الكتب مما لم يترجم إلى هذه الغاية وجدت نسخته باليونانية؟ و أيها لم توجد له نسخته او وجد البعض منه؟ فإن هذا أمر يحتاج اليه ليعنى بترجمه ما قد وجد منها و يطلب ما لم يوجد.

فلما أوردت علي من هذا ما أوردت علمت أنك قد أصبت في قولك، و أنك قد دعوتني إلى أمر يعمني و اياك و كثيرا من الناس منفعته. لكنني لبثت مدة طويلة أذافعك بما سألت و امطلك بسبب فقدي جميع كتبي التي جمعتها كتابا كتابا في دهري كله منذ أقبلت أفهم من جميع ما جلته من البلدان، ثم فقدتها كلها جملة حتى لم يبق عندي و لا- الكتاب الذي ذكرته قبيل و هو الذي أثبت فيه جالينوس ذكر كتبه.

فلما ألححت علي بالمسألة اضطرت إلى أن أجيبك إلى ما سألت مع فقدي لما كانت بي اليه حاجة من العدة لذلك عند ما رأيتك قد رضيت، و قد اقتصرت مني على ما أحفظ من هذا الباب و أنا مبتدئ بذلك متوكلا على ما أرجوه من التأيد السماوي بدعائك لي

موجز القول فيه ما أمكنني كما سألت مفيض جميع ما أحفظه من أمر تلك الكتب.

و أفتح قولي بوصف ما يحتاج إلى علمه من أمر الكتابين اللذين ذكرتهما قبيل.

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ٤

[أسامي كتب جالينوس]

(١) أما الكتاب الذي سماه جالينوس فينكس و أثبت فيه ذكر كتبه

فهو مقالتان: ذكر في المقالة الأولى منه كتبه في الطب، و في المقالة الثانية كتبه في المنطق و الفلسفة و البلاغة و النحو. و قد وجدنا هاتين المقاليتين في بعض النسخ باليونانية موصولتين كأنهما مقالة واحدة. و غرضه في هذا الكتاب أن يصف الكتب التي وضع، و ما غرضه في كل واحد منها، و ما دعاه إلى وضعه، و لمن وضعه، و في أي حد من سنه؟ و قد سبقني إلى ترجمته إلى السريانية أيوب الزهاوي المعروف بالأبرش ثم ترجمته أنا إلى السريانية لداود المتطب و إلى العربي لأبي جعفر بن محمد بن موسى. و لأن جالينوس لم يأت في ذلك الكتاب على ذكر جميع كتبه أضفت إلى المقاليتين مقالة ثالثة صغيرة بالسريانية بينت فيها أن جالينوس قد ترك ذكر كتب من كتبه في ذلك الكتاب، و عدت كثيرا منها مما رأته و قرأته، و وصفت السبب في تركه ذكرها.

(٢) و أما الكتاب الذي عنوانه في مراتب قراءة كتبه

فهو مقالة واحدة. و غرضه فيه أن يخبر كيف ينبغي أن ترتب كتبه في قراءتها كتابا بعد كتاب من أولها إلى آخرها. و لم أكن ترجمت هذه المقالة إلى السريانية، و قد ترجمها ابني إسحق لبختيشوع و أما إلى العربية فترجمتها أنا لأبي الحسن أحمد بن موسى و لا أعلم أن أحدا ترجمها قبلي.

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ٥

(٣) كتابه في الفرق

هذا الكتاب مقالة واحدة كتبها إلى المتعلمين. و غرضه فيها أن يصف ما يقوله كل صنف من الفرق الثلاثة المختلفة في الجنس في تثبيت ما يدعى و الاحتجاج له و الرد على من خالفه. و أنا استنيت فقلت: «المختلفة في الجنس» لأن في كل واحد من هذه الثلاثة الفرق فرقا آخر أيضا مختلفة في النوع يعرف مقالات أصحابها الداخل في الطب بآخره بعد أن تمعن فيه فتعلم ما خطب كل صنف منها و كيف الوجه في الحكم على الحق و الباطل منها. و كان وضع جالينوس لهذه المقالة و هو شاب من أبناء ثلثين سنة أو أكثر قليلا عند أول دخله دخل رومية.

و قد كان ترجمه قبلي إلى السريانية رجل يقال له ابن شهدا من أهل الكرخ و كان ضعيفا في الترجمة، ثم أتت ترجمته و أنا حدث من أبناء عشرين سنة أو أكثر قليلا لمتطب من أهل جندي سابور يقال له شيريشوع بن قطرب من نسخة يونانية كثيرة الأسقاط، ثم سألتني بعد ذلك و أنا من أبناء أربعين سنة أو نحوها حبش تلميذي إصلاحه بعد أن كانت قد اجتمعت له عندي عدة نسخ يونانية فقابلت تلك بعضها ببعض حتى صحت منها نسخة واحدة، ثم قابلت بتلك النسخة السريانية و صححتها، و كذلك من عادتني أن أفعل في جميع ما ترجمه.

ثم ترجمته من بعد ستينات إلى العربية لأبي جعفر محمد بن موسى.

(۴) كتابه في الصّناعة الطّبيّة

هذا الكتاب أيضا مقالة و لم يعنونه جالينوس إلى المتعلّمين لأنّ

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ۶

المنفعة في قراءته ليست تخصّ المتعلّمين دون المستكملين، و ذلك أنّ غرض جالينوس فيه أن يصف جميع جمل الطّب بقول و جيز و ذلك نافع للمتعلّمين و للمستكملين. أمّا المتعلّم فكيفما يسبق فيتصوّر في و همه جملة الطّب كلّ على طريق الرّسم ثمّ يعود بعد ذلك في جزء جزء منه فيتعلّم شرحه و تلخيصه و البراهين عليه من الكتب التي بالغ فيها في الشّرح. و أمّا المستكمل فكيفما يقوم له مقام التّذكّر لجملة ما قد قرأه و عرفه بالكلام الطّويل. و أمّا المعلّمون الذين كانوا يعلمون في القديم الطّب بالإسكندريّة فنظموا هذا الكتاب بعد كتاب الفرق، ثمّ من بعده في النّبض إلى المتعلّمين، و بعده المقالتين في مداواة الأمراض إلى اغلوقن و جعلوها كأنّها كتاب واحد ذو خمس مقالات و عنوانها واحدا عامّا إلى المتعلّمين.

و قد كان ترجم هذه المقالة أعنى الصّناعة الطّبيّة عدّة منهم: سرجس الرّأس عينيّ قبل أن يقوى في التّرجمة، و منهم ابن سهدا و منهم أيوب الزّهاويّ. و ترجمته أنا بعد لداود المتطبّب. و كان داود المتطبّب هذا رجلا حسن الفهم حريصا على التّعلّم. و كنت في الوقت الّذي ترجمته شابّا من أبناء ثلاثين سنة أو نحوها و كانت قد التّأمت لي عدّة صالحه من العلم في نفسى و فيما ملكته من الكتب، ثمّ ترجمته إلى العربيّة لأبى جعفر محمّد بن موسى.

(۵) كتابه في النّبض إلى طوثرن و إلى سائر المتعلّمين

هذا الكتاب مقالة واحدة. و غرضه فيها أن يصف ما يحتاج المتعلّم

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ۷

إلى علمه من أمر النّبض، و يعدّد أوّلا فيه أصناف النّبض و ليس يذكر فيه جميعها لكن ما يقوى المتعلّمون على فهمه منها، ثمّ يصف بعد الأسباب التي تغيّر النّبض ما كان منها طبيعيا، و ما كان منها ليس بطبيعيّ، و ما كان خارجا عن الطّبيّة. و كان وضع جالينوس لهذه المقالة في الوقت الّذي وضع فيه كتابه في الفرق.

و قد كان ترجم هذه المقالة إلى السّيريانية ابن سهدا، ثمّ ترجمتها أنا لسلمويه من بعد ترجمتي لكتاب الصّناعة. و بحسب ما كان عليه سلمويه من الفهم الطّبيعيّ و من الدّربة في قراءة الكتب و العناية بها كان فضل حرصى على استقصاء تخلص جميع ما ترجمته له. ثمّ ترجمتها بعد ذلك إلى العربيّة لأبى جعفر محمّد بن موسى مع كتاب الفرق و كتابه في الصّناعة.

(۶) و كتابه إلى اغلوقن

هذا الكتاب مقالتان و عنوانهما جالينوس في مداواة الأمراض إلى اغلوقن و لم يعنونهما إلى المتعلّمين، لكنّ أهل إسكندريّة أدخلوهما كما قلت قبيل في عداد الكتب إلى المتعلّمين. و غرضه فيهما أن يصف مداواة الأمراض التي تعرض كثيرا بقول و جيز لرجل فيلسوف سأله عند ما رأى من آثاره ما أعجبه أن يكتب له ذلك الكتاب. و لمّا كان لا يصل المداوى إلى مداواة الأمراض دون تعرّفها قدّم قبل مداواتها دلالتها التي تتعرّف بها. و وصف في المقالة الأولى دلائل الحمّيات و مداواتها و لم يذكرها كلّها لكنّه اقتصر منها على ما يعرض كثيرا. و هذه

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ۸

المقالة تنقسم قسمين و يصف في القسم الأوّل من هذه المقالة الحمّيات التي تخلو من الأعراض الغريبة، و يصف في القسم الثّاني

الحَمِيَّاتِ الَّتِي مَعَهَا أَعْرَاضٌ غَرِيبَةٌ، وَ يَصِفُ فِي الْمَقَالَةِ الثَّانِيَةَ دَلَالَةَ الْأَوْرَامِ وَ مَدَاوَاتِهَا. وَ كَانَ وَضَعُ جَالِينُوسٍ لِهَذَا الْكِتَابِ فِي الْوَقْتِ الَّذِي وَضَعُ فِيهِ كِتَابَ الْفَرْقِ.

وَ قَدْ كَانَ سَبَقَنِي إِلَى تَرْجُمَةِ هَذَا الْكِتَابِ سَرَجَسُ إِلَى السَّرِيَانِيَّةِ وَ قَدْ كَانَ قَوِيَّ بَعْضِ الْقُوَّةِ فِي التَّرْجُمَةِ وَ لَمْ يَبْلُغْ غَايَتَهُ، ثُمَّ تَرْجَمْتَهُ بَعْدَ إِلَى السَّرِيَانِيَّةِ لِسُلْمُويِهِ بَعْدَ تَرْجُمَتِي لَهُ كِتَابَ النَّبْضِ، ثُمَّ تَرْجَمْتَهُ فِي هَذِهِ الْأَيَّامِ إِلَى الْعَرَبِيَّةِ لِأَبِي جَعْفَرِ مُحَمَّدِ بْنِ مُوسَى.

(٧) كتابه في العظام

هذا الكتاب مقال واحد و عنوانه جالينوس في العظام للمتعلّمين و لم يعنونه إلى المتعلّمين لأنّ بين قوله عنده «إلى المتعلّمين» و بين قوله «للمتعلّمين» فرقا. و ذلك أنه إذا عنون كتابه «إلى المتعلّمين» دلّ على أنه ينحو في تعليمه ما يعلم نحو قوّة المتعلّمين، و أنّ له تعليما من وراء هذا التّعليم في ذلك الفنّ للمستكملين. و إذا عنون كتابه «للمتعلّمين» دلّ ذلك على أنّ كتابه ذلك يحيط بجميع العلم بذلك الفنّ إلّا أنّ تعليمه إنّما هو للمتعلّمين. و ذلك أنّ جالينوس يريد أن يقدّم المتعلّم للطّبّ تعلّم علم التشريح على جميع فنون الطّبّ، لأنّه لا يمكن عنده دون معرفة التشريح أن يتعلّم شيئا من الطّبّ القياسيّ. و غرض جالينوس في ذلك الكتاب أن يصف كيف حال كلّ واحد من العظام في نفسه؟ و كيف

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي و ترجمه، ص: ٩
الحال في اتّصاله بغيره؟ و كان وضع جالينوس له في وقت ما وضع سائر الكتب إلى المتعلّمين.

وَ قَدْ كَانَ تَرْجُمَهُ إِلَى السَّرِيَانِيَّةِ سَرَجَسُ تَرْجُمَةً رَدِيئَةً، ثُمَّ تَرْجَمْتُهُ أَنَا مِنْذُ سِتِّيَّاتِ لِيُوْحَنَّا بْنِ مَاسُويِهِ وَ قَصَدْتُ فِي تَرْجُمَتِهِ لِاسْتِقْصَاءِ مَعَانِيهِ عَلَى غَايَةِ الشَّرْحِ وَ الْإِيضَاحِ. وَ ذَلِكَ أَنَّ هَذَا الرَّجُلَ يَحِبُّ الْكَلَامَ الْوَاضِحَ وَ لَا يَزَالُ يَحْتِّ عَلَيْهِ. وَ تَرْجَمْتَهُ قَبْلَ إِلَى الْعَرَبِيَّةِ لِأَبِي جَعْفَرِ مُحَمَّدِ بْنِ مُوسَى.

(٨) كتابه في العضل

هذا الكتاب مقال واحد و لم يعنونه جالينوس «إلى المتعلّمين» لكنّ أهل إسكندريّة أدخلوه في عداد كتبه إلى المتعلّمين، و ذلك أنّهم جمعوا، إلى هاتين المقاليتين ثلاث مقالات آخر كتبها جالينوس إلى المتعلّمين: واحدة في تشريح العصب، و واحدة في تشريح العروق غير الصّوارب، و واحدة في تشريح العروق الصّوارب و جعلوه كأنّه كتاب واحد ذو خمس مقالات و عنوانه في التشريح إلى المتعلّمين. و غرض جالينوس فيه أن يصف أمر جميع العضل الّذي في كلّ واحد من الأعضاء كم هي؟ و أيّ العضل هي؟ و من أين يبتدئ كلّ واحد منها؟ و ما فعلها بغاية الاستقصاء؟

وَ كَلَّ مَا وَصَفْتَهُ لَكَ فِي كِتَابِ الْعِظَامِ مِنْ أَمْرِ جَالِينُوسِ وَ أَمْرِ سَرَجَسِ وَ أَمْرِي فَافْهَمَهُ عَنِّي فِي هَذَا الْكِتَابِ خَلَا أَنِّي لَمْ أُتْرَجَمَهُ إِلَى الْعَرَبِيَّةِ إِلَى هَذِهِ الْغَايَةِ وَ قَدْ تَرْجَمَهُ حَبِيشُ بْنُ الْحَسَنِ لِمُحَمَّدِ بْنِ مُوسَى

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي و ترجمه، ص: ١٠
إلى العربيّة.

(٩) كتابه في العصب

هذا الكتاب أيضا مقال واحد كتبها إلى المتعلّمين. فغرضه فيها أن يصف كم زوجا من العصب تنبت من الدّماغ و النّخاع؟ و أيّ الأعصاب هي؟ و كيف و أين ينقسم كلّ واحد منها؟ و ما فعله؟
و القصّة في هذا الكتاب كالقصّة في كتاب العضل.

(١٠) كتابه فى العروق

هذا الكتاب عند جالينوس مقالة واحدة يصف فيها أمر العروق التي تنبض والتي لا تنبض كتبه للمتعلّمين و عنوانه الى انطستانس. فأما أهل الإسكندرية فقسّموه إلى مقالتين: مقالة فى العروق غير الصّوارب، و مقالة فى العروق الصّوارب. و غرضه فيه أن يصف كم عرقا تنبت من الكبد؟ و أى العروق هي؟ و كيف؟ و أين ينقسم كلّ واحد منها؟ و كم شريانا تنبت من القلب؟ و أى الشريانات هي؟ و كيف؟ و أين ينقسم كلّ واحد منها؟ و القصّة فيه كالقصّة فى المقالات التي تقدّم ذكرها انتزعت جملة و ترجمته إلى العربية لمحمد بن موسى.

(١١) كتابه فى الاسطقات على رأى بقراط

هذا الكتاب أيضا مقالة واحدة، و غرضه فيه أن يبيّن أن جميع رسالة حنين بن إسحق إلى على بن يحيى فى ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربى و ترجمه، ص: ١١

الأجسام التي تقبل الكون و الفساد و هي أبدان الحيوان و النباتات و الأجسام التي تتولّد فى بطن الأرض إنّما تركيبها من أربعة اركان: و هي الارض و الماء و الهواء و النار، و أنّ هذه هي الأركان الاول البعيدة لبدن الانسان. و أمّا الأركان الثواني القريبة التي منها قوام بدن الإنسان و سائر ما له دم من الحيوان فهي الأخلاط الأربعة أعنى الدّم و البلغم و المرّتين. و هذا الكتاب من الكتب التي يجب ضرورة أن تقرأ قبل قراءة كتاب حيلة البرء.

و قد كان سبقنى إلى ترجمته سرجس إلّا أنّه لم يفهمه فأفسده، ثمّ إننى ترجمته إلى السريانية لبختيشوع بن جبريل بعناية و استقصاء، و كانت ترجمتى له و جلّ ما ترجمته لهذا الرّجل فى وقت منتهى شبابى على تلك السبيل. ثمّ ترجمته إلى العربية لأبى الحسن على بن يحيى.

(١٢) كتابه فى المزاج

هذا الكتاب جعله جالينوس فى ثلاث مقالات وصف فى المقالتين الأوليين أصناف مزاج أبدان الحيوان. فبيّن كم هي؟ و أى الأصناف هي؟، و وصف الدلائل التي تدلّ على كلّ واحد منها. و ذكر فى المقالة الثالثة منه أصناف مزاج الأدوية، و بيّن كيف تختبر و تعرف؟. و تلك المقالة تتصل بكتاب قوى الأدوية، الّذى أنا ذاكره فيما بعد. و هذا الكتاب أيضا من الكتب التي يجب قراءتها ضرورة قبل كتاب حيلة البرء.

و قد كان ترجم هذا الكتاب سرجس. و ترجمته إلى السريانية مع

رسالة حنين بن إسحق إلى على بن يحيى فى ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربى و ترجمه، ص: ١٢

كتاب الأركان، ثمّ ترجمته بعد ذلك إلى العربية لإسحق بن سليمان.

(١٣) كتابه فى القوى الطبيعيّة

هذا الكتاب أيضا جعله ثلاث مقالات، و غرضه فيها أن يبيّن أن تدبير البدن يكون بثلاث قوى طبيعيّة: و هي القوّة الحابله و القوّة المنميّة و القوّة الغذائية، و أنّ القوّة الحابله مركّبة من قوتين: إحداها تغير المنى و تحبله حتّى تجعل منه الأعضاء المتشابهة الأجزاء. و الأخرى تركّب الأعضاء المتشابهة الاجزاء بالهيئة و الوضع و المقدار و العدد الّذى يحتاج إليه فى كلّ واحد من الأعضاء المركّبة. و أنّه يخدم القوّة الغذائية أربع قوى: و هي القوّة الجاذبة و القوّة الممسكة و القوّة المغيرة و القوّة الدافعة.

وقد ترجم هذا الكتاب إلى السريانية سرجس ترجمه سوء، ثم ترجمته أنا إلى السريانية وأنا غلام قد أتت علي سبع عشرة سنة أو نحوها لجبريل بن بختيشوع، ولم أكن ترجمت قبله إلا كتابا واحدا سأذكره بعد. و ترجمته من نسخة يونانية فيها أسقاط، ثم إنني تصفحته إذا أحسنت فوقفت منه على أسقاط أصلحتها، ثم إنني بعد استكمال السن تصفحته ثانية فوقفت أيضا على أسقاط آخر فاصلحتها. وأحببت إعلامك ذلك لكيما إن وجدت لهذا الكتاب من ترجمتي نسخا مختلفة عرفت السبب في ذلك. وقد ترجمت من هذا الكتاب إلى العربية مقالة لإسحق بن سليمان.

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ١٣

(١٤) كتابه في العلل والأعراض

هذا الكتاب ست مقالات مجموعة، وهي من المقالات التي يحتاج إلى قراءتها ضرورة قبل كتاب حيلة البرء. ولم يجعلها جالينوس في كتاب واحد ولا عنوانها بعنوان واحد ولكن أهل الإسكندرية جمعوها و عنوانها بعنوان واحد وهو كتاب العلل، كأنهم ذهبوا إلى أن وسموا الكتاب بأكثر ما فيه. وأمّا السريانيون فعنونوا هذا الكتاب بعنوان أبعد وأنقص من الواجب فوسموه بكتاب العلل والأعراض. ولو كانوا قصدوا للعنوان التام لقد كان ينبغي أن يذكروا مع الأسباب والأعراض الأمراض أيضا. فأما جالينوس فعنون المقالة الأولى من هذه الست المقالات في أصناف الأمراض، و وصف في تلك المقالة كم أجناس الأمراض؟ وقسم كل واحد من تلك الأجناس إلى أنواعه حتى انتهى في القسمة إلى أقصى أنواعها. وعنون المقالة الثانية منها في أسباب الأمراض و غرضه فيها موافق لعنوانها، وذلك أنه يصف فيها كم أسباب كل واحد من الأمراض؟ وأي الأسباب هي؟. وأمّا المقالة الثالثة من هذه الست المقالات فعنونها في أصناف الأعراض و وصف فيها كم أجناس الأعراض و أنواعها؟ وأي الأعراض هي؟. وأمّا المقالات الباقية فعنونها في أسباب الأعراض و وصف فيها كم الأسباب الفاعلة لكل واحد من الأعراض؟ وأي الأسباب هي؟

وقد كان ترجم هذا الكتاب سرجس إلى السريانية مرتين مرة قبل أن يتراض في كتاب الإسكندرية ومرة بعد أن ارتاض فيه، ثم ترجمته أنا لبختيشوع بن جبريل إلى السريانية في وقت منتهى شبابي. وقد

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ١٤

ترجم حبيش هذه الست المقالات لأبي الحسن علي بن يحيى إلى العربية.

(١٥) كتابه في تعرف علل الأعضاء الباطنة

هذا الكتاب جعله جالينوس في ست مقالات، و غرضه فيه أن يصف دلائل يستدل بها على أحوال الأعضاء الباطنة إذا حدثت بها الأمراض و على تلك الأمراض التي تحدث بها أي الأمراض هي؟. و وصف في المقالة الأولى و بعض التأثير منه السبل العامية التي تتعرف بها الأمراض و كشف في المقالة الثانية خطأ ارخيجانس في الطرق التي سلكها في طلب هذا الغرض، ثم أخذ في باقي المقالة الثانية و في المقالات الأربع التالية لها في ذكر الأعضاء الباطنة و أمراضها عضوا عضوا، و ابتدأ من الدماغ و هلم جراً على الولاء يصف الدلائل التي يستدل بها على واحد واحد منها إذا اعتل كيف تتعرف علته؟ إلى أن انتهى إلى أقصاها.

وقد كان سرجس ترجم هذا الكتاب مرتين مرة لثيادوري أسقف الكرخ، و مرة لرجل يقال له اليسع. و قد كان بختيشوع بن جبريل سألتني تصفحه و إصلاح أسقاطه ففعلت بعد أن أعلمته أن ترجمته أجود و أسهل، فلم يقف التاسخ على تخلص المواضع التي أصلحتها فيه و تخلص كل واحد من تلك المواضع بقدر قوته، فبقى الكتاب غير تام الاستقامة و الصيحة إلى أن كانت أيامنا هذه. و كنت لا أزال أهتم بإعادة ترجمته فشغلني عنه غيره إلى أن سألتني إسرائيل بن زكريا المعروف بالطيفوري إعادة ترجمته. و ترجمه إلى العربية حبيش لأحمد بن

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربى وترجمه، ص: ١٥
موسى.

(١٦) كتابه فى النبض

هذا الكتاب جعله جالينوس فى ستّ عشرة مقالة وقسمها بأربعة أجزاء فى كلّ واحد من الأجزاء أربع مقالات. و عنوان الجزء الأول منها فى أصناف النبض، و غرضه فيه أن يبين كم أجناس النبض الأول؟ و أى الأجناس هى؟ و كيف ينقسم كلّ واحد منها إلى أنواعه؟ إلى أن ينتهى إلى أقصاها. و عمد فى المقالة الأولى من هذا الجزء إلى جملة ما يحتاج إليه من صفة أجناس النبض و أنواعها يجمعه فيها عن آخره، و أفرد الثلث المقالات الباقية من ذلك الجزء للاحتجاج و البحث عن أجناس النبض و أنواعه و عن حدّه، و لذلك قد يحتاج الى قراءة تلك المقالة الأولى من هذا الجزء حاجة ضرورية. و أما الثلث المقالات الباقية من هذا الجزء فليس يحتاج إلى قراءتها حاجة ضرورية، و لذلك قد يجوز للقارئ إذا قرأ المقالة الأولى من الجزء الأول أن يقتصر عليها من جملة ذلك الجزء و يأخذ بعدها فى قراءة الجزء الثانى من هذا الكتاب. و قد بين جالينوس هذا و أنّه إنّما قصد ليجمع كلّ ما يحتاج إليه من علم أجناس النبض و أنواعها فى تلك المقالة الأولى لهذا السبب الذى وصفت. و عنوان الجزء الثانى فى تعرف النبض، و غرضه فيه أن يصف كيف يتعرف المتعرف كلّ واحد من أصناف النبض فى مجسّ العروق؟ أعنى كيف يتعرف مثلا النبض العظيم والصغير؟، و كيف يتعرف النبض السريع و البطيء؟، و كذلك على هذا القياس يخبر

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربى وترجمه، ص: ١٦
عن سائر الأصناف. و عنوان الجزء الثالث فى أسباب النبض، و غرضه فيه أن يصف من أى الأسباب يكون كلّ واحد من أصناف النبض؟، أعنى من أى الأسباب مثلا يكون النبض العظيم؟، و من أيها يكون النبض السريع؟، و من أى الأسباب يكون كلّ واحد من سائر أصناف النبض الباقية؟. و عنوان الجزء الرابع فى تقدمه المعرفة من النبض، و غرضه فيه أن يصف كيف يستخرج سابق العلم من كلّ واحد من أصناف النبض أعنى من العظيم و الصغير و السريع و البطيء و سائر أصناف النبض؟.
و قد كان سرجس ترجم من هذا الكتاب إلى السريانية سبع مقالات من كلّ واحد من الثلثة الأجزاء الأولى مقالة مقالة و هى المقالة الأولى من كلّ واحد من الأجزاء الثلثة و أربع مقالات الجزء الأخير، و ظنّ كما ظنّ أهل الإسكندرية الذين عنهم أخذ أنّه كما تحزى من الجزء الأول أن يقرأ منه المقالة الأولى و يقتصر عليها كما قال جالينوس لأنها تحيط بجميع العلم لما قصده فى ذلك الجزء، كذلك الحال فى سائر الأجزاء.

و قد عظم خطأهم فى ذلك ألا أنّ أهل الإسكندرية كما اقتصروا من كلّ واحد من الأجزاء الثلاثة الأولى على مقالة مقالة كذلك اقتصروا من الجزء الرابع أيضا على المقالة الأولى منه. و لذلك قد نجد مصاحف كثيرة باليونانية إنّما فيها هذه الأربعة المقالات فقط. و قد انتخب من كلّ واحد من تلك الأجزاء الأربعة و نسخت متواليه، و نجد أيضا المفسرين من الذين قصدوا لشرح كتاب النبض إنّما شرحوا منه هذه المقالات الأربعة، و فضحوا أنفسهم بذلك. فأما

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربى وترجمه، ص: ١٧
الرأسى فكان أقرب إلى الإحسان منهم. و ذلك أنّه كان اتبّه من يومه و أحسّ أنّه قد يحتاج حاجة ضرورية إلى قراءة سائر مقالات الجزء الرابع فترجمها عن آخرها. ثمّ إنّ أيوب الزهاوى ترجم لجبريل بن بختيشوع المقالات السبع الباقية. و قد ترجمت أنا هذا الكتاب كلّه إلى السريانية منذ ستّيات ليوحنا بن ماسويه، و بالغت فى العناية بتلخيصه و حسن العبارة. و ترجمت أيضا المقالة الأولى من هذا الكتاب إلى العربية لمحمد بن موسى. و أما باقى هذا الكتاب فتولّى ترجمته حبيش من النسخة السريانية التى ترجمتها و حبيش رجل مطبوع على الفهم و يروم أن يقتدى بطريقي فى الترجمة إلا أنّى لا أحسب عنايته بحسب طبيعته. و هذا الكتاب يعدّ من سابق العلم.

(١٧) كتابه في اصناف الحميات

هذا الكتاب جعله في مقالتين، و غرضه فيه أن يصف أجناس الحميات أنواعها و دلالتها. و وصف في المقالة الأولى منه جنسين من أجناسها: أحدهما يكون في الروح و الآخر في الأعضاء الأصلية المعروفة بالصلبة. و وصف في المقالة الثانية الجنس الثالث منها الذي يكون في الأخلاط إذا عفت.

و قد كان سرجس ترجم هذا الكتاب ترجمة غير محمودة، و ترجمته أنا في أول الأمر لجبريل بن بختيشوع و أنا غلام، و كان هذا أول كتاب ترجمته من كتب جالينوس إلى السريانية. ثم إنني من بعد ما استكملت في السن تصفحته فوجدت فيه أسقاطاً فأصلحتها بعناية و رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي و ترجمه، ص: ١٨ صححته عند ما أردت نسخة لولدي، و ترجمته أيضاً إلى العربية لأبي الحسن أحمد بن موسى.

(١٨) كتابه في البحران

هذا الكتاب جعله جالينوس في ثلاث مقالات، و غرضه فيه أن يصف كيف يصل الإنسان إلى أن يتقدم فيعرف هل يكون البحران أم لا؟، و إن كان فمتى يحدث؟ و بما ذا؟، و إلى أي شيء يؤول أمره؟. و قد كان ترجمه سرجس و أصلحته منذ ستينات و بالغت في تصحيحه ليوحنا بن ماسويه، و ترجمته أيضاً إلى العربية لمحمد بن موسى.

(١٩) كتابه في أيام البحران

هذا الكتاب أيضاً جعله جالينوس ثلاث مقالات، و غرضه في المقاليتين الأولىين أن يصف اختلاف الحال من الأيام في القوة و أيها يكون فيه البحران؟، و أيها لا- يكون فيه البحران؟، و أي تلك الأيام التي يكون فيها البحران؟، و أيها يكون البحران الحادث فيها محموداً، و أيها يكون البحران فيها مذموماً؟، و ما يتصل بذلك. و يصف في المقالة الثالثة الأسباب التي من أجلها اختلفت الأيام في قواها هذا الاختلاف.

و قد كان ترجم هذا الكتاب إلى السريانية سرجس و أصلحته مع إصلاحى الكتاب الذي قبله. و ترجمته أيضاً إلى العربية لمحمد بن موسى و هذا الكتاب و الكتاب الذي قبله يعدان من سابق العلم.

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي و ترجمه، ص: ١٩

(٢٠) كتابه في حيلة البرء

هذا الكتاب جعله في أربع عشرة مقالة، و غرضه فيه أن يصف كيف يداوى كل واحد من الأمراض بطريق القياس؟، و يقتصر فيه على الأعراض العامة التي ينبغي أن يقصد قصدها في ذلك فيستخرج منها ما ينبغي أن يداوى به كل مرض من الأمراض، و يضرب لذلك مثالات يسيرة من أشياء جزئية. و كان وضع ست مقالات لرجل يقال له ايارن، بين في المقالة الأولى و الثانية منها الأصول الصحيحة التي عليها يكون مبنى الأمر في هذا العلم، و فسح الأصول الخطأ التي أصيها ارسسطراطس و أصحابه. ثم وصف في المقالات الأربع الباقية مداواة تفترق الاتصال من كل واحد من الأعضاء. ثم إن ايارن توفي فقطع جالينوس استتمام الكتاب إلى أن سأله اوجانيانوس أن يتمه، فوضع له الثماني المقالات الباقية، فوصف في الست المقالات الأولى منها مداواة أمراض الأعضاء المتشابهة الأجزاء، و في المقالتين الباقيتين مداواة أمراض الأعضاء المركبة، و وصف في المقالة الأولى من الست المقالات الأولى مداواة أصناف سوء المزاج كلها إذا كانت في عضو واحد و أجرى أمرها على التمثيل بما يحدث في المعدة. ثم وصف في المقالة التي بعدها و هي الثامنة من

جملة الكتاب مداواة أصناف الحمى التي تكون في الزوج و هي حمى يوم. ثم وصف في المقالة التي تتلوها و هي التاسعة مداواة الحمى المطبقة. ثم وصف في المقالة العاشرة مداواة الحمى التي تكون في الأعضاء الأصلية و هي الدق، و وصف فيها جميع ما يحتاج إلى علمه من استعمال الحمام. ثم وصف في الحادية عشرة و

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ٢٠

في الثانية عشرة مداواة الحميات التي تكون من عفونه الأخلاط. أما في الحادية عشرة فما كان منها خلوا من أعراض غريبة. و أما في الثانية عشرة فما كان منها مع أعراض غريبة.

و قد كان ترجم هذا الكتاب إلى السريانية سرجس فكانت ترجمته الست المقالات الاول و هو بعد ضعيف لم يقو في الترجمة، ثم إنه ترجم الثماني المقالات الباقية من بعد أن تدرّب فكانت ترجمته لها أصلح من ترجمته المقالات الاول. و قد كان سلمويه أذرنى على أن أصلح له هذا الجزء الثاني و طمع أن يكون ذلك أسهل من الترجمة و أجود فقابلني ببعض المقالة السابعة و معه السرياني و معي اليوناني و هو يقرأ على السريانية. و كنت كلما مربي شيء مخالف لليوناني خبرته به فجعل يصلح حتى كبر عليه الأمر و تبين له أن الترجمة من الرأس أرخي و أبلغ و أن الأمر يكون فيها أشد انتظاما، فسألني ترجمة تلك المقالات فترجمتها عن آخرها و كتنا بالرقعة في أيام غزوات المأمون و دفعها ألي زكريا بن عبد الله المعروف بالطيفوري لما أراد الانحدار إلى مدينة السلام لتنسخ له هناك فوقع حريق في السيفينة التي كان فيها زكريا فاحترق الكتاب و لم يبق له نسخة. ثم إنني بعد سنين ترجمت الكتاب من أوله لبختيشوع بن جبريل، و كانت عندي للثماني المقالات الأخيرة منه عدة نسخ باليونانية فقابلت بها و صححت منها نسخة و ترجمتها بغاية ما أمكنني من الاستقصاء و البلاغة. فأما الست المقالات الاول فلم أكن وقعت لها إلا على نسخة واحدة و كانت مع ذلك نسخة كثيرة الخطأ فلم يمكنني لذلك تخلص تلك المقالات على غاية ما

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ٢١

ينبغي. ثم إنني وقعت على نسخة أخرى فقابلت بها و أصلحت ما أمكنني إصلاحه و أخلو إلى أنني اقابل به ثالثة إن اتفقت لي نسخة ثالثة فإن نسخ هذا الكتاب باليونانية قليلة و ذلك أنه لم يكن ممّا يقرأ في كتاب الإسكندرية. و ترجم هذا الكتاب من النسخ السريانية التي ترجمتها حيش بن الحسن لمحيد بن موسى. ثم إنه سألني بعد ترجمته لها أن أتصفح له المقالات الثماني الأخيرة و اصلح ما وجدت من الأسقاط فأجبتة الى ذلك و أجدت فيه.

فهذه الكتب التي كان يقتصر على قراءتها في موضع تعليم الطب بالإسكندرية، و كانوا يقرؤونها على هذا الترتيب الذي أجريت ذكرها عليه. و كانوا يجتمعون في كل يوم على قراءة إمام منها و تفهّمه كما يجتمع أصحابنا اليوم من النصارى في مواضع التعليم التي تعرف ب «الاسكول» في كل يوم على كتاب إمام إما من كتب المتقدمين و إما من سائر الكتب. و إنما كانوا يقرؤونها الأفراد كل واحد على حده بعد الارتياض بتلك الكتب التي ذكرت كما يقرأ أصحابنا اليوم تفاسير كتب المتقدمين. و أما جالينوس فلم ير أن تقرأ كتبه على هذا النظام لكنه تقدّم في أن يقرأ من كتبه بعد كتابه في الفرق كتبه في التشریح، و لذلك أنا مفتتح من ذكر كتبه بتعديد كتبه في التشریح، ثم متبعا بسائر كتبه على الولاء و على النظام و الترتيب الذي وضعه هو.

(٢١) كتابه في علاج التشریح

هذا الكتاب كتبه في خمس عشرة مقالة، و وصف في المقالة الاولى

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ٢٢

العضل و الرباطات التي في اليد. و في المقالة الثانية العضل و الرباطات التي في الرجل. و في المقالة الثالثة العصب و العروق التي في اليدين و الرجلين. و في الرابعة العضل الذي يحرك الخدين و الشفتين و اللحي الأسفل و الرأس و الرقبة و الكتفين. و في الخامسة

عضل الصّيد و مرق البطن و المتنين و الصّيب. و وصف فى السّادسة آلات الغذاء و هى المعدة و الأمعاء و الكبد و الطّحال و الكلى و المثانة و ما أشبه ذلك. و فى السّابعة و الثّامنة وصف تشريح آلات التّنفس. أمّا فى السّابعة فوصف ما يظهر فى التّشريح فى القلب و الرّئة و العروق الصّوارب بعد موت الحيوان و ما دام حيًا. و أمّا فى الثّامنة فوصف ما يظهر فى التّشريح فى جميع الصّدر. و أفرد المقالة التّاسعة بأسرها لصفه تشريح الدّماغ و النّخاع. و وصف فى المقالة العاشرة تشريح العينين و اللّسان و المرىء و ما يتّصل بهذه الأعضاء. و وصف فى الحادية عشرة ما فى الحنجره و العظم الذى تشبّهه اليونانيّة باللام من أحرفهم و هو هذا و ما يتّصل بذلك و العصب الذى يأتى هذا الموضوع. و وصف فى الثّانية عشرة تشريح أعضاء التّوليد. و فى الثّالثة عشرة تشريح العروق الصّوارب و غير الصّوارب. و فى الرّابعة عشرة تشريح العصب الذى ينبت من الدّماغ. و فى الخامسة عشرة تشريح العصب الذى ينبت من النّخاع.

و قد كان ترجم هذا الكتاب إلى السّريانىّ أيوب الزّهاوىّ لجبريل بن بختيشوع و أصلحته منذ قريب ليوحنا بن ماسويه و بالغت فى العناية بتصحيحه.

رسالة حنين بن إسحق إلى على بن يحيى فى ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربى و ترجمه، ص: ٢٣

(٢٢) كتابه فى اختصار كتاب مارينس فى التّشريح

هذا الكتاب ذكر أنّه جعله فى أربع مقالات. و لا- رأيناه إلى هذه الغايه و لا- سمعت أحدا يخبر بأنّه رآه أو علم مكانه. و قد خبّر جالينوس فى كتابه المعروف بالفهرست بعدد مقالات مارينس التى اختصرها فى هذا الكتاب و ما فى مقالة مقالة منها.

(٢٣) كتابه فى اختصار كتاب لوقس فى التّشريح

هذا الكتاب ذكر أنّه جعله فى مقالتين.

و قصّة هذا الكتاب قصّة ما قبله. و ما رأيت له أثرًا.

(٢٤) كتابه فيما وقع من الاختلاف فى التّشريح

هذا الكتاب جعله فى مقالتين، و غرضه فيه أن يبيّن من أمر الاختلاف الذى وقع فى كتب التّشريح فيما بين من كان قبله من أصحاب التّشريح أى شىء إنّما هو فى الكلام فقط؟ و أى شىء منه وقع فى المعنى؟ و ما سبب ذلك؟

و كان ترجم هذا الكتاب أيوب الزّهاوىّ فأعيانى إصلاحه، فأعدت ترجمته ليوحنا بن ماسويه إلى السّريانيّة و تخلّصته احسن تخلّص. و ترجمه إلى العربيّة حيش لمحمّد بن موسى.

(٢٥) كتابه فى تشريح الحيوان الميّت

هذا الكتاب جعله مقالة واحدة يصف فيها الأشياء التى تعلم من

رسالة حنين بن إسحق إلى على بن يحيى فى ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربى و ترجمه، ص: ٢٤

تشريح الحيوان الميّت أى الأشياء هى؟.

و قد كان أيوب ترجمه و أعدت ترجمته مع الكتاب الذى قبله إلى السّريانيّة. و ترجمه إلى العربيّة حيش لمحمّد بن موسى.

(٢٦) كتابه فى تشريح الحيوان الحيّ

هذا الكتاب جعله فى مقالتين، و غرضه فيه أن يبيّن الأشياء التى تعلم من تشريح الحيوان الحيّ أى الأشياء هى؟

و ترجم أَيْوَب الرَّهَاقِي أيضا هذا الكتاب و أعدت أنا ترجمته مع الكتاب الذي قبله إلى السَّريانيَّة. و ترجمه حبیش إلى العربيَّة لمحمَّد بن موسى.

(٢٧) كتابه في علم بقراط بالتَّشريح

هذا الكتاب جعله في خمس مقالات، و كتبه لفويشس في حدائثه سنَّه. و غرضه فيه أن يبيِّن أن بقراط كان حاذقا بعلم التَّشريح و يأتي على ذلك بشواهد من جميع كتبه. و قد كان ترجم هذا الكتاب إلى السَّريانيَّة أَيْوَب ثمَّ ترجمته أنا مع الكتب التي ذكرتها قبله و بالغت في تلخيصه. و ترجمه إلى العربيَّة حبیش لمحمَّد بن موسى.

(٢٨) كتابه في علم ارسطراطس في التَّشريح

هذا الكتاب جعله ثلاث مقالات، و كتبه أيضا إلى فويشس في حدائثه رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي و ترجمه، ص: ٢٥ سنَّه، و غرضه فيه أن يشرح ما قاله ارسطراطس في التَّشريح في جميع كتبه، ثمَّ يبيِّن صوابه فيما أصاب و خطأه فيما أخطأ. و لم يترجم هذا الكتاب أحد قبلي فترجمته أنا إلى السَّريانيَّة مع الكتب التي ترجمتها و ذكرتها قبله، على أنني ما وقعت له إلَّا على نسخة واحدة كثيرة الأسقاط ناقصة من آخرها قليلا. و ما لخصَّته ألا بكَّد شديد و لكنَّه قد خرج مفهوما و توجَّبت فيه ألا أزل عن معاني جالينوس بمبلغ طاقتي. و ترجمه إلى العربيَّة حبیش لمحمَّد بن موسى.

(٢٩) كتابه فيما لم يعلم لوقس من أمر التَّشريح

هذا الكتاب ذكر أنه جعله في أربع مقالات. فأما أنا فلم أراه و لا بلغني أن أحدا رآه.

(٣٠) كتابه فيما خالف فيه لوقس

هذا الكتاب جعله فيما ذكر في مقالتي. و ما رأيته و لا أعرف أحدا رآه.

(٣١) كتابه في تشريح الرِّحم

هذا الكتاب مقالة واحدة صغيرة كتبه لامرأة قابلة في حدائثه سنَّه. فيه جميع ما يحتاج إليه من تشريح الرِّحم و ما يتولَّد فيه في وقت الحمل. و قد كان ترجم هذا الكتاب أَيْوَب ثمَّ ترجمته أنا مع سائر ما ترجمته رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي و ترجمه، ص: ٢٦ من كتب التَّشريح إلى السَّريانيَّة. و قد ترجمه حبیش إلى العربيَّة لمحمَّد بن موسى.

(٣٢) كتابه في مفصل الفقرة الأولى من ففار الرِّقبة

مقالة.

۳۳) كتابه في اختلاف الأعضاء المتشابهة الأجزاء

مقالة. [ترجمها حنين بعد هذا الكتاب و ترجمها إلى العربيّة تلميذه عيسى بن يحيى].

۳۴) كتابه في تشريح آلات الصوت

هذا الكتاب مقالة واحدة، و هو مفتعل على لسان جالينوس و ليس هو لجالينوس و لا لغيره من القدماء لكنّه لبعض الحدث جمعه من كتب جالينوس، و كان الجامع له ضعيفا. إلا أنّ يوحنا بن ماسويه سألني ترجمته فأجبتّه الى ذلك. و لست أحفظ أ ترجمته ترجمه أم أصلحته إصلاحا إلا أنّي أعلم تلخصته بأجود ما أمكنني.

۳۵) كتاب في تشريح العين

هذا الكتاب أيضا مقالة واحدة، و عنوانه أيضا باطل لأنّه ينسب إلى جالينوس، و خليق أن يكون لروفس أو لمن هو دونه. و قد كان أيوب ترجم هذا الكتاب ثم تلخصته بالمساعدة ليوحنا بن رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي و ترجمه، ص: ۲۷ ماسويه.

فهذه كتبه الصّحيحة و المنسوبة إليه في التشريح و تلوها كتبه في أفاعيل الأعضاء و منافعها، و أنا آخذ في ذكرها خلا ما تقدّم ذكره منها و الذي سبق ذكره هو كتاب القوى الطّبيعيّة.

۳۶) كتابه في حركة الصدر و الزّنة

هذا الكتاب جعله ثلث مقالات، و كان وضعه له في حدائثه سنّه بعد عودته الأولى من روميّة، و كان حينئذ مقيما بمدينة سمرنا يتعلّم عند فالفس. و إنّما كان سأله إياه بعض من كان يتعلّم معه وصف في المقاليتين الاولين منه. و أوّل الثّالثة ما أخذه عن فالفس معلّمه في ذلك الفنّ، ثم وصف في باقي المقالة الثّالثة ما كان هو المستخرج له. و لم أترجم أنا هذا الكتاب إلى السّريانيّة و لا أحد قبلي و لكنّ اصطفن بن بسيل ترجمه إلى العربيّة لمحّيد بن موسى، ثم سألني محمّد بن موسى المقابلة به و إصلاح سقط إن كان فيه ففعلت. ثم سأل يوحنا بن ماسويه حبيشا أن ينقله له من العربيّة إلى السّريانيّة فنقله له.

۳۷) كتابه في علل التنّفس

هذا الكتاب جعله في مقاليتين في رحلته الأولى الى روميّة لفويثس، و غرضه فيه أن يبيّن من أيّ الآلات يكون التنّفس عفوا؟، و من أيّها يكون باستكراه؟.

و كان أيوب ترجمه ترجمه لا تفهم، و ترجمه أيضا اصطفن إلى

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي و ترجمه، ص: ۲۸

العربيّة لمحّيد بن موسى. و سألني محمّد فيه قبل الذي سألني في الكتاب الذي قبله، و أمر اصطفن بمقابلي فأصلحت السّريانيّ بكلام مفهوم مستقيم لا ينكر منه شيء، لأنّي أحببت أن أتخذ نسخة لولدي. و العربيّ أيضا كمثلته على أنّه قد كان في الأصل أصلح من السّريانيّ بكثير.

(۳۸) كتابه فى الصّوت

هذا الكتاب جعله فى أربع مقالات بعد الكتاب الذى ذكرته قبله، و غرضه فيه أن يبين كيف يكون الصّوت؟ و أى شىء هو؟ و ما مادّته؟ و بأى الآلات يحدث؟ و أى الأعضاء تعين على حدوثه؟ و كيف تختلف الأصوات؟

و لم أترجم هذا الكتاب إلى السّريانيّة و لا ترجمه أحد ممّن كان قبلى، لكنى ترجمته إلى العربيّة لمحمّد بن عبد الملك الوزير منذ نحو عشرين سنه، و بالغت فى تلخيصه بحسب ما كان عليه ذلك الرّجل من حسن الفهم. و قد كان قرأه محمّد فغیّر فيه كلاما كثيرا بحسب ما كان يرى هو أنه أجود، ثمّ نظر فيه محمّد بن موسى و فى النسخة الأولى، فاختر النسخة الأولى و انتسخها و أحببت أن أبين ذلك لك لتعلم سبب الاختلاف بين النسختين إذا كانتا موجودتين. و قد كان يوحنا بن ماسويه سأل حبيشا ترجمه هذا الكتاب من العربيّة إلى السّريانيّة فترجمه له.

رسالة حنين بن إسحق إلى على بن يحيى فى ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربى وترجمه، ص: ۲۹

(۳۹) كتابه فى حركة العضل

هذا الكتاب جعله مقالتين، و غرضه فيه أن يبين ما حركة العضل؟ و كيف هي؟ و كيف تكون هذه الحركات المختلفة من العضل؟ و إنّما حركته واحدة. و يحثّ فيه أيضا عن النفس هل هو من الحركات الإراديّة؟، أو من الحركات الطّبيعيّة؟. و يفحص فيه عن أشياء كثيرة لطيفة من هذا الفنّ.

و هذا الكتاب ترجمته أنا إلى السّريانيّة و لم يسبقنى إليه أحد. و ترجمه اصطفن إلى العربيّة و سألتى محمّد بن موسى المقابلة به مع اليونانيّ و إصلاحه ففعلت.

(۴۰) كتابه فى اعتقاد الخطأ الذى اعتقد فى تمييز البول من الدّم

هذا الكتاب مقاله واحدة. و قد كنت وقعت على نسخة باليونانيّة و لم يتهيأ لى قراءته فضلا عن ترجمته و لا ترجمه غيرى.

(۴۱) كتابه فى الحاجة إلى النّبض

هذا الكتاب مقاله واحدة بين فيها ما منفعة النّبض؟

ترجمتها أنا إلى السّريانيّة لسلمويه بن بنان. و ترجمها حبيش إلى العربيّة مع كتاب النّبض الكبير [و ترجمه إسحق بن حنين بعد وفاة أبيه].

(۴۲) كتابه فى الحاجة إلى التنّفس

هذا الكتاب أيضا مقاله واحدة إلا أنها عظيمة يفحص فيها عن منفعة

رسالة حنين بن إسحق إلى على بن يحيى فى ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربى وترجمه، ص: ۳۰

التنّفس ما هي؟.

و لا أعلم أنّ هذا الكتاب ترجم إلى السّريانيّة و أمّا العربيّة فترجمه اصطفن. و كنت أنا أيضا ترجمت إلى العربيّة نحو نصفه لمحمّد بن موسى، و عرض عارض عاق عن استتمامه. ثمّ انّ عيسى تلميذى سألتى ترجمته إلى السّريانيّة فأسعفته بذلك.

(۴۳) كتابه فى العروق الصّوارب هل يجرى فيها الدّم بالطّبع أم لا؟

هذا الكتاب أيضا مقالة واحدة، و غرضه فيه موافق لعنوانه.

و قد كنت ترجمته و أنا غلام إلى السريانيّة لجبريل إلّا أنّي لم أثق بصحّته لأنّ نسخته كانت واحدة كثيرة الخطأ ثمّ إنّني بأخرة استقصيت ترجمته إلى السريانيّة و ترجمه إلى العربيّة عيسى بن يحيى.

(٤٤) كتابه في قوى الأدوية المسهلة

هذا الكتاب أيضا مقالة واحدة بين فيها أنّ إسهال الأدوية ما تسهل ليس هو بأنّ كلّ واحد من الأدوية يحيل ما يصادفه في البدن إلى طبيعته ثمّ يندفع فيخرج لكنّ كلّ واحد منها يجتذب خلطا موافقا مشاكلا له.

ترجم هذه المقالة إلى السريانيّة أيّوب الزهاويّ و نسختها عندي باليونانيّة. و قد ترجمتها إلى السريانيّة و ترجمها عيسى بن يحيى إلى العربيّة.

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي و ترجمه، ص: ٣١

(٤٥) كتابه في العادات

هذا الكتاب مقالة واحدة، و غرضه فيه أن يبيّن أنّ العادة أحد الأعراض التي ينبغي أن ينظر فيها.

ترجمت هذه المقالة إلى السريانيّة لسلمويه بن بنان، و يتلو هذه المقالة تفسير ما أتى به جالينوس فيها من الشهادات من قول افلاطن بشرح ايروفيلس له و تفسير ما أتى به من قول بقراط بشرح جالينوس له. و ترجمه حبيش إلى العربيّة لأحمد بن موسى.

(٤٦) كتابه في آراء بقراط و فلاطن

هذا الكتاب كتبه في عشر مقالات، و غرضه فيه أن يبيّن أنّ فلاطن في أكثر أقاويله موافق لـ بقراط من قبل أنه عنه أخذها، و أنّ ارسطو طالس فيما خالفهما فيه قد أخطأ و يبيّن فيه جميع ما يحتاج إليه من أمر قوة النفس المدبّرة التي بها يكون الفكر و التّوهم و الذّكر، و من أمر الأصول الثلاثة التي منها تنبع القوى التي يكون بها تدبير البدن و غير ذلك من فنون شتى.

و كان ترجم هذا الكتاب إلى السريانيّة أيّوب و لم يترجمه إلى هذه الغاية أحد غيره. و كانت له عندي عدّة نسخ يونانيّة شغلت عنها بغيرها ثمّ ترجمته من بعد إلى السريانيّة و اضفت إليه مقالة عملتها في الاعتذار لجالينوس فيما قاله في المقالة السابعة من هذا الكتاب. و ترجمه إلى العربيّة حبيش لمحمّد بن موسى.

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي و ترجمه، ص: ٣٢

(٤٧) كتابه في الحركات المعنّاة المجهولة

هذا الكتاب مقالة واحدة، و غرضه فيه أن يبيّن أمر حركات قد كان جهلها هو و من كان قبله ثمّ إنّ علمها من بعد.

ترجمها أيّوب و أمّا أنا فلم اترجمها فيما مضى و كانت نسخة الكتاب عندي ثمّ إنّني ترجمته بعد إلى السريانيّة ثمّ إلى العربيّة لمحمّد بن موسى.

(٤٨) كتابه في آله الشّم

هذا الكتاب أيضا مقالة واحدة و كانت نسخته عندي باليونانيّة إلّا أنّي لم أتفرّغ لقراءته، ثمّ ترجمته إلى السريانيّة [ثمّ ترجمه إسحق بن

حنين إلى العربية].

(٤٩) كتابه في منافع الأعضاء

هذا الكتاب جعله في سبع عشرة مقالة، بين في المقالة الأولى والثانية منه حكمه البارىء في إتقان خلقه اليد. و بين في المقالة الثالثة حكمته في إتقان خلقه الرجل. و في المقالة الرابعة والخامسة حكمته في آلات الغذاء. و في السادسة والسابعة أمر آلات التنفس. و في المقالة الثامنة والتاسعة أمر ما في الرأس. و في المقالة العاشرة أمر العينين. و في المقالة الحادية عشرة سائر ما في الوجه. و في المقالة الثانية عشرة نواحي الصدر والكفتين. ثم وصف في المقالتين اللتين بعد ذلك الحكمه في أعضاء التوليد. و في الخامسة عشرة احتجاجا مناسبا لما فيها و لما بعدها. ثم في السادسة عشرة أمر الآلات المشتركة للبدن

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ٣٣

كله و هي العروق الصوارب و غير الصوارب و الأعصاب. ثم وصف في المقالة السابعة عشرة حال جميع الأعضاء و مقاديرها و بين منافع ذلك الكتاب كله.

و قد كان ترجم هذا الكتاب سرجس إلى السريانية ترجمه رديئه، و قد ترجمته أنا إلى السريانية لسلمويه. و ترجمه حبش إلى العربية لمحيد. و تصفحت مقالات و أصلحت أسقاطها و أنا على إصلاح الباقي [ترجم حنين بعد هذا القول المقالة السابعة عشرة من هذا الكتاب إلى العربية].

ثم تتلو هذه الكتب التي يحتاج إلى قراءتها قبل قراءة كتاب حيلة البرء. و قد ذكرت بعض تلك الكتب فيما ذكرت منها: كتاب الأركان و كتاب المزاج و كتاب العلل و الأعراض و كتاب تعرف علل الأعضاء الباطنة و كتاب أصناف الحميات و كتاب الصي ناعة. و من الكتب التي في تقدمه المعرفة كتاب البحران و كتاب أيام البحران و كتابه في النبض الصيغير و الكبير. و أنا واصف الآن ما بقي بعد هذه من تلك الكتب.

(٥٠) كتابه في أفضل هيئات البدن

هذا الكتاب مقالة واحدة تتلو المقالتين الاوليين من كتاب المزاج، و غرضه فيها يتبين من عنوانها.

و قد ترجمت هذا الكتاب إلى السريانية لولدى، و ترجمته أيضا لأبي الحسن علي بن يحيى إلى العربية.

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ٣٤

(٥١) كتابه في خصب البدن

هذا الكتاب مقالة واحدة صغيرة، و غرضه فيها يتبين من عنوانها.

و قد ترجمتها إلى السريانية مع المقالة التي قبلها. و قد كان سألتني علي بن يحيى ترجمتها إلى العربية و لا أحسب ذلك متهيئا لي. و قد ترجمها حبش لأبي الحسن احمد بن موسى إلى العربية.

(٥٢) كتابه في سوء المزاج المختلف

هذا الكتاب أيضا مقالة واحدة، و غرضه فيه يتبين من عنوانها، و ذكر فيه أي أصناف سوء المزاج هو مستو في البدن كله؟ و كيف يكون الحال فيه؟ و أي أصناف سوء المزاج هو المختلف في أعضاء البدن؟

و قد ترجمه أيوب و كانت نسخته عندى باليونانية. و لم أتفرع لقراءته إلى بعد، ثم ترجمته أنا إلى العربية لأبي الحسن أحمد بن

موسی.

(۵۳) كتابه في الأدوية المفردة

هذا الكتاب جعله جالينوس في إحدى عشرة مقالة و يتلو كما وصفت المقالة الثالثة من كتاب المزاج كشف في المقالتين الاولين خطأ من أخطأ في الطرق الرديئة التي سلكت في الحكم على قوى الأدوية.

ثم أصل في المقالة الثالثة أصلاً صحيحاً لجميع العلم بحكم القوى الاول من الأدوية. ثم بين في المقالة الرابعة أمر القوى الثواني و هي الطعوم و الزوائج، و أخبر بما يستدل عليه منها على القوى الاول من الأدوية. و وصف في المقالة الخامسة القوى الثالث من الأدوية و هي أفاعيلها في

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ۳۵

البدن من الإسخان و التبريد و التجفيف و الترطيب. ثم وصف في المقالات الثلاث التي تتلو تلك قوة دواء من الأدوية التي هي أجزاء من النباتات. ثم وصف في المقالة التاسعة قوى الأدوية التي هي أجزاء من الأرض أعني أصناف التراب و الطين و الحجارة و المعادن.

ثم وصف في العاشرة قوى الأدوية التي هي مما يتولد في أبدان الحيوان. ثم وصف في الحادية عشرة قوى الأدوية التي هي مما يتولد في البحر و الماء المالح.

وقد كان ترجم الجزء الأول و هو خمس مقالات إلى السريانية يوسف الخوري ترجمه خبيثة رديئة، ثم ترجمه بعد أيوب أصلح مما ترجمه يوسف و لم يتخلصه على ما ينبغي، ثم ترجمته إلى السريانية لسلمويه و بالغت في تخلصه. و قد كان ترجم الجزء الثاني من هذا الكتاب سرجس و سألتني يوحنا بن ماسويه المقابلة بالجزء الثاني من هذا الكتاب و إصلاحه ففعلت، على أن الأصلح كان ترجمته. و ترجم هذا الكتاب إلى العربي حبيش لأحمد بن موسى [اختصر حنين بعد هذا القول الكتاب بالسريانية و ترجم الخمس المقالات الاول لعلني بن يحيى].

(۵۴) كتابه في دلائل علل العين

هذا الكتاب مقالة واحدة كتبها في حادثه سنه لغلام كحال. و قد لخص فيها العلل التي تكون في كل واحدة من طبقات العين و وصف دلائلها.

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ۳۶

و ترجم هذا الكتاب إلى السريانية سرجس و كانت نسخه باليونانية عندي إلا أنني لم اتفرغ لترجمته.

(۵۵) كتابه في أوقات الأمراض

هذا الكتاب أيضا مقالة واحدة، و وصف فيها أمر أوقات المرض الأربعة أعني الابتداء و التزايد و الوقوف و الانحطاط. و قد ترجم هذا الكتاب أيوب و كانت نسخه عندي باليونانية و لم اتفرغ لترجمته، ثم إنني ترجمته إلى السريانية. و ترجمه إلى العربي عيسى بن علي.

(۵۶) كتابه في الامتلاء

هذا الكتاب أيضا مقالة واحدة، و يصف فيها أمر كثرة الأخلاط و يصفها ثم يصف دلائل كل واحد من أصنافها.

وقد ترجمته منذ قريب لبختيشوع على نحو ما من عادتي أن أستعمله في الترجمة من الكلام و هو أبلغ الكلام عندى و أفحله و أقربه من اليونانية من غير تعدد لحقوق السريانية. ثم سألتى بختيشوع أن أغير ترجمته بكلام أسهل و أملس و أوسع من الكلام الأول ففعلت. و قد ترجم هذا الكتاب إلى العربية اصططن و لم أنظر فيه.

(٥٧) كتابه فى الأورام

هذا الكتاب أيضا مقالة واحدة، و اسمه جالينوس بأصناف الغلظ رسالة حنين بن إسحاق إلى على بن يحيى فى ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربى و ترجمه، ص: ٣٧ الخارج عن الطبعه، و وصف فيه جميع أصناف الأورام و دلائلها. عملت لهذا الكتاب جملا على التقسيم مع عشر مقالات كنت قد أخرجت جملتها. و أحسب أيوب كان ترجمه، و ترجمه إبراهيم بن الصلت إلى العربية لأبى الحسن أحمد بن موسى [و وجد بعد ذلك بترجمة حبيش و خطه].

(٥٨) كتابه فى الأسباب البادئة و هى الاول التى تحدث من خارج البدن

هذا الكتاب مقالة واحدة، بين فيها جالينوس أن الأسباب البادئة عملا فى البدن و نقض قول من دفع عملها. و قد ترجمه أيوب و كانت نسخه عندى يونانية إلا أنى لم أفرغ لترجمته.

(٥٩) كتابه فى الأسباب المتصلة بالمرض

و هو مقالة واحدة ذكر فيها الأسباب المتصلة بالمرض الفاعله له. و قصتها مثل قصة المقالة التى قبلها.

(٦٠) كتابه فى الرعشة و النافض و الاختلاج و التشنج

كانت قصة هذا الكتاب قصة ما قبله و كنت ترجمت نحو من نصفه ثم إنى استتمته إلى السريانية و ترجمه إلى العربية حبيش. رسالة حنين بن إسحاق إلى على بن يحيى فى ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربى و ترجمه، ص: ٣٨

(٦١) كتابه فى أجزاء الطب

هذا الكتاب أيضا مقالة واحدة، يقسم فيه الطب على طرق شتى من التقسيم. و قد ترجمت هذا الكتاب إلى السريانية لرجل يقال له على يعرف بالفتيوم [ترجم من هذا الكتاب حنين قبل وفاته بنحو من شهرين زيادة على النصف و أتمه إسحاق ابنه إلى العربية].

(٦٢) كتابه فى المنى

هذا الكتاب مقالتان، و غرضه فيه أن يبين أن الشىء الذى يتولد منه جميع أعضاء البدن ليس هو الدم كما ظن ارسطوطاليس، لكن تولد جميع الأعضاء الأصلية أما هو من المنى و هى الأعضاء البيض، و أن الذى يتولد من الدم إنما هو اللحم الأحمر وحده. و قد ترجمت هذا الكتاب إلى السريانية لسلمويه و ترجمته إلى العربية لأحمد بن موسى.

(۶۴) كتابه في تولد الجنين المولود لسبعة أشهر

هذا الكتاب مقالة واحدة.

و كانت عندي نسخة و لم تكن تهيات لي قراءته على ما ينبغي فضلا عن ترجمته، على أنه كتاب حسن ظريف عظيم المنفعة ثم ترجمته من بعد إلى السريانية و العربية.

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ۳۹

(۶۴) كتابه في المزة السوداء

هذا الكتاب أيضا مقالة واحدة يصف فيها أصناف السوداء و دلائلها.

و قد كان ترجمه أيوب منذ قريب لبختيشوع بن جبريل ثم ترجمه اصطفن إلى العربية لمحمد بن موسى ثم ترجمته [هذا أيضا مما اختصره هو و ترجمه عيسى].

(۶۵) كتابه في أدوار الحميات و تراكيها

هذا الكتاب مقالة واحدة يناقض فيها قوما ادعو الباطل من أمر أدوار الحميات و تراكيها.

و كانت نسخه عندي باليونانية إلا أنه لم تنهيا لي ترجمته إلى السريانية.

ثم إنني ترجمته بعد. و عنوان هذا الكتاب عند جالينوس مناقضة من تكلم في الرسوم. و قد توجد مقالة أخرى تنسب إلى جالينوس في هذا الباب و ليست له.

و أما أمر كتبه الموصوفة في سابق العلم فقد بقي بعد كتاب البحران و كتاب أيام البحران و كتابي النبض الصغير و الكبير اللذين قد تقدم ذكرهما ما أنا مستأنف ذكره من الكتب.

(۶۶) جملة كتابه الكبير في النبض

ذكر جالينوس أنه أجمل كتابه الكبير في النبض في مقالة واحدة. و أما أنا فقد رأيت باليونانية مقالة ينحو بها هذا النحو. و لست اصدق أن

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ۴۰

جالينوس الواضع لتلك المقالة لأنها تحيط بكل ما يحتاج إليه من أمر النبض و ليست بحسنة أيضا، و قد يجوز أن يكون جالينوس قد وعد أن يضع تلك المقالة فلم يتهيا له وضعها. فلما وجده بعض الكذابين قد وعد و لم يف تخرص وضع تلك المقالة و أثبت ذكرها في الفهرست كما يصدق فيها. و يجوز أن يكون جالينوس أيضا قد وضع مقالة في ذلك غير تلك قد درست كما درس كثير من كتبه و افتعلت هذه المقالة مكانها.

و قد ترجمها سرجس إلى السريانية.

(۶۷) كتابه في النبض يناقض ارخيجانس

هذا الكتاب ذكر جالينوس أنه جعله في ثمانى مقالات.

و لم يترجم هذا الكتاب إلى هذه الغاية و لا- رايت له نسخة باليونانية إلا أن قوما أثق بخبرهم خبروني أنهم رأوه بحلب و قد طلبته

هناك بعناية فلم أظفر به.

و غرضه في ذلك الكتاب كما ذكر أن يشرح مقاله ارخيجانس في كتابه في النبض و يبين حقه من باطله. و قد وقعت نسخه إلى محمد بن موسى.

(۶۸) كتابه في رداءة التنفس

هذا الكتاب جعله في ثلث مقالات، و غرضه فيه أن يصف أصناف التنفس الرديء و أسبابها و ما تدلّ عليه. و هو يذكر في مقاله الأولى

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ۴۱
منه أصناف التنفس و أسبابه. و في المقالة الثانية أصناف سوء التنفس و ما يدلّ عليه كل صنف منها. و في المقالة الثالثة يأتي بشواهد من كلام بقراط على صحه قوله.

و كان ترجمه إلى السريانية أيوب، و قابلت به أنا اليوناني و أصلحته لولدي و ترجمته أنا إلى العربية لأبي جعفر محمد بن موسى.

(۶۹) كتابه في نوادر تقدمه المعرفة

هذا الكتاب مقاله واحده، يحث فيها على تقدمه المعرفة و يعلم حيلة لطيفة تؤدي إلى ذلك، و يصف أشياء بديعة تقدم فعلها من أمراض المرضى و خبر بها فعجب منه.

و ترجمه إلى السريانية أيوب و كانت نسخه عندي باليونانية و لم أكن تفرغت لترجمته، ثم أتت ترجمته إلى السريانية. و ترجمه عيسى بن يحيى لأبي الحسن ترجمه رضيتها [و كان قابل به الأصل إلّا قليلا و استتم المقابلة إسحق ابنه بعد].
و أما كتبه في مداواة الأمراض فقد بقي بعد كتابه حيلة البرء و كتابه الى اغلوقن اللذين تقدم ذكرهما ما أنا مستأنف ذكره من الكتب.

(۷۰) كتابه الذي اختصر فيه كتابه في حيلة البرء

هذا الكتاب مقالتان.

ترجمه إبراهيم بن الصلت إلى السريانية.

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ۴۲

(۷۱) كتابه في الفصد

هذا الكتاب جعله في ثلث مقالات، قصد في المقالة الأولى منها لمناقضة ارسطراطس لأنه كان يمنع من الفصد، و ناقض في الثانية أصحاب ارسطراطس الذين بروميّة في هذا المعنى بعينه، و وصف في الثالثة ما يراه هو من العلاج بالفصد.
ترجم هذا الكتاب إلى السريانية سرجس، و ترجم منه إلى العربية المقالة الأخيرة اصطفن. و كانت نسخه عندي و لم أتفرغ لترجمته، ثم ترجمت أنا المقالة الثانية إلى السريانية لعيسى و ترجمها عيسى إلى العربية.

(۷۲) كتابه في الذبول

هذا الكتاب مقاله واحده، و غرضه فيه أن يبين طبيعة هذا المرض و أصنافه و التدبير الموافق لمن أشرف عليه.

و أظن أن أيوب قد ترجمه و أنا فأخرجت جوامعه على طريق التقاسيم مع مقالات آخر عدّة ترجمها عيسى إلى العربية. و قد ترجمه

إلى العريئة اصطفن و أصلحت منه مواضع كان وقف عليها ابو جعفر، و كان سألتني عنها و لم أستتم إصلاحه. ثم إنني ترجمته إلى السريانية و ترجمه عيسى إلى العربية.

(۷۳) كتابه في صفات لمبى يصرع

هذا الكتاب أيضا مقالة واحدة.

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ۴۳
و قد كانت نسخه عندى و لم يتهيا لى ترجمتها و قد ترجمها إبراهيم بن الصلت إلى السريانية و العربية.

(۷۴) كتابه في قوى الأغذية

هذا الكتاب جعله في ثلث مقالات، يعدد فيها جميع ما يغتذى به من الأطعمة و الأشربة، و يصف ما فى كل واحد منها من القوى. و قد كان ترجمه سرجس ثم أيوب، و ترجمته أنا لسلمويه فى المتقدم من نسخة لم تكن صحيحة، ثم إنني من بعد هممت بنسخه لولدى و كانت قد اجتمعت له عندى باليونانية عدة نسخ فقابلت به و صححته و أخرجت جملة بالسريانية مع عدة مقالات أضفتها إليه ميا قاله كثير من القدماء فى هذا الفن، و جمعت فى ثلث مقالات و ترجمتها إلى العربية لإسحق بن ابراهيم الطاهري. ثم إن حبيشا ترجم كتاب الأغذية إلى العربية على التمام لمحمد بن موسى.

(۷۵) كتابه في التدبير الملقط

هذا الكتاب مقالة واحدة، و غرضه فيه موافق لعنوانه.

و قد ترجمته إلى السريانية ليوحنا بن ماسويه، و قد ترجمته إلى العربية لإسحق بن سليمان [هذا أيضا ممتا اختصره هو و ترجمه عيسى بن يحيى].

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ۴۴

(۷۶) كتابه في الكيموس

هذا الكتاب أيضا مقالة واحدة يصف فيها الأغذية و يصف أيها يولد كيموسا محمودا و أيها يولد كيموسا رديئا. و قد كان ترجمه سرجس، ثم ترجمته أنا مع كتاب الأطعمة و صححته معه. و ترجمه ثابت بن قرّة إلى العربية و ترجمه حبيش لأبى الحسن أحمد بن موسى و ترجمه أيضا شملى.

(۷۷) كتابه في أفكار ارسطراطس في مداواة الأمراض

هذا الكتاب جعله فى ثمانى مقالات أخبر فيها بالسييل التى سلكها ارسطراطس فى المداواة و بين صوابها من خطأها. و لم يترجم هذا الكتاب إلى هذه الغاية أحد، و نسخه باليونانية فى كتيبى ثم ترجمه إسحق لبختيشوع إلى السريانية.

(۷۸) كتابه في تدبير الأمراض الحادة على رأى بقراط

هذا الكتاب مقالة واحدة، و غرضه فيه يعرف من عنوانه.

و قد ترجمته أنا إلى السريانية منذ قريب لبختيشوع، و ترجمته بعد ذلك إلى العربية لمحمد بن موسى.

(٧٩) كتابه في تركيب الأدوية

هذا الكتاب جعله في سبع عشرة مقالة أجمل في سبع منها أجناس الأدوية المركبة فعدّد جنسا جنسا منها، و جعل مثلا جنس الأدوية التي

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ٤٥

تبنى اللحم في القروح على حدته، و جنس الأدوية التي تدمل القروح على حدته، و جنس الأدوية التي تحلل على حدته، و سائر أجناس الأدوية على هذا القياس. و إنما غرضه فيه أن يصف طريق تركيب الأدوية على الجمل، و لذلك جعل عنوان هذه السبع المقالات في تركيب الأدوية على الجمل و الأجناس. فأما العشر المقالات الباقية فجعل عنوانها في تركيب الأدوية بحسب المواضع الآتية، و أراد بذلك أن صفة لتركيب الأدوية في تلك المقالات العشر ليس يقصد بها إلى أن يخبر أن صنفا صنفا منها يفعل فعلا ما في مرض من الأمراض مطلقا لكن بحسب المواضع أعنى العضو الذي فيه ذلك المرض و ابتداء فيه من الرأس ثم هلمّ جراً على جميع الأعضاء إلى أن ينتهي إلى أقصاها.

و قد كان ترجم هذا الكتاب سرجس، و ترجمته في خلافة أمير المؤمنين المتوكل ليحيى بن ماسويه. و ترجمه من ترجمتي إلى العربية حيش لمحمد بن موسى.

(٨٠) كتابه في الأدوية التي يسهل وجودها

هذا الكتاب مقالتان، و غرضه فيه بين من عنوانه.

و لم أجد لهذا الكتاب نسخة باليونانية أصلا و لا بلغني أنه عند أحد، على أنني قد كنت في طلبه بعناية شديدة. و قد ترجمه سرجس إلّا أن الحاصل في أيدي السريانيين في هذا الوقت فاسد ردىء. و قد أضيف إليه مقالة أخرى في هذا الفن نسبت إلى جالينوس و ما هي لجالينوس لكنّها لفلغوريوس. و قد رأيت تلك المقالة بل ترجمتها مع مقالات

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ٤٦

لفلغوريوس لبختيشوع إلى السريانية، و لم يقتصر المفسرون للكتب على هذا حتى أدخلوا في هذا الكتاب هديانا كثيرا و صفات بدية عجيبة و أدوية لم يرها جالينوس و لم يسمع بها قط. و قد وجدت اوريباسيوس ذكر أنه لم يجد لهذا الكتاب نسخة في أيامه و سألتني بعض أصدقائي أن أقرأ الكتاب السرياني و اصححه على حسب ما أدى أنه موافق رأى جالينوس ففعلت.

(٨١) كتابه في الأدوية المقابلة للأدواء

هذا الكتاب جعله في مقالتين، فوصف في المقالة الأولى منه أمر الترياق، و في المقالة الثانية سائر المعجونات. و لم يكن ترجم هذا الكتاب إلى هذه الغاية، و نسخته باليونانية موجودة في كتبي ثم ترجمه بعد يوحنا بن بختيشوع إلى السريانية و استعان بي عليه و ترجمه من ترجمته عيسى بن يحيى إلى العربية لأحمد بن موسى.

(٨٢) كتابه في الترياق إلى بمفوليانس

هذا الكتاب مقالة صغيرة.

و قد رأيت بالسيرانية. و الأغلب على ظني أنني ترجمته في حادثتي إلّا أنني أعلم أنني رأيت فاسدا، فلا أدري أفسده الوراقون أو قصد لإصلاحه قاصد فأفسده إلّا أن نسخته باليونانية في كتبي ترجمه.

عيسى إلى العربية لأبى موسى بن عيسى الكاتب.

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربى وترجمه، ص: ٤٧

(٨٣) كتابه في الترياق الى فيسن

هذا الكتاب أيضا مقالة واحدة.

وقد ترجمه أيوب إلى السريانية، وأحسب يحيى بن البطريق قد ترجمه إلى العربية ونسخته موجودة في كتيبي.

(٨٤) كتابه في الحيلة لحفظ الصحة

هذا الكتاب كتبه في ست مقالات، و غرضه فيه أن يعلم كيف تحفظ الأصحاء على صحتهم من كان منهم على غاية كمال الصحة، و من كانت صحته تقصر عن غاية الكمال، و من كان منهم يسير بسيرة الأحرار، و من كان منهم يسير بسيرة العبيد.

وقد كان ترجم هذا الكتاب إلى السريانية ثيوفيل الزهاوى ترجمه خبيثة رديئة، ثم ترجمته أنا لبختيشوع بن جبريل و لم يتهيا لى فى وقت ما ترجمته إلا نسخة واحدة. ثم وجدت بعد نسخة أخرى يونانية فقابلت به و صححته من اليونانية، ثم ترجمه حبيش إلى العربية لمحمد بن موسى، و ترجمه من بعد إسحق لعلي بن يحيى.

(٨٥) كتابه المسمى ثراسوبولس

هذا الكتاب مقالة واحدة، و غرضه فيه أن يفحص هل حفظ الاصحاء على صحتهم من صناعة الطب أم هو من صناعة أصحاب الرياضة؟ و هى المقالة التى أشار إليها فى ابتداء كتاب تدبير الاصحاء حين قال: إن الصناعة التى تتولى القيام على الأبدان واحدة كما بينت

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربى وترجمه، ص: ٤٨

فى غير هذا الكتاب.

وقد ترجمت أنا هذه المقالة إلى السريانية و ترجمها حبيش إلى العربية لأبى الحسن أحمد بن موسى.

(٨٦) كتابه فى الرياضة بالكرة الصغيرة

هذا الكتاب مقالة واحدة صغيرة، يحمد فيها الرياضة باللعب بالصولجان و الكرة الصغيرة و يقدمه على جميع أصناف الرياضة. و قد ترجمته أنا مع المقالة التى قبله إلى السريانية، و ترجمها حبيش لأبى الحسن أحمد بن موسى إلى العربية. قابل بهذا الكتاب إسحق و أصلحه.

كتبه فى تفسير كتب بقراط

(٨٧) تفسيره لكتاب عهد بقراط

هذا الكتاب مقالة واحدة.

وقد ترجمته أنا الى السريانية، و أضفت اليه شرحا عملته للمواضع المستصعبة منه، و قد ترجمه حبيش إلى العربية لأبى الحسن أحمد بن موسى، و ترجمه أيضا عيسى بن يحيى.

(۸۸) تفسيره لكتاب الفصول

هذا الكتاب جعله في سبع مقالات.

و قد كان ترجمه أيوب ترجمه رديئه، و رام جبريل بن بختيشوع

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ۴۹

إصلاحه فزاده فسادا، فقابلت به اليوناني و أصلحته إصلاحا شبيها بالترجمه، و أضفت اليه فصّ كلام بقراط على حدته. و قد كان سألتني أحمد بن محمد المعروف بابن المدبر ترجمته له فترجمت منه مقالة واحدة إلى العربيّه، ثم تقدّم التي أبدأ بتترجمه مقالة أخرى حتّى يقرأ تلك المقالة التي كنت ترجمتها و شغل الرجل و انقطعت ترجمه الكتاب، فلما رأى تلك المقالة محمد بن موسى سألتني استتمام الكتاب فترجمته عن آخره.

(۸۹) تفسيره لكتاب الكسر

هذا الكتاب جعله في ثلث مقالات.

و قد كنت وقعت على نسخه باليونانيّه أآ أنه لم يكن تهياً لي ترجمته ثم ترجمته من بعد إلى السريانيّه، و ترجمت أيضا معه فصّ كلام بقراط.

(۹۰) تفسيره لكتاب ردّ الخلع

هذا الكتاب جعله في أربع مقالات.

و القصّه فيه كالقصّه في الكتاب الذي ذكرت قبله

(۹۱) تفسيره لكتاب تقدمه المعرفة

هذا الكتاب جعله في ثلث مقالات.

و قد كان ترجم هذا الكتاب سرجس إلى السريانيّه، ثم ترجمته أنا لسلمويه إلى السريانيّه و ترجمت فصّ كلامه إلى العربيّه لإبراهيم بن

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ۵۰

محمد بن موسى. و ترجم التفسير عيسى بن يحيى إلى العربيّه.

(۹۲) تفسيره لكتاب تدبير الأمراض الحادّة

هذا الكتاب جعله في خمس مقالات.

و نسخه في كتبي و لم يكن تهياً لي ترجمته و بلغني أن أيوب ترجمه، و قد ترجمت أنا هذا الكتاب كلّ مع فصّ كلام ابقراط و اختصرت معانيه على جهة السؤال و الجواب، ثم ترجم عيسى بن يحيى ثلث مقالات من هذا الكتاب إلى العربيّه لأبي الحسن أحمد بن موسى.

و هذه الثلث المقالات هي تفسير الجزء الصّحيح من هذا الكتاب و المقالتان الباقيتان فهما تفسير المشكوك فيه [و ترجم عيسى أيضا الثلث المقالات الأولى].

(۹۳) تفسیره لکتاب القروح

هذا الكتاب جعله في مقالة واحدة.

و لم يكن ترجم إلى هذه الغاية و نسخته في كتيبي ثم ترجمته أنا من بعد إلى السريانية مع فصّ كلام بقراط لعيسى بن يحيى.

(۹۴) تفسیره لکتاب جراحات الرأس

هذا الكتاب مقالة واحدة.

و أحسب أيوب قد ترجمه و نسخته باليونانية في كتيبي و ترجمته أنا إلى السريانية و لم أجد نسخة فصّ كلام بقراط. و عملت من بعد

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ۵۱

مختصرا لجوامعه.

(۹۵) تفسیره لکتاب ابيديما

أما المقالة الأولى من هذا الكتاب ففسرها في ثلث مقالات.

و ترجمها أيوب إلى السريانية. و ترجمتها أنا إلى العربية لمحمد بن موسى. و أما المقالة الثانية ففسرها أيضا في ثلث مقالات. و

ترجمها أيوب إلى السريانية. و ترجمتها أنا إلى العربية. و أما المقالة الثالثة ففسرها في ست مقالات. و قد كان وقع إلى هذا الكتاب

باليونانية إلا أنه كان ينقص المقالة الخامسة من التفسير و كان كثير الخطأ منقطعا مختلطا فتخلصته حتى نسخته باليونانية ثم ترجمته إلى

السريانية و إلى العربية لمحمد بن موسى، و بقيت منه بقیة يسيرة، ثم حدث الحادث من كتيبي فعاق عن استتمامه. فأما المقالة السادسة

ففسرها في ثمانی مقالات. و قد ترجمها أيوب إلى السريانية و نسخته هذه المقالة لكتاب ابيديما كلها موجودة في كتيبي. و لم يفسر

جالينوس من كتاب ابيديما إلا هذه الأربع مقالات. و أما الثلث المقالات الناقصة و هي الرابعة و الخامسة و السابعة فلم يفسرها لأنه

ذكر أنها مفتعلة على لسان ابقراط و أنّ المفتعل لها غير سديد. و قد أضفت إلى ترجمه ما ترجمته من تفسير جالينوس للمقالة الثانية

من كتاب ابيديما ترجمه فصّ كلام بقراط في تلك المقالة إلى السريانية و إلى العربية مجردا على حدته، ثم ترجمت من بعد الثمانی

المقالات التي فسّر فيها جالينوس المقالة السادسة من كتاب بقراط المعروف بابيديما و هي المقالة الأولى و الثانية و الثالثة و

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ۵۲

السادسة لجالينوس تسع عشرة مقالة اختصرت معانيها على جهة السؤال و الجواب بالسريانية. و ترجمها عيسى بن يحيى إلى العربية.

(۹۶) تفسیره لکتاب الأخلاط

ذكر أنه جعله في ثلث مقالات.

و لم أكن رأيتها فيما مضى باليونانية، ثم وجدتها من بعد فترجمتها إلى السريانية مع فصّ كلام بقراط. و قد ترجمها إلى العربية لأبي

الحسن أحمد بن موسى عيسى بن يحيى.

(۹۷) تفسیره لکتاب مقدمة الانذار

هذا الكتاب لم أجد له نسخة إلى هذه الغاية.

(۹۸) تفسیره لکتاب قطيرون

هذا الكتاب فسرّه جالينوس في ثلاث مقالات.

وقد كنت وقعت على نسخه باليونانية ولم يتهيأ لي قراءته على ما ينبغي فضلا عن ترجمته، ولا أعلم أحدا ترجمه ونسخته باليونانية في كتيبي، ثم ترجمته من بعد إلى السريانية وعملت له جوامع، ثم ترجمه حبش لمحمد بن موسى إلى العربية.

٩٩) تفسيره لكتاب الهواء والماء والمساكن

هذا الكتاب أيضا جعله في ثلاث مقالات.

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ٥٣
وقد ترجمته إلى السريانية لسلمويه. وقد ترجمت فصّ كلام بقراط وأضفت إليه شرحا وجزا إلا أنني لم أتممه. وترجمت أيضا الفصّ إلى العربية لمحمد بن موسى. وترجم حبش تفسير جالينوس إلى العربية لمحمد بن موسى.

١٠٠) تفسيره لكتاب الغذاء

هذا الكتاب جعله في أربع مقالات.

وقد ترجمته أنا إلى السريانية لسلمويه، وترجمت أيضا فصّ كلام بقراط لهذا الكتاب وأضفت إليه شرحا وجزا.

٧١٠١) تفسيره لكتاب طبيعة الجنين

هذا الكتاب لم نجد له تفسيراً من قول جالينوس ولا وجدنا جالينوس ذكر في فهرست كتبه أنه عمل له تفسيراً إلا أنه وجدناه قد قسم هذا الكتاب بثلاثة أجزاء في كتابه الذي عمله في علم ابقراط بالتشريح. وذكر أن الجزء الأول والثالث من هذا الكتاب منحول ليس هو لا بقراط، وإنما الصحيح منه الجزء الثاني. وقد فسر هذا الجزء جاسيوس الإسكندراني. وقد وجدنا لجميع الثلثة الأجزاء تفسيرين: أحدهما سرياني موسوم بأنه لجالينوس وقد كان ترجمه سرجس فلما فحصنا عنه علمنا أنه لبالس والآخر يوناني فلما فحصنا عنه وجدناه لسورانوس الذي من شيعه الموثوذيقوا. [ترجم حنين فصّ هذا الكتاب إلا قليلا منه إلى العربية في خلافة المعتز].

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ٥٤

١٠٢) تفسيره لكتاب طبيعة الانسان

هذا الكتاب جعله في ثلاث مقالات فيما أحفظ.

ونسخته باليونانية في كتيبي ولم يكن تهيأت لي ترجمته، ولا أعلم أن غيري ترجمه. وترجمته أنا من بعد واستتمته إلى السريانية [اختصر حنين المقالة من تفسير جالينوس لهذا الكتاب وترجمها إلى العربية وترجم عيسى بن يحيى تفسير جالينوس لهذا الكتاب عن آخره].

وقد وضع جالينوس مقالات آخر منها ما نصّ فيه كلام بقراط ومنها ما بين فيه غرضه بنصّ الكلام وما وجدت منها إلا عددا قليلا وأنا ذاكرها:

١٠٣) كتابه في أن الطبيب الفاضل فيلسوف

هذا الكتاب مقالة واحدة.

وقد ترجمه أيوب إلى السريانية ثم ترجمته أنا من بعد إلى السريانية لولدي وإلى العربية لإسحق بن سليمان. ثم ترجمه عيسى بن

يحيى إلى العريئة.

١٠٤) كتابه في كتب بقراط الصحيحة و غير الصحيحة

هذا الكتاب مقالة واحدة و هو كتاب حسن نافع. و نسخه في كتبي و لم أتفرغ لترجمته، و لا- أعلم أن غيري ترجمه، ثم ترجمته لعيسى بن يحيى، إلى السريانية و عملت له جوامع [ترجمها

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي و ترجمه، ص: ٥٥ إلى العريئة إسحق بن حنين لعل بن يحيى].

١٠٥) كتابه في البحث عن صواب ما نل به قواينطوس أصحاب بقراط الذين قالوا بالكيفيات الأربع

نسخته باليونانية في كتبي و لم يتهيا لي قراءته، و لا علمت بالحقيقة هل هو لجالينوس أم لا و لا أحسبه ترجم.

١٠٦) كتابه في السبات على رأى بقراط

القصة في هذا الكتاب مثل القصة في الكتاب الذي ذكرته قبله.

١٠٧) كتابه في ألفاظ بقراط

هذا الكتاب أيضا مقالة واحدة، و غرضه فيه أن يفسر غريب ألفاظ بقراط في جميع كتبه، و هو نافع لمن يقرأ باليونانية، و أما من يقرأ بغير اليونانية فليس يحتاج إليه و لا يمكن أيضا أن يترجم أصلا و نسخه في كتبي. و أما سائر الكتب التي ذكر في الفهرست أنه ينحو بها نحو رأى بقراط فلم أقع على شيء منها باليونانية إلى هذه الغاية، و لا على شيء من الكتب التي ذكر أنه وضعها ينحو بها نحو ارسطوطاليس سوى ما تقدم ذكره. و أما الكتب التي ذكر أنه ينحو بها نحو اسقليبيادس فلم أجد منها إلا مقالة واحدة صغيرة و أنا ذاكرها و هي:

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي و ترجمه، ص: ٥٦

١٠٨) كتابه في جوهر النفس ما هو على، رأى اسقليبيادس

و قد كنت ترجمت هذه المقالة إلى السريانية لجبريل و أنا حدث و لست أثق بصحتها لأنني ترجمتها مع هذا من نسخة واحدة ليست بصحيحة.

و أما الكتب التي ينحو بها نحو أصحاب التجارب فوجدت ثلث مقالات منها:

١٠٩) كتابه في التجربة الطيبة

هذا الكتاب مقالة واحدة يقتص فيها حجج أصحاب التجارب و أصحاب القياس بعضهم على بعض. و ترجمته أنا منذ قريب إلى السريانية لبختيشوع.

١١٠) و منها كتابه في الحث على تعلم الطب

هذا الكتاب أيضا مقالة واحدة (و نسخ فيه كتاب مينوذوطس) و هو كتاب حسن نافع ظريف. ترجمته أنا إلى السريانية لجبريل و ترجمه إلى العربية حبيش لأحمد بن موسى.

(١١١) و منها كتابه في جمل التجربة

هذا الكتاب أيضا مقالة واحدة و نسخته في كتيبي و لم أترجمه. و أما من الكتب التي نحا فيها نحو أصحاب الفرقة الثالثة من الطب رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي و ترجمه، ص: ٥٧ فلم أجد منها شيئا خلا مقالة واحدة لما ميّزتها علمت أنّها مفتعلة إلّا أنّي قد ترجمتها على ما علمت منها إلى السريانية لبختيشوع. و وجدت له كتباً أخر لم يذكرها في الفهرست و أنا ذاكرها:

(١١٢) كتابه في محنة أفضل الأطباء

هذا الكتاب مقالة واحدة. و قد ترجمته أنا إلى السريانية لبختيشوع، و ترجمته إلى العربية لمحمد بن موسى.

(١١٣) كتابه فيما يعتقد رايًا

هذا الكتاب أيضا مقالة واحدة يصف فيها ما علم و ما لم يعلم. و قد ترجمه أيوب إلى السريانية و ترجمته إلى السريانية لإسحق ابني. و ترجمه إلى العربية ثابت بن قره لمحمد بن موسى، و ترجمه عيسى بن يحيى إلى العربية و قابل به إسحق الأصل و أصلحته لعبد الله بن إسحق.

(١١٤) كتابه في الأسماء الطبية

هذا الكتاب جعله في خمس مقالات، و غرضه فيه أن يبين الأسماء التي استعملوها الأطباء على أي المعاني استعملوها؟ و نسخته باليونانية في كتيبي إلّا أنّي لم أكن ترجمته و لا غيري، ثمّ ترجمت منه من بعد إلى السريانية ثلث مقالات و ترجم حبيش منها رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي و ترجمه، ص: ٥٨ المقالة الأولى إلى العربية. فأما ما وجدته من كتبه في البرهان فهي ما أنا ذاكره:

(١١٥) كتابه في البرهان

هذا الكتاب جعله في خمس عشرة مقالة و غرضه فيه أن يبين كيف الطريق في تبين ما يبين ضروره و ذلك كان غرض ارسطوطالس في كتابه الرابع من المنطق.

و لم يقع إلى هذه الغاية إلى أحد من أهل دهرنا لكتاب البرهان نسخة تامّة باليونانية، على أنّ جبريل قد كان عنى بطلبه عناية شديدة و طلبته أنا غاية الطلب و جلت في طلبه بلاد الجزيرة و الشام كلّها و فلسطين و مصر إلى أن بلغت الإسكندرية فلم أجد منه شيئا إلّا بدمشق نحو من نصفه إلّا أنّها مقالات غير متواليّة و لا تامّة. و قد كان جبريل أيضا وجد منه مقالات ليست كلّها المقالات التي وجدت بأعيانها، و ترجم له أيوب ما وجد و أما أنا فلم تطب نفسي بترجمه شيء منها إلّا باستكمال قراءتها لما هي عليه من النقصان و

الاختلال و للطمع و تشوق النفس إلى وجود تمام هذا الكتاب. ثم إنني ترجمت ما وجدت إلى السريانية و هو جزء يسير من المقالة الثانية و أكثر المقالة الثالثة و نحو نصف المقالة الرابعة من أولها و المقالة التاسعة خلا شيئا من أولها فإنه سقط. و أما سائر المقالات الأخر فوجدت إلى آخر الكتاب خلا المقالة الخامسة عشرة فإن في آخرها نقصانا [ترجم عيسى بن يحيى ما وجد من المقالة الثانية إلى المقالة الحادية عشرة و ترجم إسحاق بن حنين من المقالة

رسالة حنين بن إسحاق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربى وترجمه، ص: ٥٩
الثانية عشرة إلى المقالة الخامسة عشرة إلى العربية].

و أما غير هذا من كتبه من هذا الفن على كثرتها و الفهرست يدل على ذلك فلم أقع على شىء منها أصلا سوى مقالة.

(١١٦) في القياسات الوضعية

لم أختبرها على ما ينبغي و لا عرفت ما فيها و نتف من كتابه.

(١١٧) في قوام الصناعات

و مقالات سأذكرها عند ذكرى الكتب المضافة الى فلسفة ارسطوطالس، و لذلك ليس تضطرني نفسى إلى ذكر كتاب من تلك الكتب إذ كان يمكن من شاء أن يعرفها من كتاب الفهرست. الذى وجدنا من كتبه فى الأخلاق:

(١١٨) كتابه كيف يتعرف الانسان ذنوبه و عيوبه

أما جالينوس فذكر أنه كتب هذا الكتاب مقالتين. و أما أنا فلم أجد منه إلا مقالة واحدة و هى ناقصة. و قد كنت ترجمت منها شيئا إلى السريانية منذ دهر لداود المتطبب. و انقطعت الترجمة على من غير استكمال منى لما وجدت باليونانية لعارض عرض، ثم إن بختيشوع سألتني منذ قريب أن أتممه له فدفعته إلى رجل رهاوى يقال له توما فترجم ما كان بقى و تصفحته و أصلحته و أضفته إلى المتقدم.

رسالة حنين بن إسحاق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربى وترجمه، ص: ٦٠

(١١٩) كتابه فى الأخلاق

هذا الكتاب جعله فى أربع مقالات، و غرضه فيه أن يصف الأخلاق و أسبابها و دلائلها و مداواتها. و قد ترجم هذا الكتاب إلى السريانية رجل من الصابئين يقال له منصور بن اثناس، و ذكروا أن أيوب الزهاوى أيضا ترجمه. و أما ما ترجمه منصور فقد رأيت و ما رضيت. و أميا ما ذكروا أيوب ترجمه فما رأيت و لست أعلم أيضا هل ترجم شيئا أم لا؟، و أما أنا فلم أترجم هذا الكتاب إلى السريانية لكنى ترجمته إلى العربية و كان ترجمتى إياه لمحمد بن موسى ثم شغلت بصحبة محمد بن عبد الملك عن أمر الكتاب فسألنى محمد استتمام ما ترجمته ففعلت، و ترجمه حبيش من ترجمتى ليوحنا بن ماسويه إلى السريانية و ما وقعت عليه.

(١٢٠) كتابه فى صرف الاغتنام

هذا الكتاب مقالة واحدة كتبها لرجل سأله: ما باله لم يره اغتم قط؟

فوصف له السَّبب في ذلك و بين بماذا يجب الاغتمام و بماذا لا يجب.

و قد كان أيوب ترجم هذا الكتاب إلى السريانية، و ترجمته أنا لداود المتطبب إلى السريانية و ترجمه حبيش إلى العربية لمحمد بن موسى.

(١٢١) كتابه في أن الإخيار من الناس قد ينتفعون بأعدائهم

هذا الكتاب أيضا مقالة واحدة.

و قد ترجمته إلى السريانية لداود، و ترجمه حبيش لمحمد بن موسى

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي و ترجمه، ص: ٦١ إلى العربية. و ترجمه أيضا عيسى إلى العربية.

فأما الكتب التي نحا فيها نحو فلسفة افلاطون فلم أجد منها إلا كتابين خلا كتاب الآراء الذي ذكرته قبل:

(١٢٢) كتابه فيما ذكره افلاطون في كتابه المعروف بطيماوس من علم الطب

هذا الكتاب جعله في أربع مقالات.

و وجدته إلما أن أوله ينقص قليلا- و لم يكن تهتيا لي ترجمته ثم ترجمته من بعد إلى السريانية، و تمت نقصان أوله. و ترجمت منه المقالة الأولى إلى العربية. و ترجم إسحق المقالات الباقية إلى العربية.

(١٢٣) كتابه في أن قوى النفس تابعة لمزاج البدن

هذا الكتاب مقالة واحدة، و غرضه فيه بين من عنوانه.

و قد كان ترجمه أيوب إلى السريانية ثم ترجمته أنا إلى السريانية لسلمويه، و ترجمه من ترجمتي حبيش لمحمد بن موسى و بلغني أن محمدا قابل به مع اصطفن اليوناني و أصلح منه مواضع.

(١٢٤) و وجدت من هذا الفن من الكتب كتابا آخر فيه أربع مقالات من ثمانى مقالات لجالينوس

فيها: جوامع كتب افلاطون في المقالة الأولى منها جوامع خمسة كتب من كتب افلاطون و هي كتاب اقراطلس في الأسماء، و كتاب سوفسطيس في القسمة، و كتاب بوليطيقوس

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي و ترجمه، ص: ٦٢

في المدبر، و كتاب برميندس في الصور و كتاب اوثيديمس. و في المقالة الثانية جوامع أربع مقالات من كتب افلاطون في السياسة. و في المقالة الثالثة جوامع الست المقالات الباقية من كتاب السياسة و جوامع الكتاب المعروف بطيماوس في العلم الطبيعي و في المقالة الرابعة جمل معانى الاثنتى عشرة مقالة في السير لافلاطون.

و قد ترجمت الثلث المقالات الأول لأبى جعفر محمد بن موسى إلى العربية [ترجم عيسى ذلك كله فأصلح حنين جوامع كتاب السياسة].

و أما الكتب التي نحا فيها نحو فلسفة ارسطوطالس فلم أجد إلا كتابا واحدا و هو كتابه:

(١٢٥) في أن المحرك الأول لا يتحرك

و هذا الكتاب مقالة واحدة.

وقد ترجمته في خلافة الواثق إلى العربية لمحمد بن موسى، و ترجمته من بعد ذلك إلى السريانية. و ترجمه عيسى بن يحيى إلى العربية لأن النسخة التي ترجمتها قديما ضاعت [ثم ترجمه إسحق بن حنين إلى العربية].

(١٢٦) كتابه في المدخل إلى المنطق

هذا الكتاب مقالة واحدة بين فيها الأشياء التي يحتاج إليها المتعلمون و ينتفعون بها في علم البرهان.

وقد ترجمته إلى السريانية، و ترجمه حبيش لمحمد بن موسى إلى رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ٦٣ العربية [قابل به حنين و أصلحه لعل بن يحيى].

(١٢٧) كتابه في عدد المقاييس

هذا الكتاب مقالة واحدة.

و لم أفتشه بعد ثم ترجمته إلى السريانية [و ترجمه إسحق إلى العربية قابل به حنين و أصلحه لعل بن يحيى].

(١٢٨) تفسيره للكتاب الثاني من كتب ارسطوطالس الذي يسمى باريمانيس

هذا الكتاب جعله في ثلث مقالات، و قد وجدنا له نسخة ناقصة.

و أما الكتب التي نحا فيها نحو أصحاب الرواق فلم أقع على شيء منها و لا من الكتب التي نحا بها نحو السوفسطاس. و أما الكتب التي هي مشتركة لأصحاب النحو و البلاغة على كثرتها فلم أجد منها إلا مقالة واحدة و هي هذه:

(١٢٩) كتابه فيما يلزم الذي يلحن في كلامه

وجدنا هذا الكتاب في الفهرست في سبع مقالات و لا أدري لعله أن يكون خطأ من النساخ فأما ما وجدته مقالة واحدة.

و لم أترجمها لا سريانية و لا عربية و لا ترجمها غيري.

و أما سائر الكتب التي وصفها في الفهرست فقد يمكن من اختار أن يعرفها أن يتعرفها كما قلت من فهرست كتبه، و لم يبق علي إلا أن أخبر في أي حد من سني وضعت هذا الكتاب لأنني أرجو أن يتهيأ لي فيما بعد

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ٦٤

ترجمه كتب لم أترجمها إلى هذه الغاية إن مهل لي في العمر. و الذي أتى علي من السن في الوقت الذي كتبت فيه هذا الكتاب ثمان و اربعون سنة و هي سنة ألف و مائة و سبع و ستين من سني الإسكندر، و أنا أقدر أن أثبت ذكر ما يتهيأ لي ترجمته مما لم أترجمه و وجود ما لم أجده إلى هذه الغاية في هذا الكتاب أولاً فأولاً مع السنة التي يتهيأ ذلك فيها ان شاء الله. ثم زدت بعد ذلك في سنة ألف و مائة و خمسة و سبعين من سني الإسكندر في شهر آذار ما ترجمته منذ ذلك الوقت إلى هذه الغاية.

[و وجدت منتزعا من اليونانيين لم يعرف اسمه قد انتزع جوامع سبع كتب جالينوس من ذلك جوامع كتاب حيلة البرء و جوامع العلل و الأعراض و جوامع النبض الكبير و جوامع الخمس المقالات الأول من كتابه في الأدوية المفردة و جوامع الحميات و جوامع لكتاب أيام البحران و جوامع الدلائل ترجمها حنين إلى العربية لأحمد بن موسى].

[قال صاحب النسخة التي انتسختها منه في آخر نسخته حكى عن صاحب النسخة التي كتب هو نسخته منها إن هذه الانتزاعات لم

يجدها في نسخة علي بن يحيى و لكن في نسخة أخرى].

تم كتاب أبي زيد حنين بن إسحق فيما ترجم بعلمه من كتب جالينوس و الحمد لله كثيرا.

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ۶۵

الفهرس العام

[الاعلام]

إبراهيم بن الصلت ۳/۳۷، ۲۰/۴۱، ۱/۴۳

إبراهيم بن محمد بن موسى ۲۱/۴۹

ابقرات ۱۱/۳۱، ۶/۵۰، ۱۶/۵۱، ۱۴/۵۳، ۱۶/۵۳ - بقرات

ابن شهدا ۱۰/۵، ۱۳/۶، ۶/۷

أبي الحسن أحمد بن موسى ۱۸/۴، ۲۱/۱۴، ۷/۳۱، ۱/۱۸، ۵/۳۴، ۱۲/۳۴، ۴/۳۷، ۱۴/۳۵، ۱۴/۳۸، ۱۳/۴۱، ۵/۴۴، ۱۳/۴۶، ۱۳/۴۸

۳/۴۸، ۹/۴۸، ۱۶/۴۸، ۸/۵۰، ۷/۵۲، ۱۶/۵۶، ۱۳/۶۴

أبي الحسن علي بن يحيى ۱۱/۱۱، ۱/۱۴، ۲۰/۳۳

أبي جعفر محمد بن موسى، ابو جعفر ۸/۴، ۱۸/۵، ۱۷/۶، ۱۰/۷، ۹/۸، ۶/۹، ۵/۴۱، ۱۶/۴۲، ۶/۶۲

أبي زيد حنين بن إسحق ۱۷/۶۴

أبي موسى بن عيسى الكاتب ۲۰/۴۶

أحمد بن محمد المعروف بابن المدبر ۳/۴۹

ارخيغانس ۹/۱۴، ۱۰/۴۰، ۱۵/۴۰

ارسطراطس ۹/۱۹، ۲۰/۲۴، ۱/۲۵، ۳/۴۲، ۴/۴۲، ۸/۴۴، ۱۰/۴۴

ارسطوطالس، ارسطوطاليس ۱۲/۳۱، ۱۰/۳۸، ۱۸/۵۵، ۶/۵۸، ۱۰/۵۹، ۸/۶۲

إسحق، إسحق بن حنين ۱۸/۴، ۱۸/۲۹، ۱۸/۳۲، ۹/۴۴، ۱۲/۴۴، ۱۵/۴۷، ۹/۴۸، ۱/۵۵، ۱۴/۵۷، ۲۱/۵۸، ۱۰/۶۱، ۱۵/۶۲، ۴/۶۳

إسحق ابنه (- حنين) ۱۶/۳۸، ۱۴/۴

إسحق ابني (- حنين) ۱۲/۵۷

إسحق بن إبراهيم الطاهري ۱۲/۴۳

إسحق بن سليمان ۱/۱۲، ۲۰/۱۲، ۱۸/۴۳، ۱۵/۵۴

إسرائيل بن زكريا المعروف بالطيفوري ۲۰/۱۴

اسقليياذس ۱۹/۵۵، ۱/۵۶

الإسكندر ۳/۶۴، ۷/۶۴

الإسكندرية ۸/۶، ۹/۲۱، ۴/۲۱، ۱۱/۵۸

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ۶۶

۲۰/۱۳

أصحاب التجارب ۵/۵۶

أصحاب التَّشْرِیح ۱۴/۲۳

أصحاب الزَّوْاق ۱۰/۶۳

أصحاب النَّحْوِ وَ الْبَلَاغَةِ ۱۲/۶۳

أصحاب بقرات ۳/۵۵

أصحابنا ۱۴/۲۱

أصحابنا الیوم من النَّصاری ۱۱/۲۱

أصحابه ۹/۱۹

اصطفن ۱۶/۴۲، ۷/۴۲، ۴/۳۹، ۱۸/۳۶، ۳/۳۰، ۸/۲۹، ۲/۲۸، ۲۱/۲۷، ۱۶/۴۲

اصطفن الیونانی ۱۶/۶۱

اصطفن بن بسیل ۱۳/۲۷

اغلقن ۱۶/۴۱، ۱۵/۷، ۱۳/۷، ۱۰/۶

افلاطن، افلاطون ۵/۳۱، ۹/۳۱، ۱۰/۳۱، ۲/۶۱، ۵/۶۱، ۲۰/۶۱، ۲/۶۲، ۵/۶۲

امراه قابله ۱۸/۲۵

اوجانیانوس ۱۱/۱۹

اوریباسیوس ۲/۴۶

أهل الإسكندریة ۱۵/۷، ۱۱/۹، ۱۲/۱۶، ۱۲/۱۰، ۴/۱۳، ۱۵/۱۶

ایارن ۱۰/۱۹، ۶/۱۹

ایروفیلس ۶/۳۱

أیوب، أیوب الزَّهَّاءِ الْمَعْرُوفِ بِالْأَبْرِشِ ۷/۴، ۱۳/۶، ۳/۱۷، ۱۹/۲۲، ۱۶/۲۳، ۲/۲۴، ۸/۲۴، ۱۶/۲۴، ۲۱/۲۵، ۲۱/۲۶، ۲۱/۲۷

۱۸/۳۰، ۱۶/۳۱، ۴/۳۲، ۱۱/۳۴، ۹/۳۵، ۷/۳۶، ۳/۳۷، ۱۱/۳۷، ۳/۳۹، ۴/۴۱، ۱۱/۴۱، ۱۴/۴۲، ۷/۴۳، ۳/۴۷، ۲۱/۴۸، ۵/۵۰

۲۰/۵۰، ۵/۵۱، ۷/۵۱، ۱۳/۵۱، ۱۴/۵۴، ۱۲/۵۷، ۱۴/۵۸، ۵/۶۰، ۶/۶۰، ۱۶/۶۰، ۱۴/۶۱

بالبس ۱۹/۵۳

بختیشوع، بختیشوع بن جبریل ۱۸/۴، ۹/۱۱، ۲۱/۱۳، ۱۵/۱۴، ۱۷/۲۰، ۱۴/۳۶، ۳/۳۹، ۱۲/۴۴، ۱۵/۴۴، ۲۱/۴۵، ۱۲/۴۷، ۱۱/۵۶

۱۹/۵۷، ۷/۵۷، ۱۹/۵۹

بعض الحداث ۱۳/۲۶

بعض الكذَّابین ۳/۴۰

بقرات ۲۰/۱۰، ۱۲/۲۴، ۱۴/۲۴، ۶/۳۱، ۹/۳۱، ۳/۴۱، ۱۳/۴۴، ۱۲/۴۸، ۱۳/۴۸، ۲/۴۹، ۱۶/۵۰، ۲۱/۵۰، ۷/۵۲، ۱/۵۳، ۹/۵۳

۸/۵۴، ۱۸/۵۴، ۱۱/۵۵، ۱۳/۵۵، ۱۶/۵۵ - ابقراط.

تفاسیر کتب المتقدِّمین ۱۴/۲۱

توما ۲۰/۵۹

ثابت بن قره ۱۳/۵۷، ۵/۴۴

ثراسوبولس ۱۷/۴۷

ثیادوری أسقف ۱۴/۱۴

ثيوفيل الزهاوي ۱۱/۴۷

جاسيوس الاسكندراني ۱۷/۵۳

جالينوس ۲/۱، ۱۴/۱، ۴/۲، ۱۱/۲، ۱۴/۲، ۱۳/۳، ۱/۴، ۹/۴، ۱۱/۴، ۸/۵، ۲۱/۵، ۲/۶، ۴/۷، ۱۴/۷، ۱۲/۸، ۱۸/۸، ۱۸/۸

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ۶۷

۲۰، ۱/۹، ۱۲/۹، ۱۴/۱۱، ۳/۱۳، ۹/۱۳، ۴/۱۵، ۱۶/۱۵، ۱۳/۱۶، ۱۷/۱۷، ۲۰/۱۷، ۵/۱۸، ۱۲/۱۸، ۱۱/۱۹، ۱۵/۲۱، ۷/۲۵، ۱۲/۲۶، ۲۶/۲۶

۱۳، ۱۴/۲۶، ۲۰/۲۶، ۵/۳۱، ۶/۳۱، ۱۹/۳۱، ۱۵/۳۴، ۲۱/۳۶، ۱۲/۳۹، ۱۳/۳۹، ۲۰/۳۹، ۱/۴۰، ۲/۴۰، ۱۹/۴۵، ۲/۴۶، ۵/۴۶

۱۴/۵۱، ۱۷/۵۱، ۲۰/۵۱، ۱/۵۲، ۳/۵۳، ۱۲/۵۳، ۱۳/۵۳، ۱۸/۵۳، ۵/۵۴، ۶/۵۵، ۱۵/۵۹، ۱۹/۶۱، ۱۰/۶۴، ۱۸/۶۴

جبريل بن بختيشوع ۱۲/۵۸، ۱۶/۵۶، ۲/۵۶، ۲۱/۴۸، ۹/۳۰، ۱۹/۲۲، ۱۹/۱۷، ۳/۱۷، ۱۴/۱۲

الجزيرة ۱۰/۵۸

جندی سابور ۱۲/۵

حيش ۱/۱۴، ۲۱/۱۴، ۷/۱۷، ۸/۱۷، ۱۸/۲۳، ۳/۲۴، ۹/۲۴، ۱۸/۲۴، ۷/۲۵، ۱/۲۶، ۱۵/۲۷، ۱۹/۲۸، ۱۷/۲۹، ۷/۳۱، ۲۰/۳۱

۵/۳۳، ۵/۳۴، ۱۴/۳۵، ۵/۳۷، ۲۰/۳۷، ۱۲/۴۳، ۵/۴۴، ۱۲/۴۵، ۱۴/۴۷، ۲/۴۸، ۸/۴۸، ۱۶/۴۸، ۱۸/۵۲، ۳/۵۳، ۱۶/۵۶، ۲۱/۵۷

۱۰/۶۰، ۱۷/۶۰، ۲۱/۶۰، ۱۵/۶۱، ۲۱/۶۲

حيش بن الحسن ۵/۲۱، ۲۱/۹

حيش تلميذی ۱۴/۵

حلب ۱۳/۴۰

حنين بن إسحق ۱/۱، ۱/۲۶، ۸/۳۳، ۷/۳۵، ۱۴/۳۵، ۵/۳۸، ۲۰/۵۳، ۵/۵۴، ۷/۶۲، ۱/۶۳، ۵/۶۳، ۱۳/۶۴

داود المتطبب ۱۶/۶۰، ۱۷/۵۹، ۱۴/۶، ۸/۴

دمشق ۱۱/۵۸

الزاسي ۱/۱۷

رجلا من السريانيين ۱۳/۱

رجل رهاوي - توما ۲۰/۵۹

رجل من الصابئين - منصور بن اثناس ۴/۶۰

الزقة ۱۳/۲۰

روفس ۲۰/۲۶

رومية ۴/۴۲، ۹/۵، ۱۸/۲۷، ۸/۲۷

زكريا ۱۶/۲۰

زكريا بن عبد الله المعروف بالطيفوري ۱۴/۲۰

سرجس، سرجس الرأس عيني ۱۲/۶، ۶/۸، ۳/۹، ۲۰/۹، ۸/۱۱، ۲۱/۱۱، ۱۲/۱۲، ۱۹/۱۳، ۱۴/۱۴، ۱۸/۱۷، ۹/۱۶، ۱۸/۱۸، ۸/۱۸

۱۸، ۴/۲۰، ۴/۳۳، ۱۲/۳۵، ۱/۳۶، ۸/۴۰، ۶/۴۲، ۷/۴۳، ۴/۴۴، ۱۰/۴۵، ۱۷/۴۵، ۲۰/۴۹، ۱۸/۵۳

السريانيون ۶/۱۳

سلمويه، سلمويه بن بنان ۷/۷، ۸/۸، ۷/۲۰، ۱۷/۲۹، ۴/۳۱، ۵/۳۳، ۱۱/۳۵، ۱۳/۳۸، ۷/۴۳، ۲۱/۴۹، ۱/۵۳، ۸/۵۳، ۱۵/۶۱

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ۶۸

سمرنا ۸ / ۲۷

سورانوس ۲۰ / ۵۳

الشوفسطاس ۱۱ / ۶۳

الشام ۱۰ / ۵۸

شملی ۶ / ۴۴

شیر یشوع بن قطرب ۱۳ / ۵

طوثرن ۲۰ / ۶

عبد الله بن إسحق ۱۴ / ۵۷

علی بن یحیی ۱ / ۱، ۴ / ۳۴، ۱۵ / ۳۵، ۱۵ / ۴۷، ۱ / ۵۵، ۱ / ۶۳، ۱ / ۶۳، ۵ / ۶۴، ۱۶ / ۶۴

علی يعرف بالفیوم ۴ / ۳۸

عیسی، عیسی بن علی ۹ / ۳۶، ۵ / ۳۹، ۸ / ۴۲، ۱۵ / ۴۲، ۱۸ / ۴۲، ۲۰ / ۴۶، ۱۰ / ۵۰، ۱ / ۶۱، ۷ / ۶۲

عیسی بن یحیی ۹ / ۲۶، ۱۱ / ۳۰، ۱۹ / ۳۰، ۱۲ / ۴۱، ۱۸ / ۴۳، ۱۲ / ۴۶، ۱۷ / ۴۸، ۱ / ۵۰، ۷ / ۵۰، ۱۶ / ۵۰، ۲ / ۵۲، ۸ / ۵۲، ۶ / ۵۴، ۱۵ / ۵۴

۱۴ / ۵۷، ۲۰ / ۵۸، ۱۴ / ۶۲

عیسی تلمیذی ۴ / ۳۰

غلام کحال ۱۹ / ۳۵

فالفس ۹ / ۲۷، ۱۰ / ۲۷

فلسطین ۱۰ / ۵۸

فلغریوس ۲۰ / ۴۵، ۲۱ / ۴۵

فویثس ۱۳ / ۲۴، ۲۱ / ۲۴، ۱۸ / ۲۷

فهرست کتبه ۱۳ / ۵۳

فیسن ۱ / ۴۷

القدمات ۶ / ۱، ۵ / ۲، ۱۳ / ۲۶، ۱۱ / ۴۳

قواینطوس ۳ / ۵۵

کتاب بقراط المعروف بابیندیمیا ۲۰ / ۵۱

کتب التشریح ۱۳ / ۲۳، ۱ / ۲۶

کتب المتقدّمین ۱۲ / ۲۱

کتبه فی التشریح ۱۶ / ۲۱

الکرخ ۱۱ / ۵، ۱۵ / ۱۴

لوقس ۷ / ۲۳، ۹ / ۲۵، ۱۳ / ۲۵

مارینس ۱ / ۲۳، ۴ / ۲۳

المأمون ۱۳ / ۲۰

المترجمین ۲ / ۲۱

المتوکل، امیر المؤمنین ۱۰ / ۴۵

محمد، محمد بن عبد الملك الوزير ۱۳/۲۸، ۹/۶۰، ۱۶/۶۱

محمد، محمد بن موسی ۲۱/۹، ۱۸/۱۰، ۷/۱۷، ۹/۱۸، ۱۹/۱۸، ۵/۲۱، ۱۸/۲۳، ۳/۲۴، ۹/۲۴، ۱۸/۲۴، ۷/۲۵، ۱/۲۶، ۱۳/۲۷،

۱/۲۸، ۱۵/۲۸، ۱۶/۲۸، ۸/۲۹، ۳/۳۰، ۲۰/۳۱، ۵/۳۲، ۶/۳۳، ۴/۳۹، ۱۶/۴۰، ۱۳/۴۳، ۱۶/۴۴، ۱۲/۴۵، ۱۴/۴۷، ۶/۴۹، ۵/۵۱،

۲۱/۵۱، ۱۱/۵۱، ۱۸/۵۲، ۳/۵۳، ۴/۵۳، ۸/۵۷، ۱۳/۵۷، ۹/۶۰، ۱۰/۶۰، ۱۷/۶۰، ۲۱/۶۰، ۱۵/۶۱، ۱۳/۶۲، ۲۱/۶۲

مدينة السلام ۱۵/۲۰

مصر ۱۱/۵۸

المعتز ۲۱/۵۳

المفسرون، المفسرين ۲۱/۴۵، ۲۰/۱۶

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ۶۹

منصور، منصور بن اثناس ۵/۶۰، ۶/۶۰

مواضع التعليم التي تعرف ب «الاسكول» ۱۱/۲۱

مينوذوطس ۱۴/۵۶

النساخ ۱۷/۶۳

الواثق ۱۳/۶۲

الوراقون ۱۸/۴۶

ولدى ۱۵/۵۴، ۸/۴۳، ۵/۴۱، ۲۰/۳۳، ۳/۲۸، ۱/۱۸

يحيى بن بطريق ۳/۴۷

يحيى بن ماسويه ۱۱/۴۵

اليسع ۱۵/۱۴

يوحنا بن بختيشوع ۱۱/۴۶

يوحنا بن ماسويه ۴/۹، ۵/۱۷، ۸/۱۸، ۲۰/۲۲، ۱۷/۲۳، ۱۴/۲۶، ۲۱/۲۶، ۱۴/۲۷، ۱۸/۲۸، ۱۲/۳۵، ۱۷/۴۳، ۱۱/۶۰

يوسف، يوسف الخورى ۱۰/۳۵، ۹/۳۵

اليونانيين ۹/۶۴

فهرس الالفاظ و المصطلحات الطبية

آلات التنفس ۷/۲۲، ۱۶/۳۲

آلات الصوت ۱۱/۲۶، ۱۰/۲۸

آلات الغذاء ۵/۲۲، ۱۶/۳۲

الآلات المشتركة في البدن ۲۱/۳۲

آلة الشم ۷/۳۲

الابتداء ۶/۳۶

ابدان الحيوان ۱۵/۱۱، ۵/۳۵

اييديما ۳/۵۱

- اجزاء الطب ۱ / ۳۸
- اجناس الاعراض ۱۶ / ۱۳
- اجناس الامراض ۱۰ / ۱۳
- اجناس الحمیات ۱۴ / ۱۷
- اجناس النبض الاول ۶ / ۱۵
- الاختلاج ۱۸ / ۳۷
- الأخلاق ۴ / ۵۲
- الاخلاق اذ اعفنت (- العفنة) ۱۷ / ۱۷
- الأخلاق الاربعة ۵ / ۱۱
- الاخلاق ۲ / ۶۰
- ادوار الحمیات ۷ / ۳۹
- الادوية التي تبني اللحم في القروح ۱ / ۴۵
- الادوية التي تحلل على حدته ۲ / ۴۵
- الادوية التي تدمل القروح ۱ / ۴۵
- الادوية التي يسهل وجودها ۱۵ / ۴۵
- الادوية المسهلة ۱۳ / ۳۰
- الادوية المقابلة للادواء ۸ / ۴۶
- الارض ۳ / ۱۱
- الاركان الاول ۳ / ۱۱
- الأركان الثواني ۴ / ۱۱
- رسالة حنين بن إسحاق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ۷۰
- الاسباب ۸ / ۱۳
- اسباب الامراض ۱۲ / ۱۳
- الاسباب البادئة عملا في البدن ۹ / ۳۷
- الاسباب الفاعلة ۱۷ / ۱۳
- الاسباب المتصلة بالمرض ۱۴ / ۳۷
- الاسخان ۱ / ۳۵
- الاسطقتات ۲۰ / ۱۰
- الاسماء الطيبة ۱۷ / ۵۷
- اصحاب الرياضة ۷ / ۴۸، ۱۹ / ۴۷
- اصناف الامراض ۱۰ / ۱۳
- اصناف الاورام ۱ / ۳۷
- اصناف التراب ۴ / ۳۵

- اصناف التنفس ۱ / ۴۱
- اصناف الحجارة ۴ / ۳۵
- اصناف الحمیات ۱۲ / ۳۳
- اصناف سوء التنفس ۱ / ۴۱
- اصناف السودا ۱ / ۳۹
- اصناف الطین ۴ / ۳۵
- اصناف المعادن ۴ / ۳۵
- اصناف النبض ۶ / ۱۵، ۱ / ۷
- الاعراض ۸ / ۱۳
- الأعراض الغریبة ۲ / ۲۰، ۲ / ۸
- الاعصاب ۱ / ۳۳
- الاعضاء الاصلیة ۱۱ / ۳۸، ۱۵ / ۱۷
- الاعضاء الباطنة ۱۲ / ۳۳، ۴ / ۱۴
- الاعضاء البیض ۱۱ / ۳۸
- اعضاء التولید ۲۰ / ۳۲
- الاعضاء الصلبة ۱۶ / ۱۷
- الاعضاء المتشابهة الاجزاء ۷ / ۱۲
- الاعضاء المركبة ۹ / ۱۲
- الاغذیة ۲ / ۴۴
- افاعیل الادویة فی البدن ۲۱ / ۳۴
- الی المتعلمین ۱۳ / ۸
- الامتلاء ۱۱ / ۳۶
- الامراض ۹ / ۱۳
- الامراض الحادة ۱۴ / ۴۴، ۳ / ۵۰
- الامعاء ۶ / ۲۲
- الانحطاط ۶ / ۳۶
- انواع الحمیات ۴ / ۱۷
- الاورام ۲۰ / ۳۶
- اوقات الامراض ۴ / ۳۶
- ایام البهران ۱۱ / ۱۸
- البهران ۴ / ۱۸
- البهران المحمود ۱۵ / ۱۸
- البهران المذموم ۱۵ / ۱۸

البلغم ۱۱ / ۵

التبريد ۳۵ / ۱

التجفيف ۳۵ / ۱

التدبير الملقف ۴۳ / ۱۵

الترطيب ۳۵ / ۱

تركيب الادوية ۴۴ / ۱۴، ۴۵ / ۳

الترياق ۴۶ / ۱۶

تشریح آلات الصوت ۲۶ / ۱۱

تشریح اعضاء التوليد ۲۲ / ۱۵

رسالة حنين بن إسحاق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ۷۱

تشریح الحيوان الحی ۲۳ / ۱

تشریح الحيوان الميت ۲۳ / ۲۰

تشریح الدماغ و النخاع ۲۲ / ۱۱

تشریح الرّحم ۲۵ / ۱۷

تشریح العروق ۹ / ۱۳

تشریح العروق الصّوارب ۲۲ / ۱۵

تشریح العصب ۹ / ۱۳

تشریح العين ۲۶ / ۱۸

تشریح العينين ۲۲ / ۱۱

تشریح اللسان ۲۲ / ۱۱

تشریح المرى ۲۲ / ۱۱

تشریح عروق غير الصّوارب ۲۲ / ۱۶

تشریح عصب النخاع ۲۲ / ۱۷

التشریح في جميع الصّدر ۲۲ / ۱۰

التشنج ۳۷ / ۱۸

تفرّق الاتّصال ۱۹ / ۹

تقدمة الأنداز ۵۲ / ۱۰

تقدمة المعرفة ۴۱ / ۷، ۴۹ / ۱۸

تقدمة المعرفة من النبض ۱۶ / ۵

تميز البول من الدّم ۲۹ / ۱۱

التنريد ۳۶ / ۶

التوهّم ۳۱ / ۱۳

جراحات الرأس ۵۰ / ۱۸

- جمل الطب ۲ / ۶
- الجنين المولود سبعة اشهر ۱۶ / ۳۸
- الحركات الارادية ۵ / ۲۹
- الحركات الطبيعية ۵ / ۲۹
- الحركات المعتاصه المجهولة ۱ / ۳۲
- حركة الصدر و الرئة ۶ / ۲۷
- حفظ الاصحاح على صحتهم ۱۹ / ۴۷
- حفظ الصحة ۶ / ۴۷
- الحميات ۱۲ / ۱۷
- الحمى المطبقة ۱۹ / ۱۹
- حمى يوم ۱۸ / ۱۹
- الحنجرة ۱۳ / ۲۲
- حيلة البرء ۱ / ۱۹
- الحيلة لحفظ الصحة ۶ / ۴۷
- الحيوان الحى ۱ / ۲۳
- الحيوان الميت ۲۰ / ۲۳
- الخدین ۳ / ۲۲
- خصب البدن ۱ / ۳۴
- خلقة الرجل ۱۴ / ۳۲
- خلقة اليد ۱۴ / ۳۲
- الدق ۲۰ / ۱۹
- دلائل الاورام ۳ / ۸
- دلائل الحميات ۱۴ / ۱۷، ۲۰ / ۷
- الدّم ۱۲ / ۳۸، ۵ / ۱۱
- الدّبول ۱۱ / ۴۲
- الدّكر ۱۳ / ۳۱
- الرئة ۸ / ۲۲
- الراس ۴ / ۲۲
- الرباطات ۱ / ۲۲
- ردّ الخلع ۱۴ / ۴۹
- رداءة النبض ۱۹ / ۴۰

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربى وترجمه، ص: ۷۲

- الرقبة ۲۲ / ۴
- الروائح ۳۴ / ۲۰
- الرياضة بالكرة الصغيرة ۴۸ / ۵
- الرياضة باللعب بالصولجان ۴۸ / ۶
- سابق العلم ۱۷ / ۱۰
- السبات ۵۵ / ۸
- الشفتين ۲۲ / ۳
- الصدر ۳۲ / ۱۹
- الصرع ۴۲ / ۲۰
- صرف الاغتمام ۶۰ / ۱۳
- الصلب ۲۲ / ۶
- صناعة اصحاب الرياضة ۴۷ / ۱۹
- صناعة الطب ۴۷ / ۱۹
- الصناعة الطيبة ۵ / ۲۰
- الصوت ۲۸ / ۷
- الطب القياسي ۸ / ۲۰
- طبقات العين ۳۵ / ۲۰
- الطبيعة ۷ / ۴
- طبيعة الانسان ۵۴ / ۱
- طبيعة الجنين ۵۳ / ۱۱
- الطحال ۲۲ / ۶
- طريق القياس ۱۹ / ۳
- الطعوم ۳۴ / ۱۹
- العادات ۳۱ / ۱
- العدد ۱۲ / ۸
- العروق التي تنبض ۱۰ / ۹
- العروق الصوارب ۳۰ / ۷، ۹ / ۱۴، ۲۲ / ۸، ۳۳ / ۱
- العروق غير الصوارب ۳۳ / ۱
- العصب ۱۰ / ۳
- العضل ۹ / ۹
- عضل الصدر ۲۲ / ۴
- العظام ۸ / ۱۱
- العظم المشبهة باللام ۲۲ / ۱۳

- عفونة الأخلاط ۱ / ۲۰
- العلاج بالفصد ۵ / ۴۲
- علاج التشريح ۲۰ / ۲۱
- علل التنفس ۱۷ / ۲۷
- علل العين ۱۸ / ۳۵
- العلل و الاعراض ۱ / ۱۳
- علم البرهان ۲۰ / ۶۲
- علم التشريح ۱۹ / ۸، ۱۴ / ۲۴
- العين ۱۸ / ۲۶
- العينين ۱۸ / ۳۲
- الغذاء ۶ / ۵۳
- الغلظ الخارج عن الطبيعة ۲۲ / ۳۶
- الفرق ۱ / ۵
- الفرق الثلاثة المختلفة في الجنس ۲ / ۵
- الفرق المختلفة في النوع ۶ / ۵
- الفرقة الثالثة من الطب ۲۱ / ۵۶
- الفصد ۱ / ۴۲
- فصّ كلام بقراط ۲ / ۴۹
- الفصول ۱۹ / ۴۸
- رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ۷۳
- فقار الرقبة ۴ / ۲۶
- الفكر ۱۳ / ۳۱
- فنون الطب ۱۹ / ۸
- القروح ۱۳ / ۵۰
- قططريون ۱۷ / ۵۲
- القلب ۸ / ۲۲
- قوام الصناعات ۸ / ۵۹
- القوة الجاذبة ۱۰ / ۱۲
- القوة الحابطة ۵ / ۱۲
- القوة الدافعة ۱۰ / ۱۲
- القوة الغازية ۵ / ۱۲
- القوة المغيرة ۱۰ / ۱۲
- القوة الممسكة ۱۰ / ۱۲

- القوة المنمية ۱۲ / ۵
 قوى الأدوية ۱۱ / ۱۸، ۳۴ / ۱۷
 قوى الاغذية ۴۳ / ۴
 القوى الاول من الادوية ۳۴ / ۱۸
 القوى الثوالث من الادوية ۳۴ / ۲۱
 القوى الثواني في الادوية ۳۴ / ۱۹
 قوى النفس ۶۱ / ۱۲
 القياسات الوضعية ۵۹ / ۵
 الكبد ۲۲ / ۶
 الكتفين ۲۲ / ۴، ۳۲ / ۱۹
 كثرة الاخلاط ۳۶ / ۱۲
 الكسر ۴۹ / ۹
 الكلى ۲۲ / ۶
 الكون و الفساد ۱۱ / ۱
 الكيفيات الاربع ۵۵ / ۴
 الكيموس ۴۴ / ۱
 الكيموس الردى ۴۴ / ۳
 الكيموس المحمود ۴۴ / ۳
 اللحم الاحمر ۳۸ / ۱۲
 اللحن في الكلام ۶۳ / ۱۵
 اللحي الاسفل ۲۲ / ۳
 اللعب بالصولوجان ۴۸ / ۴
 للمتعلّمين ۸ / ۱۴
 الماء ۱۱ / ۳، ۵۲ / ۲۰
 مادة الصوت ۲۸ / ۹
 المتعلّمين ۶ / ۳
 المتنين ۲۲ / ۶
 المثانة ۲۲ / ۶
 مجسّ العروق ۱۵ / ۲۰
 المحرّك الاول ۶۲ / ۱۱
 محته أفضل الاطباء ۵۷ / ۵
 مداواة اصناف الحتي ۱۹ / ۱۷
 مداواة اصناف سوء المزاج ۱۹ / ۱۵

مداواة الامراض ۱۹ / ۷

مداواة امراض الاعضاء المتشابهة الاجزاء ۱۳ / ۱۹

مداواة امراض الاعضاء المركبة ۱۴ / ۱۹

مداواة الذق ۲۰ / ۱۹

المدخل الى المنطق ۱۸ / ۶۲

مراق البطن ۴ / ۲۲

المرتين (- المرّة السوداء و المرّة الصفراء)

رسالة حنين بن إسحق إلى علي بن يميني في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، متن عربي وترجمه، ص: ۷۴

۵ / ۱۱

المرّة السوداء ۱ / ۳۹

المزاج ۱۳ / ۱۱

مزاج الادوية ۱۷ / ۱۱

مزاج البدن ۱۲ / ۶۱

المساكن ۲۰ / ۵۲

المستكملين ۳ / ۶

المعدة ۶ / ۲۲

المقاييس ۲ / ۶۳

المقدار ۸ / ۱۲

منافع الاعضاء ۱۲ / ۳۲

المنطق ۷ / ۵۸

المني ۸ / ۳۸

المواضع الآلمة ۶ / ۴۵

النار ۳ / ۱۱

النافض ۱۸ / ۳۷

النبات ۳ / ۳۵

النبض ۲۰ / ۶

النبض البطيء ۲۱ / ۱۵

النبض السريع ۲۱ / ۱۵

النبض الصغير ۲۰ / ۱۵

النبض العظيم ۲۰ / ۱۵

النفس ۴ / ۲۹

النفس المدبرة ۱۳ / ۳۱

الوجه ۱۸ / ۳۲

الوضع ۸/۱۲

الوقوف ۶/۳۶

الهواء ۳/۱۱، ۲۰/۵۲

الهیئة ۸/۱۲

هیأت البدن ۱۶/۳۳

رساله حنین بن اسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۷۵

ترجمه فارسی رساله حنین بن اسحق به علی بن یحیی در ترجمه آثار جالینوس از دکتر مهدی محقق**اشاره**

رساله حنین بن اسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۷۷

ابو زید حنین بن اسحق العبادی از مترجمان معروف و چیره‌دست دوره اسلامی است که بزبانهای یونانی و سریانی و عربی مسلط بوده و کتابهای فراوانی را بزبان عربی ترجمه کرده است. او در سال ۱۹۴ در حیره از بلاد عراق تولد یافت و در سال ۲۶۰ بگفته ابن ندیم در فهرست و ۲۶۴ بگفته ابن ابی اصیبعه در عیون الانباء از دنیا رفته است. گذشته از شرح حالی که از او بوسیله ابن ندیم در فهرست و قفطی در اخبار الحکما و ابن ابی اصیبعه در عیون الانباء و ابن جلجل در طبقات الحکما آورده شده خاورشناس معروف گابریلی مقاله‌ای درباره زندگی و آثار او نوشته که در سال ۱۹۲۴ در مجله ایزیس جلد ۶ صفحه ۲۹۶-۲۸۲ منتشر شده و نیز خاورشناس دیگر ماکس مایرهوف در سال ۱۹۲۸ که کتاب عشر مقالات فی العین حنین را در قاهره چاپ و بانگلیسی ترجمه کرده شرح حال حنین را بدو زبان عربی و انگلیسی در مقدمه کتاب آورده است. از میان آثار حنین یکی رساله‌ای است که به علی بن یحیی نوشته و در آن آثار جالینوس را که بزبان سریانی و عربی ترجمه شده یاد کرده است. ابو الحسن علی بن یحیی پسر یحیی بن ابی منصور دوست متوکل خلیفه عباسی و از حامیان حنین است که در سال ۲۷۵ از دنیا رفته حنین بخاهش او این رساله را در سن ۴۸ سالگی در سال ۴۲-۲۴۱ نوشته و این رساله از قدیم‌ترین فهرست‌های اسلامی موجود بشمار می‌رود.

نسخه منحصر بفردی از این رساله در کتابخانه ایاصوفیه بشماره ۳۶۳۱ موجود است که خاورشناس آلمانی برگشتراسر آن را بزبان آلمانی ترجمه کرده و با متن عربی در سال ۱۹۲۵ در لایپزیک چاپ شده است و ماکس مایرهوف مقاله‌ای بزبان انگلیسی درباره رساله فوق نوشته که در مجله ایزیس ۱۹۲۶ شماره ۸ صفحه ۷۲۴-۶۸۵ تحت عنوان: «آگاهیهای تازه درباره حنین بن اسحق و زمان او» منتشر گشته است. نگارنده در دو مقاله خود یعنی «رد موسی بن میمون بر جالینوس و دفاع از

رساله حنین بن اسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۷۸

موسی بن عمران» و «شکوک رازی بر جالینوس و مسأله قدم عالم» از رساله فوق استفاده فراوان برده و سپس در کتاب خود بنام «فیلسوف ری محمد بن زکریای رازی» عنوان ۱۲۹ کتاب از جالینوس که در این رساله مورد شرح و تفسیر قرار گرفته با ترجمه فارسی آن و همچنین نام مترجمان و حامیان و مشوقان آن کتابها را یاد کرده است.

پس از چندی مصمم شد که این رساله را از آغاز تا انجام بفارسی ترجمه کند تا مورد استفاده کسانی که بتاریخ طب می‌پردازند قرار گیرد.

رساله حنین بن اسحق به علی بن یحیی در ذکر آنچه که با علم او [۲۶] از کتابهای جالینوس ترجمه شده و برخی از آنچه که ترجمه**نشده است**

اشاره

بیاد آوردی- خداوند ترا گرامی دارد- احتیاج به کتابی را که در آن صورت کتابهایی را که پیشینیان در علم پزشکی نوشته‌اند جمع شده و غرض از هریک از کتابها برشمرده و مطالب علمی که در آن مقالات نهاده شده معین شده باشد تا اینکه دانشجو هنگام نیاز بتواند بهریک از آن مطالب دست یابد و بداند که مطلبی را که می‌جوید در کدام کتاب یا مقاله و در کجای از مقاله است. و از من خواستی که من این را برای تو انجام دهم سپس من به تو- خداوند ترا موید دارد- اعلام کردم که حافظه من از احاطه بهمه آن کتابها قاصر است زیرا آنچه را که من از آنها گرد آورده بودم گم کردم و پس از اینکه کتابهایم را گم کردم مردی از سریانیان از من چنین خواهشی- درباره کتابهای جالینوس نمود و از من خواست آنچه را که من و دیگران از کتابهای او بسریانی و غیر سریانی ترجمه کرده‌ایم برای او بیان کنم. من کتابی بسریانی نوشتم و آن را بهمان کیفیت که از من خواسته بود پرداختم و تو- خدایت گرامی دارد- از من خواستی که آن کتاب را زود ترجمه کنم تا خداوند تفضل فرماید و آن کتابها را بدست تو بدارد تا آنکه اگر چیزی از نظر من دور شده از کتابهای جالینوس بآن اضافه گردد و نیز خواستی که کتابهای دیگری را که از پیشینیان در علم پزشکی یافته‌ام برای تو یاد کنم اکنون- بخواست خدا- من به پاسخ آنچه که از من خواسته‌ای می‌پردازم.

(۱)- شاید: «به عمل او»

رساله حنین بن اسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۷۹
- خدای گرامیت دارد- نخستین چیزی که کتاب را با آن آغاز نمودم نام بردن از آن مرد و توصیف آنچه که از من خواسته است. پس گویم از من خواستی تا- درباره کتابهای جالینوس بحث کنم که آن کتابها چند است و چگونه شناخته می‌شود و غرض او در هریک از آنها چیست و در هریک از آنها چند مقاله است و در هر مقاله چه را توصیف می‌کند. اکنون بتو اعلام می‌دارم که جالینوس خود کتابی در این باب نوشته و در آن بذکر کتابهای خود پرداخته و آن را فینکس نامیده که ترجمه آن فهرست است و مقاله دیگری نوشته و در آن مراتب قراءت کتابهای خود را یاد نموده است و آشنائی با کتابهای جالینوس را از جالینوس باید بیشتر انتظار داشت تا از من.

تو در پاسخ من گفتی: «هرچند امر چنان است که تو توصیف کرده‌ای ولی ما و هم غرضان ما- یعنی آنان که کتابهای سریانی و عربی را می‌خوانند- نیازمندیم بدانیم که کدام یک از این کتابها بزبان سریانی و عربی ترجمه شده و کدام یک ترجمه نشده و کدام را تو عهده‌دار ترجمه شدی و کدام را دیگران ترجمه کردند و تو دوباره ترجمه کردی و اصلاح نمودی و آن دیگران که آن کتابها را ترجمه کردند که هستند و درجه قوت هریک از آن مترجمان در ترجمه چیست و برای که ترجمه کرده‌اند و تو کتابهایی را که ترجمه کردی برای که و در چه سنی ترجمه کردی- چون این دو امر باید دانسته شود زیرا ترجمه برحسب قوت مترجم کتاب و کسی که کتاب برای او ترجمه شده می‌باشد- و کتابهایی که تاکنون ترجمه نشده آیا نسخه یونانی آن یافت شده یا یافت نشده و یا آنکه قسمتی از آن یافت شده زیرا این مهم است که به ترجمه آنچه که یافت شده عنایت ورزیده شود و سپس بدریافت آنچه که یافت نشده کوشش مبذول گردد.»

وقتی چنین ایرادی بر من وارد ساختی دانستم که راست می‌گوئی و من را به کاری خوانده‌ای که سود آن شامل من و تو و بسیاری از مردم می‌شود ولی من مدتی دراز مکث کردم و اجابت خواهش تو را به تعویق انداختم زیرا کتابهایی را که من یک بیک در عمرم گردآوری کرده بودم گم کردم یعنی آنچه را که از وقتی که بفهمم در آمدم و گرد جهان گشتم جمع کرده بودم بیکبارگی همه را از دست دادم چنانکه کتابی برای من نماند حتی همین کتابی را که پیش از این یاد کردم یعنی کتابی که جالینوس در آن

فهرست کتابهایش را آورده است.

چون در خواهش خود اصرار ورزیدی ناچار شدم که به پرسش تو پاسخ دهم با

رسالة حنین بن اسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۸۰

آنکه ساز و برگ مورد نیاز خود را از دست داده‌ام چون تو راضی هستی که من در این باب آنچه که از بر دارم اکتفا کنم. اکنون من در این موضوع آغاز می‌کنم و توکل به تأیید آسمانی که دعای آن را از تو آرزو دارم می‌نمایم و سخن را چنانکه خواستی تا حدود امکان خلاصه نموده و آنچه را که درباره آن کتابها از حفظ دارم بیان می‌کنم و سخن خود را با توصیف آنچه که علم آن مورد نیاز است آغاز می‌کنم یعنی درباره آن دو کتاب که کمی پیش از این یاد کردم.

۱- فینکس

کتابی که جالینوس آن را «فینکس» نام نهاده و در آن بذکر کتابهای خود پرداخته شامل دو مقاله است که در اولی کتابهای طبی و در دومی کتابهای منطقی و فلسفی و بلاغی و نحوی خود را یاد کرده است. ما این دو مقاله را در برخی از نسخه‌ها که بیونانی است بهم پیوسته یافتیم چنانکه گوئی آن دو یک مقاله است. جالینوس در این کتاب کتابهایی را که تألیف کرده است توصیف می‌کند و نیز مقصود و داعی خود را از تألیف و همچنین نام کسانی را که برای آنان تألیف کرده و سن خود را در هنگام نوشتن آنها ذکر کرده است. بیشتر از من ایوب رهاوی معروف به ابرش آن را بزبان سریانی ترجمه کرده بود و سپس من آن را بسریانی برای داود متطبب و بعربی برای ابو جعفر محمد بن موسی ترجمه کردم. و چون جالینوس در این کتاب همه کتابهای خود را یاد نکرده است من مقاله موجزی بسریانی نوشته بدان افزودم و در آن بیان کردم که جالینوس چه کتابهایی را در این کتاب یاد نکرده و من آنچه را که دیده و خوانده بودم برشمردم و علت یاد نکردن او را نیز بیان داشتم.

۲- فی مراتب قراءه کتبه

کتابی که عنوان آن «در مراتب قراءت کتابهای او» می‌باشد یک مقاله است و منظور او از این کتاب این است که چه گونه باید ترتیب خواندن کتابهای او یکی پس از دیگری از آغاز تا انجام رعایت شود. من این کتاب را بسریانی ترجمه نکردم بلکه پسر من اسحق آن را برای بختیشوع ترجمه کرد ولی من آن را بعربی برای ابو الحسن احمد بن موسی ترجمه کردم و اطلاع ندارم از اینکه کسی پیش از من آن را ترجمه کرده باشد.

رسالة حنین بن اسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۸۱

۳- فی الفرق

کتاب او «در فرقه‌ها». این کتاب شامل یک مقاله است و منظور او در این کتاب آن بوده است که گفتار هر صنف از فرقه‌های سه گانه که در جنس باهم اختلاف دارند توصیف کند و موارد ادعا و احتجاج و رد بر مخالفان هر یک را بیان نماید. و علت اینکه من استثنا قائل شدم و اختلاف در جنس را قید نمودم اینست که در هر یک از این سه فرقه فرقه‌های دیگری نیز یافت می‌شوند که در نوع مختلف اند و مقالات صاحبان آن فرقه‌ها که داخل در طب‌اند پس از امعان نظر در آن شناخته می‌شود و اهمیت هر صنفی از آن و چگونگی حکم به حق یا باطل بودن آن دانسته می‌گردد. جالینوس این مقاله را در جوانی در سن سی سالگی یا کمی بیشتر هنگامی که برای نخستین بار وارد رم شده بود تألیف کرد. پیش از من مردی بنام ابی سینا از اهل کرخ آن را بسریانی ترجمه کرده بود و او در ترجمه بسیار ناتوان بود سپس آن را من در جوانی در سن بیست سالگی یا کمی بیشتر برای طیبی از اهل جندی شاپور

بنام شیریشوع بن قطرب از نسخه‌ای یونانی که افتادگی بسیار داشت ترجمه کردم و بعد شاگرد من حیث از من خواست که آن را اصلاح کنم در هنگامی که من بحدود سن چهل سالگی رسیده بودم. در این وقت من نسخه‌های متعددی از یونانی گرد آورده بودم که با یکدیگر مقابله کردم تا اینکه نسخه‌ای فراهم گردید و سپس نسخه سریانی را با این نسخه درست مقابله و تصحیح نمودم - چنین است عادت من در هرچه ترجمه می‌کنم - و پس از اندی سال آن را برای ابو جعفر محمد بن موسی بزبان عربی ترجمه کردم.

۴- فی الصنعة الطبیة

کتاب او در «صناعت پزشکی». این کتاب نیز دارای یک مقاله است و جالینوس آن را بعنوان خطاب به دانشجویان نوشته زیرا منفعت خواندن آن شامل دانشجویان و دانش آموختگان هر دو است زیرا منظور جالینوس در آن این بوده است که همه مجملات طب را با گفتاری کوتاه بیان کند و این برای متعلمان و مستکملان هر دو سودمند است.

چه آنکه متعلم همه مباحث طب را بنحو اجمال در ذهن خود بنحو رسم تصور می‌کند سپس بعد از آن به جزء جزء آن باز می‌گردد و شرح و تلخیص و برهانهای آن را از کتابهای مشروح درمی‌یابد، و مستکمل نیز آن را بمنزله تذکاری برای آنچه که

رسالة حنین بن إسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۸۲

بنحو تفصیل خوانده و دانسته قرار می‌دهد. معلمانی که در زمان باستان در اسکندریه به تعلیم طب می‌پرداختند مرتبه این کتاب را پس از کتاب «فرقه‌ها» قرار می‌دادند و پس از آن کتاب «در نبض خطاب به دانشجویان» و دو مقاله «در درمان بیماری‌ها خطاب به اغلوفن» را بترتیب معین می‌نمودند و گوئی این پنج کتاب را کتابی واحد که دارای پنج مقاله است ساخته‌اند و آن را با عنوان واحد برای استفاده عموم دانشجویان تعیین کرده‌اند. گروهی این مقاله یعنی «صناعت پزشکی»، را ترجمه کرده بودند از جمله سرجس راس عینی - پیش از آنکه در فن ترجمه توانا گردد - و ابن سهدا، و ایوب رهاوی و سپس من آن را برای داود متطبب ترجمه کردم. داود مردی نیک - فهم و آزمند بر آموختن بود و هنگام ترجمه من جوانی در حدود سی سال بودم و در آن هنگام من علوم مختلفی را فرا گرفته و کتابهای متعددی را دارا شده بودم.

سپس آن را برای ابو جعفر محمد بن موسی ترجمه کردم.

۵- فی النبض الی طوثرن و الی سائر المتعلمین

کتاب او «در نبض خطاب به طوثرن و دیگر دانشجویان». این کتاب دارای یک مقاله است و غرض او در آن اینست که آنچه را که یک دانشجو نیازمند است که درباره نبض بداند بیان کند. او در این کتاب نخست اقسام نبض را برمی‌شمارد - همه اقسام آن را یاد نمی‌کند بلکه آنچه را که دانشجویان را بر آن نیروی دریافت است بیان می‌کند - و پس از آن سبب‌های تغییر نبض را اعم از سببهای طبیعی و غیر طبیعی و آنچه که خارج از طبیعت است توصیف می‌نماید. جالینوس این مقاله را هنگام تألیف کتاب «در فرقه‌ها» تألیف کرده است. این مقاله را ابن سهدا به سریانی ترجمه کرده بود سپس من آن را برای سلمویه پس از ترجمه کتاب «در صناعت» ترجمه کردم. بهمان اندازه که سلمویه فهم طبیعی و درایت و عنایت خود را بر قراءت کتب آشکار می‌ساخت حرص من بر استقصاء بر پاک ساختن همه آنچه را که برایش ترجمه کرده بودم افزون می‌گشت.

پس از این آن را برای ابو جعفر محمد بن موسی با کتاب «در فرقه‌ها» و «در صناعت» بزبان عربی ترجمه کردم.

رسالة حنین بن إسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۸۳

۶- کتابه الی اغلوفن

کتاب او «خطاب به اغلوقن». این کتاب دارای دو مقاله است و جالینوس آن را بعنوان «درمان بیماری‌ها خطاب به اغلوقن» قرار داده و بدانشجویان خطاب نساخته ولی اهل اسکندریه چنانکه کمی پیش از این گفتم آن را در شمار کتابهایی که خطاب به دانشجویان است قرار داده‌اند. منظور جالینوس در این کتاب اینست که درمان بیماریهایی را که بیشتر عارض می‌شود با گفتاری کوتاه بیان کند. او این کتاب را بخواش مردی فیلسوف که از دیدن آثار او در شگفت آمده بود تألیف کرد و چون درمان‌دهنده بدون شناختن بیماری‌ها پی بدرمان آنها نمی‌برد لذا دلائل معرفت بیماری‌ها را بر درمان آنها مقدم داشت و در مقاله نخستین دلائل تب‌ها و مداوای آنها را توصیف کرد- همه آنها را یاد نکرد بلکه بر آنچه که بیشتر عارض می‌شود اکتفا نمود- و این مقاله بر دو قسمت تقسیم می‌گردد و در قسمت اول از این مقاله تبهای خالی از عوارض غریبه و در قسمت دوم تب‌های همراه با آن عوارض را وصف می‌کند و در مقاله دوم دلائل آماس‌ها و درمان آنها را بیان می‌نماید. جالینوس این کتاب را هنگام تألیف کتاب «در فرقه‌ها» تألیف کرد. پیش از من سرجس این کتاب را به سریانی ترجمه کرده بود- او تا اندازه‌ای در ترجمه توانا شده بود هرچند بغایت آن نرسیده بود- سپس من آن را پس از ترجمه کتاب «در نبض» برای سلمویه به سریانی ترجمه کردم و بعد در همین ایام آن را برای ابو جعفر محمد بن موسی بعبری ترجمه کردم.

۷- فی العظام

کتاب او «در استخوان‌ها». این کتاب دارای یک مقاله است و جالینوس آن را «در استخوان‌ها برای دانشجویان» عنوان ساخته نه خطاب به دانشجویان زیرا نزد او میان «خطاب به دانشجویان» و «برای دانشجویان» فرق است زیرا وقتی کتاب خود را «خطاب به دانشجویان» عنوان می‌سازد دلیل بر اینست که او در تعلیم آنچه را که می‌آموزد نیروی دانشجویان را در نظر می‌گیرد و او را در این فن نحوه دیگری از تعلیم است که خاص دانش‌آموختگان می‌باشد و هنگامی که آن را «برای دانشجویان» معنون می‌سازد دلیل بر اینست که آن کتاب همه علم بآن فن را فرا می‌گیرد جز اینکه تعلیم آن خاص متعلمان است چونکه جالینوس می‌خواهد که دانشجوی طب آموختن

رساله حنین بن إسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۸۴

علم تشریح را بر جمیع فنون طب مقدم بدارد زیرا نزد او آموختن طب قیاسی بدون شناختن تشریح غیر ممکن است و منظور جالینوس در این کتاب اینست که حال هریک از استخوانها را بتنهائی خود و حال پیوستگی آنها را باهم بیان کند. جالینوس آن را هنگام تألیف دیگر کتابهای خود خطاب به دانشجویان تألیف کرده است. سرجس آن را ترجمه‌ای نارسا کرده بود سپس من آن را پس از اندی سال برای یوحنا بن ماسویه ترجمه کردم و در ترجمه آن نهایت شرح و ایضاح را برای استقضاء معانی آن منظور داشتم زیرا آن مرد سخن آشکار را دوست دارد و بر آن پیوسته ترغیب می‌کند و پیش از آن آن را برای ابو جعفر محمد بن موسی ترجمه کرده بودم.

۸- فی العضل

کتاب او «در عضله‌ها». این کتاب دارای یک مقاله است و جالینوس آن را خطاب به دانشجویان عنوان نساخته ولی اهل اسکندریه آن را در شمار کتابهای او خطاب به دانشجویان وارد کرده‌اند بدین معنی که باین دو مقاله سه مقاله دیگر از جالینوس را که خطاب به دانشجویان نوشته یعنی «در تشریح عصب»، و «در تشریح عروق غیر-ضوارب» و «تشریح عروق ضوارب» پیوسته و آن را کتابی واحد که دارای پنج مقاله است قرار داده‌اند و آن را بعنوان «در تشریح خطاب به دانشجویان» نامیده‌اند. غرض جالینوس در آن اینست که وضع جمیع عضلاتی که در هریک از اعضاء است بغایت استقصا وصف کند که چند و چگونه است و هریک از آنها از

کجا آغاز می‌شود و کار هر یک چیست. همه آنچه را که من برای تو در کتاب «استخوان‌ها» از جالینوس و سرجس و خود بیان کردم در این کتاب بدان، جز اینکه من تاکنون آن را بعربی ترجمه نکرده‌ام و حبیب بن الحسن آن را برای محمد بن موسی به زبان عربی ترجمه کرده است.

۹- فی العصب

کتاب او «در عصب». این کتاب نیز دارای یک مقاله است و آن را خطاب به دانشجویان نوشته و غرض او در این کتاب این است که چند جفت عصب از دماغ و نخاع می‌روید و آنها چه نوع و چگونه هستند و هر یک از آنها چه تقسیماتی دارند و عمل آنها چیست و داستان این کتاب همچون داستان کتاب «عضله‌ها» است.

رسالة حنین بن إسحق إلی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۸۵

۱۰- فی العروق

کتاب او «در رگ‌ها». این کتاب نزد جالینوس یک مقاله است که در آن به بیان وضع رگهای زننده و رگهای غیر زننده پرداخته است. او این کتاب را برای دانشجویان نوشته و خطاب به انطستانس عنوان ساخته است ولی اسکندرانیان آن را دو مقاله گردانیده مقاله‌ای در رگهای غیر زننده و مقاله دیگر در رگهای زننده. و غرض او در این کتاب اینست که چند رگ از کبد می‌روید و آنها چه نوع و چگونه هستند و هر یک را چه تقسیماتی است و چند شریان از قلب می‌روید و آنها چه نوع و چه گونه هستند و هر یک بچه تقسیم می‌شوند و داستان این مقاله مانند داستان مقاله‌های گذشته است. من خلاصه آن را بیرون کشیدم و برای محمد بن موسی بعربی ترجمه کردم.

۱۱- فی الاسطقات علی رأی بقراط

کتاب او «در اسطقات بنا بر رأی بقراط». این کتاب نیز دارای یک مقاله است و غرض او در این کتاب اینست که بیان کند که همه اجسامی که قبول کون و فساد می‌کنند یعنی بدنهای حیوان و نبات و اجسامی که از دل زمین زاده می‌شوند ترکیب آنها از چهار رکن خاک و آب و هوا و آتش است و اینها ارکان اولیه و دور از بدن انسان هستند ولی عناصر ثانوی نزدیک که قوام بدن انسان و دیگر جانوران خون‌دار بدانهاست عبارتند از اخلاط چهارگانه یعنی خون و بلغم و دو تلخه (صفر و سودا).

این کتاب از کتابهایی است که واجب است پیش از خواندن کتاب «حیلۃ البرء» خوانده شود. این کتاب را پیش از من سرجس ترجمه کرده ولی آن را نفهمیده و ضایع ساخته است و سپس من با عنایت و استقصا برای بختیشوع بن جبریل به سریانی ترجمه کردم- این ترجمه و قسمت عمده آنچه را که من برای این مرد ترجمه کردم در هنگام پایان جوانی من بر این روش بود- و سپس آن را برای ابو الحسن علی بن یحیی بعربی ترجمه کردم.

۱۲- فی المزاج

کتاب او «در مزاج». جالینوس این کتاب را سه مقاله ساخته در دو مقاله اول اقسام مزاج بدنهای حیوان و تعداد و چگونگی آنها را توصیف و نشانه‌هایی که بر هر یک از آنها دلالت می‌کند بیان کرده است و در مقاله سوم اقسام مزاج

رسالة حنین بن إسحق إلی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۸۶

داروها و چگونگی آزمایش و شناخت آنها را وصف نموده است و این مقاله به کتاب «نیروی داروها» که پس از این از آن یاد

می‌کنم پیوسته می‌شود. و این کتاب نیز از کتابهایی است که خواندن آن پیش از کتاب «حیلۃ البرء» واجب و ضروری است. این این کتاب را سرجس ترجمه کرده بود و من آن را با کتاب «ارکان» به سریانی ترجمه کردم سپس آن را برای اسحق بن سلیمان عبری ترجمه کردم.

۱۳- فی القوی الطبیعیة

کتاب او «در نیروهای طبیعی». این کتاب را نیز در سه مقاله قرار داده و غرض او در آن اینست که بیان کند که تدبیر بدن با سه نیرو است که عبارتند از نیروی حابله و نیروی منمیه و نیروی غذایی. نیروی حابله مرکب از دو نیرو است یکی منی را تغییر می‌دهد و آن را می‌بندد چنانکه از آن اعضاء متشابهة الاجزا می‌سازد و دیگری آنکه اعضاء متشابهة الاجزا را با هیئت و وضع و مقدار و عددی که در هریک از اعضاء مرکبه مورد نیاز است ترکیب می‌کند و نیروی غذایی را چهار نیرو که عبارتند از نیروی جاذبه و نیروی ماسکه و نیروی مغیره و نیروی دافعه خدمت می‌کنند. این کتاب را سرجس به سریانی ترجمه بدی کرده بود و سپس من آن را به سریانی برای جبریل بن بختیشوع ترجمه کردم درحالی که کودکی بودم که حدود هفده بهار از زندگی من گذشته بود و پیش از آن فقط یک کتاب را که پس ازین یاد می‌کنم ترجمه کرده بودم.

ترجمه این کتاب از نسخه‌های یونانی که افتادگی‌هایی داشت صورت پذیرفت سپس من نیک به تصفح آن پرداختم تا آنکه افتادگی‌ها را اصلاح کردم و پس از آنکه پا بسن نهادم دوباره تصفح نمودم و افتادگی‌های دیگر را یافتم که اصلاح کردم. این امر را بتو اعلام داشتم برای آنکه اگر از ترجمه من از این کتاب نسخه‌های مختلف یافتی سبب آن را بدانی و من مقاله‌ای از این کتاب را عبری برای اسحق بن سلیمان ترجمه کردم.

۱۴- فی العلل و الاعراض

کتاب او «در بیماری‌ها و عارضه‌ها». این کتاب دارای شش مقاله بهم پیوسته است و خواندن این مقالات پیش از خواندن «حیلۃ البرء» ضرورت دارد. جالینوس

رسالة حنین بن إسحق إلی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عبری و ترجمه، ص: ۸۷

خود این شش مقاله را کتابی واحد با عنوانی واحد نساخته ولی اهل اسکندریه آنها را گرد کردند و عنوان واحد کتاب «العلل» را بآن دادند گوئی خواسته‌اند کتاب را بنام بیشتر محتویات آن بنامند ولی سریانیان این کتاب را با عنوانی دورتر و کوتاه‌تر از واجب ساختند و آن را کتاب «العلل و الاعراض» نامیدند و اگر قصدشان این بود که عنوان کاملی بدان دهند سزاوار بود که با اسباب و اعراض، امراض را نیز یاد کنند اما جالینوس مقاله اول از این شش مقاله را بعنوان «فی اصناف الامراض» ساخته و در این مقاله توصیف کرده که اجناس بیماری‌ها چند است و هریک از آن اجناس را بانواع آن تقسیم کرده تا آنجا که در این قسمت به دورترین انواع رسیده است. و مقاله دوم را عنوان «فی اسباب الامراض» داده و غرض او در آن مطابق با این عنوان است زیرا او در این مقاله تعداد اسباب هریک از امراض و چگونگی آن اسباب را توصیف می‌کند. و مقاله سوم را به‌عنوان «فی اصناف الاعراض» آورده و در آن اجناس و انواع اعراض و چگونگی آنها را بیان کرده است. و بقیه مقالات را «فی اسباب الاعراض» عنوان ساخته و در آنها اسباب فاعله هریک از اعراض و چگونگی آن اسباب را وصف می‌نماید. این کتاب را سرجس به سریانی دوبار ترجمه کرده بود یک‌بار پیش از آنکه در مدرسه اسکندریه ورزیده گردد و بار دیگر پس از آن. سپس من آن را در هنگام پایان جوانی برای بختیشوع بن جبریل به سریانی ترجمه کردم و حبیش این شش مقاله را برای ابو الحسن علی بن یحیی عبری ترجمه کرد.

۱۵- فی تعرف علل الاعضاء الباطنة

کتاب او «در شناسائی بیماریهای اعضای پنهانی». این کتاب را جالینوس در شش مقاله قرار داده و غرض او در آن اینست که نشانه‌هایی را که از آن پی باحوال اعضای باطنه برده می‌شود چه بیماری در آن اعضا پیدا شده باشد و یا آنکه بعدا پیدا شود وصف کند. در مقاله اول و قسمتی از مقاله دوم روش عامیان را که بدان بیماری‌ها شناخته می‌شود وصف می‌کند و در مقاله دوم خطای اریخجانس را در راههائی که در جستجوی این غرض پیموده است آشکار می‌نماید و در بازمانده مقاله دوم و در مقالات چهارگانه بعدی بذکر اعضاء باطنه و امراض آنها عضو بعضو پرداخته است.

او از دماغ آغاز کرده و همچنین بدنبال هم بیان می‌دارد نشانه‌هایی که با آن بر یک‌یک

رساله حنین بن اسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۸۸

از این اعضاء در هنگام بیماری استدلال می‌شود که چگونه علت آن شناخته می‌شود تا باقصای آن منتهی گردد. سرجس این کتاب را دوباره ترجمه کرده بود یک‌بار برای ثیادوری اسقف کرخ و بار دیگر برای مردی بنام یسع و بختیشوع بن جبریل از من در خواست کرد که آن را تصفح و افتادگی‌ها را اصلاح کنم و چنان کردم پس از آنکه او را از جودت و سهولت ترجمه آن آگاه نمودم. و ناسخ جاهائی را که من اصلاح کرده بودم در نیافت و باندازه توانائی خود هریک از آن مواضع را دریافت لذا استقامت و صحت کتاب تا این زمان ناتمام ماند. و من پیوسته بر اعاده ترجمه آن همت می‌گماشتم ولی کارهای دیگر من را از آن باز می‌داشت تا آنکه اسرایل بن زکریا معروف به طیفوری اعاده ترجمه آن را از من درخواست نمود لذا آن را ترجمه کردم و حبیش آن را برای احمد بن موسی بعربی ترجمه کرد.

۱۶- فی النبض

کتاب او «در نبض». این کتاب را جالینوس در شانزده مقاله قرار داده و آن را بچهار جزء که هریک از آن اجزاء شامل چهار مقاله است تقسیم کرده است و جزء اول را به «فی اصناف النبض» عنوان ساخته و غرض او در آن اینست که اجناس اولیه نبض و چگونگی آنها و کیفیت تقسیم هریک از اجناس بانواع تا بدورترین نوع را بیان کند. او در مقاله اول از این جزء خلاصه آنچه را که در توصیف اجناس و انواع نبض مورد نیاز است پایه نهاده و در پایان آن در یک جا گرد کرده ولی سه مقاله باقی از این جزء را جدا نهاده و به احتجاج و بحث از اجناس و انواع و تعریف نبض اختصاص داده است. بدین جهت است که به خواندن مقاله اول از این جزء احتیاج ضروری هست درحالی که به خواندن سه مقاله دیگر چنین احتیاجی نیست و بدین مناسبت برای خواننده چنین پیش می‌آید که مقاله اول از جزء اول را که می‌خواند از همه آن جزء فقط بدان اکتفا می‌کند و سپس شروع بخواندن جزء دوم آن کتاب می‌نماید. جالینوس این مطلب را خود بیان کرده و بدین سبب که یاد شد او می‌خواسته که آنچه را که در دانستن اجناس و انواع نبض مورد نیاز است در مقاله اول گرد آورد. او جزء دوم را به‌عنوان «در شناسائی نبض» ساخته و غرض او در آن اینست که بیان کند که چگونه هریک از اصناف نبض در هنگام لمس رگها دانسته می‌شود

رساله حنین بن اسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۸۹

یعنی چگونه نبض بزرگ و کوچک و نبض تند و کند از هم بازشناخته می‌شوند و بر- همین قیاس از سایر اصناف نبض نیز آگاهی می‌دهد. جزء سوم را بعنوان «در سبب‌های نبض» آورده و غرض او در آن اینست که بیان کند که سبب هریک از اصناف نبض چیست یعنی مثلا سبب نبض بزرگ چیست و سبب نبض تند کدام است و نبض‌های باقی دیگر از چه سبب پیدا می‌شود. و جزء چهارم را «در پیشگفتار شناسائی نبض» عنوان کرده و غرض او اینست که بیان کند که چگونه علم پیشین از هریک از اصناف نبض یعنی بزرگ و کوچک و تند و کند و غیره بیرون می‌آید. سرجس هفت مقاله از این کتاب را به سریانی ترجمه کرده یعنی مقالات

اول از هریک از اجزاء سه گانه اول و چهار مقاله اخیر و او همچون اهل اسکندریه که از آنان اخذ کرده گمان برده که همچنانکه از جزء اول مقاله اول از آن خوانده می‌شود و بر آن اقتضار می‌گردد- چنانکه جالینوس خود گفته است زیرا آن مقاله مشتمل بر همه مطالبی است که از آن جزء مقصود است- همچنین است حال در سایر اجزا و این خطائی بزرگ است از آنان ولی اهل اسکندریه چون از هریک از اجزاء سه گانه اول بر یک مقاله اقتضار کردند از جزء چهارم هم فقط به مقاله اول اکتفا نمودند بدین جهت است که مجموعه‌های بسیاری را بزبان یونانی می‌یابیم که در آنها فقط این چهار مقاله آمده است و این چهار مقاله از هریک از اجزاء چهارگانه انتخاب شده و متوالیا مورد استنساخ قرار گرفته است و ما می‌بینیم مفسرانی که قصد شرح کتاب النبض را داشته‌اند همین مقالات چهارگانه از آن را شرح کرده و خود را بدان رسوا ساخته‌اند. اماراسی (- راس عینی) از میان آنان بصواب نزدیک تر بوده زیرا او از آغاز متوجه شده که قراءت سایر مقالات جزء چهارم مورد احتیاج ضروری است پس آن را از آخر ترجمه کرده است سپس ایوب رهاوی هفت مقاله دیگر را برای جبریل بن بختیشوع ترجمه کرده و من همه این کتاب را از سالها قبل برای یوحنا بن ماسویه ترجمه کردم و در تلخیص و تحسین عبارت آن نهایت جهد را مبذول داشتم و نیز مقاله اول این کتاب را برای محمد بن موسی بعلبکی ترجمه کردم و ترجمه بقیه کتاب را حیش از همان نسخه سریانی که من ترجمه کردم بعهدہ گرفت و حیش بالطبع مردی با فهم است و می‌کوشد که در ترجمه روش مرا دنبال کند ولی من گمان نمی‌کنم عنایت او بر حسب طبع اوست. و این کتاب از علم پیشین بشمار می‌آید.

رسالة حنین بن إسحق إلی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۹۰

۱۷- فی اصناف الحمیات

کتاب او «در اقسام تب‌ها». او این کتاب را در دو مقاله قرار داده و غرض او اینست که اجناس و انواع و دلایل تب‌ها را توصیف کند. در مقاله اول دو جنس تب را که یکی در روح و دیگری در اعضای اصلی که معروف به اعضای صلیبیه‌اند توصیف کرده و در مقاله دوم جنس سومی از آن را که در اخلاط عفونت گرفته است وصف نموده است. این کتاب را سرجس ترجمه‌ای ناپسند کرده بود و من در آغاز امر در وقتی که کودکی بیش نبودم برای جبرئیل بن بختیشوع ترجمه کردم و این نخستین کتابی بود که از جالینوس به سریانی ترجمه کردم و سپس چون به سن کمال رسیدم آن را صفحه‌بینی کردم و در نتیجه اغلاطی در آن یافتم که آن‌ها را با عنایتی خاص اصلاح و تصحیح نمودم آنگاه که می‌خواستم نسخه‌ای برای فرزندم برگیرم و همچنین آن را برای ابو الحسن احمد بن موسی به عربی ترجمه کردم.

۱۸- فی البهران

کتاب او «در بحران». این کتاب را جالینوس در سه مقاله قرار داده و غرض او در آن اینست که توصیف نماید چگونه انسان بدانجا می‌رسد که پیش‌پیش درمی‌یابد که بحران وجود دارد یا نه و در صورتی که وجود دارد کی پدیدار می‌گردد و به چه چیز بازگشت می‌کند. این کتاب را سرجس ترجمه کرده بود و من آن را پس از چند سالی برای یوحنا بن ماسویه اصلاح کردم و در تصحیح آن مبالغه نمودم و نیز آن را برای محمد بن موسی بعلبکی ترجمه کردم.

۱۹- فی ایام البهران

کتاب او «در روزهای بحران». این کتاب را نیز جالینوس در سه مقاله قرار داده و غرض او در دو مقاله اول اینست که توصیف کند اختلاف حال روزهای مختلف را در قوت و اینکه بحران در کدام یک وجود دارد و در کدام یک وجود ندارد و نیز در روزهای

که بحران در آن وجود دارد کدام بحران پسندیده و کدام ناپسند است و آنچه که باین مطلب مرتبط می‌شود. و در مقاله سوم علل اینکه چنین اختلافی در قوت روزها وجود دارد بیان می‌کند. سرچس این کتاب را بسریانی ترجمه کرده بود و من رساله حنین بن اسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۹۱ این کتاب و کتاب پیشین را اصلاح نمودم و این را نیز برای محمد بن موسی ترجمه کردم و این کتاب و کتاب پیش از علم پیشین بشمار می‌آیند.

۲۰- فی حیلۃ البرء

کتاب او در «چاره بهبود». این کتاب را در چهارده مقاله قرار داده و غرض او در آن اینست که بیان کند که چگونه هریک از بیماریها بروش قیاس درمان می‌شود و در این مورد بر عوارض عمومی که مورد نظر است اکتفا می‌گردد و از میان آنها آنچه که موجب درمان هریک از بیماریها می‌شود استخراج می‌شود. او در این مورد با آوردن مثالهای کمی از اشیاء جزئی استناد می‌جوید. او شش مقاله از این کتاب را برای مردی بنام ایارن تألیف کرده است در مقاله اول و دوم اصول صحیحی را که پایه این امر در این علم بر آنها نهاده شده بیان کرده و اصول نادرستی را که ارسطراطس و یاران او پایه نهادند درهم شکسته است. در چهار مقاله دیگر درمان جدائی پیوستگی اعضا را توصیف کرده است. ایارن پیش از آنکه جالینوس کتاب را تمام کند در گذشت سپس جالینوس از او خواست که آن را تمام کند سپس او هشت مقاله دیگر را برای او نوشت. در شش مقاله اول درمان بیماریهایی که در اعضای مشابهة الاجزا پیش می‌آید توصیف کرد و در دو مقاله دیگر درمان بیماریهای اعضای مرکبه را بیان نمود و در مقاله اول از شش مقاله نخستین درمان همه اقسام سوء مزاج که در یک عضو پیدا می‌شود توصیف کرد و من باب مثال آن توصیف را بر آنچه که در معده حادث می‌شود جاری ساخت. در مقاله پس از آنکه همان مقاله هشتم از کتاب است درمان اقسام تب‌هائی که در روح است یعنی تب روز را توصیف می‌کند و در مقاله پس از آن یعنی مقاله نهم درمان تب مطبقه را وصف می‌نماید و در مقاله دهم درمان تبی را که در اعضای اصلی است یعنی تب دق را توصیف می‌کند و در آن جمیع آنچه که در این باره از استعمال حمام باید دانست بیان می‌نماید. در مقاله یازدهم و دوازدهم درمان تب‌هائی که از عفونت اخلاط بوجود می‌آیند بیان می‌کند. تب‌هائی را که خالی از اعراض غریبه است در مقاله یازدهم و آنهایی که همراه با اعراض غریبه است در مقاله دوازدهم آورده است. این کتاب را سرچس به سریانی ترجمه کرده بود ترجمه شش مقاله اول در وقتی صورت گرفته بود که او در ترجمه ضعیف بود ولی هشت مقاله رساله حنین بن اسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۹۲

دیگر را هنگامی ترجمه کرد که مهارت کافی در ترجمه یافته بود بدین جهت است که ترجمه این هشت مقاله بهتر از ترجمه شش مقاله اول می‌باشد. سلمویه از من درخواست کرد که این قسمت دوم را برای او اصلاح کنم و چنین می‌پنداشت که اصلاح آسان‌تر بهتر از ترجمه است بدین منظور قسمتی از مقاله هفتم را با من مقابله کرد درحالی که نسخه سریانی در دست او و نسخه یونانی در دست من بود و او متن سریانی را بر من قرائت می‌کرد و هرگاه نکته‌ای از آن با متن یونانی مخالف بود من او را آگاه می‌کردم و او آن را اصلاح می‌نمود و بدان اندازه اصلاح کرد که دیگر کار بر او سخت آمد و برای او آشکار گشت که از نو ترجمه کردن آسان‌تر و درست‌تر و پیوستگی در آن استوارترست لذا از من خواست تا آن مقالات را ترجمه کنم و من آن‌ها را از آخر ترجمه کردم. در آن وقت ما در رقه بودیم در زمان غزوات مامون. او آن مقالات را به زکریا بن عبد الله معروف به طیفوری داد آن‌گاه که عزم مدینه السیلام (- بغداد) داشت تا در آنجا مورد نسخ قرار گیرد. در کشتی که در آن زکریا بود حریق در گرفت و کتاب سوخت و نسخه‌ای از آن باقی نماند. پس از چند سال من کتاب را از اول برای بختیشوع بن جبریل ترجمه کردم. از هشت مقاله آخر نسخه‌هائی به یوهانی نزد من بود با آنها مقابله کردم و نسخه‌ای صحیح از آن آماده ساختم و آن را تا حد امکان به غایت

استقصا و بلاغت ترجمه کردم. از شش مقاله اول فقط بر یک نسخه از آن دسترسی پیدا کردم و چون آن نسخه غلط بسیار داشت تصحیح آن مقالات آن چنان که باید برای من میسر نگردید پس از آن نسخه‌ای دیگر یافتیم و با آن امر مقابله و اصلاح بحد امکان انجام گردید و کنار گذاشته شد تا اینکه با نسخه سومی اگر یافت شود مقابله گردد زیرا نسخه‌های یونانی این کتاب کم است چون این کتاب از کتابهایی نیست که در مدارس اسکندریه خوانده می‌شود. این کتاب را از روی نسخ یونانی که من ترجمه کردم حبیش بن حسن برای محمد بن موسی ترجمه کرده و سپس از من خواست تا در هشت مقاله اخیر تصفح بعمل آورم و اغلاطی را که می‌یابم اصلاح کنم من خواسته او را اجابت و کتاب را اصلاح کردم.

این است آن کتابهایی که در مدرسه‌های پزشکی اسکندریه می‌خوانند. آنان بهمین ترتیبی که من یاد کردم این کتابها را قراءت می‌کنند. آنان هر روز جمع می‌شوند و بخواندن و فهمیدن یک کتاب می‌پردازند چنانکه امروزه اصحاب نصارای ما در

رساله حنین بن إسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۹۳

آموزشگاههایی که معروف به اسکول [۲۷] است هر روز برای خواندن کتابی از کتابهای متقدمان و یا سایر کتب اجتماع می‌کنند. هر یک از افراد پس از مهارت در این کتب به قراءت آن می‌پردازند بهمان نحو که امروز اصحاب ما تفاسیر کتابهای متقدمان را می‌خوانند. اما جالینوس بر این نبوده که کتابهایش بر این روش قراءت گردد. او چنانکه گذشت سفارش کرده که پس از کتاب او «در فرقه‌ها» کتابهای او «در تشریح» خوانده شود و سپس بقیه کتابهای او بترتیبی که خود آن را نهاده است قراءت گردد.

۲۱- فی علاج التشریح

کتاب او «در علاج تشریح». او این کتاب را در پانزده مقاله قرار داده و در آنها بتوصیف امور زیر پرداخته است در مقاله اول عضلات و رباطات دست، در مقاله دوم عضلات و رباطات پا، در مقاله سوم درباره عصب و عروق دو دست و پا، در مقاله چهارم عضلاتی است که دو گونه و دو لب و چانه پائین و سر و گردن و دو شانه را بحرکت در می‌آورد، در مقاله پنجم عضلات سینه و مراق شکم و دو متن و پشت، در مقاله ششم آلات غذا که عبارت است از معده و امعا و کبد و طحال و کلی و مثانه و مانند آنها در مقاله هفتم و هشتم تشریح آلات تنفس. در هفتم آنچه را که در تشریح قلب و ریه و عروق ضواریب در زندگی و پس از مرگ حیوان آشکار می‌شود توصیف کرده و در هشتم آنچه را که در تشریح همه جای سینه ظاهر می‌شود وصف نموده است. مقاله نهم خاص تشریح دماغ و نخاع است، دهم تشریح چشمان و زبان و مری و آنچه که باین اعضا پیوسته است. در یازدهم آنچه که در حنجره است و همچنین استخوانی شبیه به لام از حروف یونانی یعنی این شکل و آنچه که بدین مربوط است، در مقاله دوازدهم تشریح اعضای تولید، در سیزدهم تشریح رگهای زنده و غیر زنده، در مقاله چهاردهم تشریح عصبی که از دماغ می‌روید، در مقاله پانزدهم تشریح عصبی که از نخاع می‌روید. ایوب رهاوی این کتاب را بسریانی برای جبریل بن بختیشوع ترجمه کرده بود و من در همان زمانهای نزدیک برای یوحنا بن ماسویه اصلاح کردم و در عنایت به تصحیح آن مبالغت ورزیدم.

(۱)- School

رساله حنین بن إسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۹۴

۲۲- فی اختصار کتاب مارینس فی التشریح

کتاب او «در اختصار کتاب مارینس در تشریح». او خود گفته است که این کتاب را در چهار مقاله آورده و تا این زمان من این کتاب را ندیده‌ام و نیز نشنیده‌ام که کسی آن را دیده باشد یا از جای آن باخبر باشد. جالینوس در کتاب خود که معروف به

«فهرست» است تعداد مقالات مارینس را که او در کتاب فوق خلاصه کرده یاد کرده و یک‌یک از آن مقالات را توصیف نموده است.

۲۳- فی اختصار کتاب لوقس فی التشریح

کتاب او «در اختصار کتاب لوقس در تشریح». او خود گفته است که این کتاب را در دو مقاله قرار داده. داستان این کتاب هم مانند کتاب پیشین است من نه آن را دیده‌ام و نه اثری از آن بدست آورده‌ام.

۲۴- فیما وقع من الاختلاف فی التشریح

کتاب او «در اختلافاتی که درباره تشریح پیدا شده». این کتاب را در دو مقاله قرار داده و غرض او در آن اینست که بیان کند اختلافاتی که در میان اصحاب تشریح در کتاب‌های تشریح آمده فقط در لفظ است و تا چه حد به معنی ارتباط پیدا می‌کند و سبب آن چیست؟ این کتاب را ایوب رهاوی ترجمه کرده بود و چون اصلاح آن مرا خسته کرد دوباره آن را به سریانی برای یوحنا بن ماسویه ترجمه و آن را به بهترین وجهی تخلص کردم و حبیش آن را برای محمد بن موسی به عربی ترجمه کرد.

۲۵- فی تشریح الحيوان الميت

کتاب او «در تشریح حیوان مرده». این کتاب را در یک مقاله قرار داده و در آن چیزهایی که درباره تشریح حیوان مرده باید دانسته شود توصیف کرده است ایوب آن را ترجمه کرده بود و من آن را با کتاب پیشین دوباره به سریانی ترجمه کردم و حبیش آن را برای محمد بن موسی بعبری ترجمه کرد.

۲۶- فی تشریح الحيوان الحي

کتاب او «در تشریح حیوان زنده». این کتاب را در دو مقاله قرار داده و در آن رساله حنین بن إسحاق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۹۵ چیزهایی را که درباره تشریح حیوان زنده باید دانسته شود بیان کرده است. ایوب رهاوی نیز این کتاب را ترجمه کرده بود و من آن را با کتاب پیشین دوباره به سریانی ترجمه کردم و حبیش آن را برای محمد بن موسی بعبری ترجمه کرد.

۲۷- کتابه فی علم بقراط بالتشریح

کتاب او «در علم بقراط به تشریح». این کتاب را در پنج مقاله قرار داده و آن را خطاب به فویش در سنین جوانی‌اش نوشته است و در آن بیان داشته است که بقراط حاذق به علم تشریح بود و برای اثبات این مدعا از همه کتابهای او شاهد آورده است. ایوب این کتاب را به سریانی ترجمه کرده بود و من آن را با کتبی که پیش از این یاد شد ترجمه کردم و در تلخیص آن مبالغت ورزیدم و حبیش آن را برای محمد بن موسی بعبری ترجمه کرد.

۲۸- کتابه فی علم ارسطراطس فی التشریح

کتاب او «در علم ارسطراطس در تشریح». این کتاب را در سه مقاله قرار داده و آن را نیز خطاب به فویش در سنین جوانیش نوشته و در آن بشرح آنچه که ارسطراطس در همه کتابهایش درباره تشریح نوشته پرداخته و صوابها و خطاهای او را در آنها

آشکار ساخته است. کسی این کتاب را پیش از من ترجمه نکرده بود و من آن را با کتابهایی که پیش از این یاد کردم بسریانی ترجمه کردم. جز اینکه از این کتاب جز بیک نسخه که افتادگی فراوان داشت و آخرش هم کمی ناقص بود دست نیافتم و با رنج فراوان توانستم آن را تلخیص کنم ولی مفهوم آن بدست آمد و من خود را ملزم ساختم که باندازه توانائی خود از آنچه که جالینوس گفته عدول نکنم و حیث آن را برای محمد بن موسی بعربی ترجمه کرد.

۲۹- کتابه فیما لم یعلم لوقس من امر التشریح

کتاب او «در آنچه که لوقس از امر تشریح ندانسته است». او خود گفته است که این کتاب را در چهار مقاله قرار داده ولی من نه آن را دیده‌ام و نه شنیده‌ام که کسی دیده باشد.

رسالة حنین بن إسحاق إلى علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۹۶

۳۰- کتابه فیما خالف فیه لوقس

کتاب او «در آنچه که به مخالفت لوقس پرداخته است». او خود گفته است که این کتاب را در دو مقاله قرار داده و من آن را ندیدم و کسی را نمی‌شناسم که دیده باشد.

۳۱- کتابه فی تشریح الرحم

کتاب او «در تشریح رحم». این کتاب دارای یک مقاله کوچک است که آن را برای زنی در سنین جوانی اش نوشته و در آن همه آنچه را که مربوط به تشریح رحم است و نیز آنچه را که هنگام زادن بروز می‌کند بیان داشته است. این کتاب را ایوب ترجمه کرده بود سپس من آن را با کتابهای دیگر که درباره تشریح بسریانی ترجمه کرده بودم ترجمه کردم و حیث آن را بعربی برای محمد بن موسی ترجمه کرد.

۳۲- کتابه فی مفصل الفقرة الاولى من فقار الرقبه

کتاب او «در مفصل فقره نخستین از فقره‌های گردن». یک مقاله است.

۳۳- کتابه فی اختلاف الاعضاء المتشابهة الاجزاء

کتاب او «در اختلاف اعضای متشابهة الاجزاء». یک مقاله است.

۳۴- کتابه فی تشریح آلات الصوت

کتاب او «در تشریح آلات صوت». این کتاب یک مقاله است و آن را ساخته و به جالینوس نسبت داده‌اند و آن را نه جالینوس نوشته و نه کسی دیگر از پیشینیان بلکه یکی از متأخران آن را از کتابهای جالینوس گردآوری کرده و این گردآورنده بسیار ضعیف بوده است. یوحنا بن ماسویه ترجمه آن را از من خواست و من آن را پذیرفتم و بیاد ندارم که آیا آن را ترجمه کردم یا اصلاح نمودم جز اینکه می‌دانم که آن را به بهترین وجه امکان تلخیص نمودم.

۳۵- کتابه فی تشریح العين

کتاب او «در تشریح چشم». این کتاب نیز دارای یک مقاله است و عنوان آن نیز

رسالة حنین بن إسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۹۷

باطل است زیرا منسوب به جالینوس است و شاید از روفس یا کسی که در پایه فرودین اوست باشد. ایوب این کتاب را ترجمه کرده بود و من آن را با مساعدت برای یوحنا بن ماسویه ترجمه کردم.

اینست کتابهای او و کتابهای منسوب با او در تشریح و پس از آن کتابهای او در افاعیل اعضا و منافع آن می‌آید و من شروع می‌کنم بیاد کردن از آنها بجز آنچه که ذکر آن گذشته است و آنچه که ذکر آن گذشته است کتاب «القوی الطبیعیة» است.

۳۶- کتابه فی حرکه الصدر والرئه

کتاب او «در حرکت سینه و ریه». این کتاب را در سه مقاله قرار داده و آن را در سنین جوانی اش پس از برگشت نخستینش از رم نوشته است. او در آن هنگام مقیم شهر سمرنا بود و نزد فالفس درس می‌خواند. یکی از همدرسان او از او خواست که آن را بنویسد او در مقاله اول و دوم و قسمت نخستین از مقاله سوم آنچه را که از فالفس در این فن آموخته است و در قسمت آخر آن آنچه را که خود استخراج کرده است توصیف می‌کند.

من این کتاب را بسریانی ترجمه نکردم و کسی هم پیش از من آن را ترجمه نکرده است ولی اصطفن بن بسیل آن را بعربی برای محمد بن موسی ترجمه کرده است سپس محمد بن موسی از من خواست که آن را مقابله و افتادگی‌های آن را اصلاح کنم و من چنین کردم و پس از آن یوحنا بن ماسویه از حبیش خواست که آن را از عربی بسریانی نقل کند و او هم چنین کرد.

۳۷- کتابه فی علل التنفس

کتاب او «در علل تنفس». این کتاب را در دو مقاله برای فویثس نوشته در نخستین سفر خود به رم و غرض او در این کتاب آنست که بیان کند که با کدام آلات تنفس باسانی و با کدام بسختی صورت می‌گیرد. ایوب آن را ترجمه غیر قابل فهمی کرده بود و اصطفن نیز آن را بعربی برای محمد بن موسی ترجمه کرده بود و محمد بن موسی ترجمه آن را پیش از کتاب پیشین از من خواست و اصطفن را فرمان داد تا با من مقابله کند و من ترجمه سریانی را با زبانی قابل فهم و استوار و روشن اصلاح کردم زیرا من می‌خواستم که نسخه‌ای از آن برای فرزندم برگیرم و ترجمه عربی آن نیز همچنان بود جز آنکه ترجمه

رسالة حنین بن إسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۹۸

عربی در اصل بسیار از ترجمه سریانی بهتر بوده است.

۳۸- کتابه فی الصوت

کتاب او «در صوت». این کتاب را در چهار مقاله قرار داده پس از کتابی که پیش از این یاد کردم و غرض او در آن اینست که بیان کند که صوت چه گونه است و حقیقت آن چیست و ماده آن کدام است و با چه ابزارهایی به وجود می‌آید و کدام اعضا به وجود آن کمک می‌کند و چه گونه اصوات مختلف هستند. این کتاب را من به سریانی ترجمه نکردم و کسی هم پیش از من آن را با آن زبان ترجمه نکرده است ولی من بیست سال است که آن را به عربی برای محمد بن عبد الملک وزیر ترجمه کرده‌ام و در تلخیص آن مبالغت و ورزیده‌ام برحسب حسن فهمی که آن مرد را بوده است. و محمد آن را خوانده و سخنان بسیاری از آن را برحسب آنچه که آن را بهتر پنداشته تغییر داده است سپس محمد بن موسی در آن و در نسخه نخستین نظر کرده است و نسخه نخستین را برگزیده و آن را بازنویسی کرده. و خواستم این را برای تو بیان کنم تا سبب اختلاف میان دو نسخه را بدانی در وقتی که هر دو موجود

بوده‌اند. و یوحنا بن ماسویه از حبیش ترجمه این کتاب را از عربی به سریانی خواست و او آن را برایش ترجمه کرد.

۳۹- کتابه فی حرکه العضل

کتاب او «در حرکت عصل». این کتاب را در دو مقاله قرار داده و غرض او در آن اینست که بیان کند که حرکت عصل چیست و چگونه است آن و چگونه این حرکات مختلف بوجود می‌آید و حال آنکه خود یک حرکت دارد و در آن کتاب از نفس نیز بحث می‌کند که آیا آن از حرکات ارادی یا حرکات طبیعی است و بررسی می‌کند در آن از چیزهای لطیف بسیاری از این فن و این کتاب را من به سریانی ترجمه کرده‌ام و کسی پیش از من آن را به این زبان ترجمه نکرده است و اصطفن آن را به عربی ترجمه کرده است و محمد بن موسی از من خواست که آن را با یونانی مقابله و اصلاح کنم و من آن را انجام دادم.

رسالة حنین بن إسحق إلی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۹۹

۴۰- کتابه فی اعتقاد الخطأ الذی اعتقد فی تمییز البول من الدم

کتاب او «در رای خطای کسی که در جدائی میان بول و خون معتقد شده است» این کتاب یک مقاله است و من به نسخه‌ای از آن به زبان یونانی برخوردارم و آمادگی خواندن آن به من دست نداد تا چه رسد به ترجمه آن و دیگری هم آن را ترجمه نکرده است.

۴۱- کتابه فی الحاجة الی النبض

کتاب او «در نیاز به نبض». این کتاب یک مقاله است و در آن منفعت نبض را بیان کرده. من آن را به سریانی برای سلمویه بن بنان ترجمه کردم و حبیش آن را با کتاب بزرگ در نبض به عربی ترجمه کرد [و اسحق بن حنین آن را پس از مرگ پدرش ترجمه کرد]

۴۲- کتابه فی الحاجة الی التنفس

کتاب او «در نیاز به تنفس». این کتاب نیز یک مقاله است ولی بزرگ است.

او در این کتاب بررسی می‌کند که چیست منفعت تنفس. و گمان نمی‌کنم که این کتاب به سریانی ترجمه شده باشد ولی اصطفن آن را به عربی ترجمه کرد و من نیز نیمی از آن را برای محمد بن موسی به عربی ترجمه کرده بودم ولی عارضه‌ای به من رخ داد که من را از پایان رساندن آن بازداشت سپس عیسی شاگرد من از من خواست که آن را به سریانی ترجمه کنم و من آن را بخاطر محبت باو انجام دادم

۴۳- کتابه فی العروق الضوارب هل یجری فیها الدم بالطبع ام لا

کتاب او «در رگهای زننده که آیا خون در آنها بالطبع جریان دارد یا نه». این کتاب نیز یک مقاله است و غرض او در آن کتاب با عنوان آن تطبیق می‌کند. من در وقتی که کودکی بودم آن را به سریانی برای جبریل ترجمه کردم ولی اطمینان بدرستی آن نداشتم زیرا نسخه آن یکی بود و خطا در آن بسیار وجود داشت سپس من بالاخره ترجمه آن را به سریانی به پایان رساندم و عیسی بن یحیی آن را به عربی ترجمه کرد.

رسالة حنین بن إسحق إلی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۱۰۰

۴۴- کتابه فی قوی الادویة المسهله

کتاب او «در نیروهای داروهای مسهل». این کتاب نیز یک مقاله است که در آن بیان کرده است که اسهال داروها آنچه را که مسهل می‌کند باین نیست که هریک از داروها آنچه را که در بدن برخورد کند به طبیعت خود برمی‌گرداند و سپس دفع کند و خارج شود و هریک از آنها خلط موافق و مشاکل خود را جذب کند. این مقاله را ایوب رهاوی به سریانی ترجمه کرد و نسخه آن به یونانی نزد من است و من آن را به سریانی ترجمه کردم و عیسی بن یحیی آن را به عربی ترجمه کرد.

۴۵- کتابه فی العادات

کتاب او «در عادات». این کتاب یک مقاله است و غرض او در آن اینست که بیان کند که عادت یکی از عوارضی است که درخور نظر می‌باشد. من این مقاله را به سریانی برای سلمویه بن بنان ترجمه کردم و پس از این مقاله تفسیر شهاداتی را که جالینوس از قول افلاطون بشرح ایروفیلوس آورده و نیز تفسیر آنچه که از قول بقراط بشرح جالینوس نقل شده آورده شده است و حبیش این کتاب را برای احمد بن موسی به عربی ترجمه کرده است.

۴۶- کتابه فی آراء بقراط و فلاطن

کتاب او «در آراء بقراط و افلاطون». این کتاب را در ده مقاله نوشته است و غرض او در آن اینست که بیان کند که افلاطون در بیشتر گفتارهایش موافق بقراط است از جهت آنکه از او اخذ کرده است و ارسطو در چیزهایی که با آن دو مخالفت ورزیده خطا کرده است. و بیان می‌کند در آن همه آنچه را که مورد نیاز است از امر نیروی نفس مدبر که که بوسیله آن فکر و توهم و ذکر بوجود می‌آید و نیز اصول سه گانه‌ای را که نیروهایی که تدبیر بدن بدانهاست از آن منبعث می‌شود و فنون مختلف دیگری غیر از این‌ها.

ایوب این کتاب را به سریانی ترجمه کرده بود و تا این غایت کسی جز او آن را ترجمه نکرده است و در نزد من نسخه‌هایی از آن به زبان یونانی بود که من از آنها به نسخی دیگر مشغول شدم سپس آن را به سریانی ترجمه کردم و خود مقاله‌ای در اعتذار جالینوس در آنچه که در مقاله هفتم از این کتاب گفته است بدان افزودم و حبیش آن را به عربی

رساله حنین بن إسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۱۰۱

برای محمد بن موسی ترجمه کرده است.

۴۷- کتابه فی الحركات المعتاصه المجهوله

کتاب او «در حرکات دشوار و مجهول» این کتاب در یک مقاله است و غرض او در آن اینست که بیان کند امر حرکتی را که بر او و بر کسانی که پیش از او بودند مجهول بوده و سپس او آن را فهمیده است. این کتاب را ایوب ترجمه کرده است ولی من آن را در گذشته ترجمه نکرده بودم و نسخه کتاب نزد من بود سپس من آن را به سریانی و پس از آن به عربی برای محمد بن موسی ترجمه کردم.

۴۸- کتابه فی آله الشم

کتاب او «در ابزار بویائی». این کتاب نیز در یک مقاله است و نسخه یونانی آن نزد من بود جز اینکه من وقت ترجمه آن را نداشتم

و سپس اسحق بن حنین آن را به عربی ترجمه کرد.

۴۹- کتابه فی منافع الاعضاء

کتاب او «در سود اندام‌ها». این کتاب را در هفده مقاله قرار داده است.

در مقاله اول و دوم حکمت باری تعالی را در استواری آفرینش دست و در مقاله سوم حکمت او را در استواری آفرینش پا بیان کرده است در مقاله چهارم و پنجم حکمت او را در ابزارهای غذا و در مقاله ششم و هفتم امر ابزارهای دم زدن و در مقاله هشتم و نهم آنچه که مربوط به سر است و در مقاله دهم آنچه که مربوط به دو چشم و در مقاله یازدهم سایر چیزهایی که در روی قرار دارد و در مقاله دوازدهم نواحی سینه و دو شانه گزارش شده است. سپس در دو مقاله پس از آن حکمت اندام‌های تولید و در مقاله پانزدهم احتیاجی مناسب برای آنچه که در آن مقاله و آنچه که پس از آن است آورده است و در مقاله شانزدهم امر ابزارهایی که در همه بدن مشترک است یعنی رگهای زنده و غیر زنده و اعصاب را بیان کرده است. سپس در مقاله هفدهم حال جمیع اعضا و اندازه‌های آنها را توصیف کرده و همه منافع آن کتاب را بیان داشته است.

این کتاب را سرجس به سریانی ترجمه‌ای نارسا کرده بود و من آن را به سریانی

رساله حنین بن اسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۱۰۲

برای سلمویه ترجمه کردم و حبیش آن را به عربی برای محمد ترجمه کرد و من مقالات را تصفح و ساقطها را اصلاح کردم و بر اصلاح باقی آن هستم [حنین بعد از این قول مقاله هفدهم از این کتاب را به عربی ترجمه کرده است].

سپس بدنبال این کتابها کتابهایی که خواندن آن پیش از خواندن کتاب حیلۃ البرء لازم است می‌آید و من برخی از این کتابها را یاد کردم از جمله آنها: کتاب ارکان و کتاب مزاج و کتاب علل و اعراض و کتاب تعرف علل اعضای باطنه و کتاب اصناف الحمیات و کتاب صناعت. و از کتابهایی که در شناسائی پیشین است کتاب بحران و کتاب بزرگ و کوچک او در نبض است و من اکنون به وصف آنچه که از این کتابها بازمانده است می‌پردازم.

۵۰- کتابه فی افضل هیات البدن

کتاب او «در برترین هیات تن». این کتاب در یک مقاله است که بدنبال دو مقاله اول از کتاب مزاج می‌آید و غرض او در آن از عنوان آن آشکار می‌گردد. من این کتاب را به سریانی برای فرزندانم و نیز آن را به عربی برای ابو الحسن علی بن یحیی ترجمه کردم.

۵۱- کتابه فی خصب البدن

کتاب او «در خصب بدن». این کتاب در یک مقاله کوچک است و غرض او در آن از عنوان آن آشکار می‌گردد. من این کتاب را با مقاله‌ای که پیش از آن است به سریانی ترجمه کردم و علی بن یحیی از من خواسته بود که آن را به عربی ترجمه کنم ولی من خود را آماده برای آن نمی‌دیدم و حبیش آن را برای ابو الحسن احمد بن موسی به عربی ترجمه کرد.

۵۲- کتابه فی سوء المزاج المختلف

کتاب او «در بدیهای مختلف مزاج». این کتاب در یک مقاله است و غرض او در آن از عنوان آن آشکار می‌گردد. او در این کتاب بیان کرده است که کدام یک از بدیهای مزاج در همه بدن یکسان است و حال آن چه گونه است و کدام یک از آنها در

رساله حنین بن إسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۱۰۳
اعضای بدن مختلف است. این کتاب را ایوب ترجمه کرد و نسخه آن به یونانی نزد من بود و هنوز وقت خواندن آن را نکرده بودم
سپس آن را به عربی برای ابو الحسن احمد بن موسی ترجمه کردم.

۵۳- کتابه فی الادویه المفردة

کتاب او «در داروهای ساده». این کتاب را جالینوس در یازده مقاله قرار داده است و چنانکه یاد کردم بدنبال مقاله سوم از کتاب مزاج می‌آید. در دو مقاله اول خطای کسانی که راههای نادرست را در حکم بر نیروهای داروها پیموده‌اند آشکار ساخته است. سپس در مقاله سوم اصلی درست را برای تمامی شناخت حکم نیروهای اول داروها پایه نهاده است سپس در مقاله چهارم امر نیروهای دوم را که مزه‌ها و بوی‌ها باشد بیان کرده و آنچه را که از اینها بر نیروهای نخستین داروها استدلال می‌شود خبر داده است و در مقاله پنجم به توصیف نیروهای سوم از داروها که عبارت از اثر آنها در بدن از قبیل گرم کردن و سرد کردن و خشک ساختن و تر ساختن باشد پرداخته است و سپس در سه مقاله‌ای که پس از این می‌آید نیروی یک‌یک از داروها را که اجزای گیاهان است وصف کرده و بعد در مقاله نهم نیروهایی که اجزای زمین است یعنی انواع خاک‌ها و گل‌ها و سنگ‌ها و معدن‌ها را بیان کرده و سپس در مقاله دهم نیروی داروهای که در بدن جانوران و در مقاله یازدهم نیروی داروهای که در دریا و آب شور بوجود می‌آید توصیف کرده است.

یوسف خوری جزء اول را که پنج مقاله است ترجمه‌ای نادرست و نارسا به سریانی کرده بود سپس ایوب آن را ترجمه‌ای بهتر از ترجمه یوسف کرد ولی چنانکه باید آن را متخلص نگردانید و بعد من آن را برای سلمویه ترجمه و در تخلص آن مبالغه ورزیدم و جزء دوم از این کتاب را سرجس ترجمه کرده بود و یوحنا بن ماسویه از من خواست که جزء ثانی از این کتاب را مقابله و اصلاح کنم من آن را انجام دادم هرچند که بهتر آن بود که آن را ترجمه می‌کردم و حبیش این کتاب را برای احمد بن موسی به عربی ترجمه کرد [حنین پس از این گفتار کتاب را به سریانی تلخیص و پنج مقاله اول را برای علی بن یحیی ترجمه کرده است].

رساله حنین بن إسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۱۰۴

۵۴- کتابه فی دلائل علل العین

کتاب او «در نشانه‌های بیماریهای چشم». این کتاب در یک مقاله است که آن را در روزگار جوانی برای پسری کحال (- چشم پزشکی) نوشته و در آن بیماریهایی که در هر یک از طبقات چشم است خلاصه کرده و نشانه‌های آن را توصیف کرده است. سرجس این کتاب را به سریانی ترجمه کرده و نسخه یونانی آن نزد من بود ولی فرصت ترجمه آن را پیدا نکردم.

۵۵- کتابه فی اوقات الامراض

کتاب او «در اوقات بیماری‌ها». این کتاب نیز در یک مقاله است و در آن اوقات چهارگانه بیماری‌ها یعنی ابتدا و تزید و وقوف و انحطاط را توصیف کرده است. ایوب این کتاب را ترجمه کرده و نسخه یونانی آن نزد من بود و مجال ترجمه آن را نیافتم سپس من آن را به سریانی ترجمه کردم و عیسی بن علی آن را به عربی ترجمه کرد.

۵۶- کتابه فی الامتلاء

کتاب او «در امتلاء». این کتاب نیز در یک مقاله است و در آن کثرت اخلاط و نشانه‌های هر یک از آنها را توصیف می‌کند. من در

همین نزدیکی آن را برای بختیشوع ترجمه کردم برطبق عادت خود در ترجمه که رساترین و بارورترین زبان و نزدیک‌ترین آن را به یونانی - بدون تجاوز به حق سریانی - بکار می‌برم. سپس بختیشوع از من خواست که ترجمه او را به زبانی آسان‌تر و هموارتر و فراخ‌تر از زبان اول انجام دهم و من هم انجام دادم و اصطفن این کتاب را به عربی ترجمه کرده و من آن را ندیده‌ام.

۵۷- کتابه فی الاورام

کتاب او «در آماس‌ها». این کتاب نیز در یک مقاله است و جالینوس آن را به «اصناف الغلظ الخارج عن الطبیعه» موسوم ساخته و در آن جمیع اصناف آماس و نشانه‌های آن را وصف کرده است. من برای این کتاب مجملی براساس تقسیم آن با ده مقاله که مجمل آن را رساله حنین بن إسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۱۰۵ بیرون آورده بودم ساختم و گمان می‌برم که ایوب آن را ترجمه کرده و ابراهیم بن الصلت آن را به عربی برای ابو الحسن احمد بن موسی ترجمه کرده است [پس از این ترجمه حبیش از این کتاب بخط خود او یافت شده است].

۵۸- کتابه فی الاسباب البادئه التي تحدث من خارج البدن

کتاب او «در اسباب نخستین که از خارج بدن پیدا می‌شود». این کتاب در یک مقاله است و جالینوس در آن اسبابی را که عملاً در بدن اثر می‌گذارد بیان کرده است و قول کسی را که عمل آنها را دفع کرده رد کرده است. ایوب این کتاب را ترجمه کرده و نسخه یونانی آن نزد من بود ولی من مجال ترجمه آن را پیدا نکردم.

۵۹- کتابه فی الاسباب المتصله بالمرض

کتاب او «در اسباب پیوسته به بیماری». و آن در یک مقاله است که در آن اسباب پیوسته به بیماری که اثر در بیماری می‌گذارد بیان کرده است و داستان این کتاب همچون داستان کتاب پیشین است.

۶۰- کتابه فی الرعشه و النافض و الاختلاج و التشنج

کتاب او «در رعشه و تب لرزه و اختلاج و تشنج». داستان این کتاب همچون داستان کتاب پیشین است. من حدود نیمی از این کتاب را ترجمه کرده بودم سپس آن را به سریانی پایان رساندم و حبیش آن را به عربی ترجمه کرد.

۶۱- کتابه فی اجزاء الطب

کتاب او «در اجزای علم پزشکی». این کتاب نیز در یک مقاله است که پزشکی در آن به روشهای گوناگون تقسیم شده است. من این کتاب را به سریانی برای مردی علی نام که معروف به فیوم بود ترجمه کردم [حنین دو ماه پیش از مرگش بیش از نیمی از این کتاب را ترجمه کرد و اسحق پسرش ترجمه آن را به عربی پایان رسانید]. رساله حنین بن إسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۱۰۶

۶۲- کتابه فی المنی

کتاب او «در منی». این کتاب در دو مقاله است و غرض او در آن اینست که بیان کند که چیزی که همه اعضای تن از آن بوجود

می‌آید خون نیست چنانکه ارسطو گمان برده است بلکه تولد همه اعضای اصلی که اعضای سفید هستند از منی است و آنچه که از خون بوجود می‌آید همانا فقط گوشت سرخ است. من این کتاب را به سریانی برای سلمویه و به عربی برای احمد بن موسی ترجمه کردم.

۶۳- کتابه فی تولد الجنین المولود لسبعة اشهر

کتاب او «در تولد جنین هفت ماهه». این کتاب در یک مقاله است. نسخه‌ای از آن نزد من بود ولی خواندن آن چنانکه باید برای من میسر نگردید تا چه رسد به ترجمه آن باوجود آنکه کتابی نیکو و تازه و پرسود است سپس آن را به سریانی و عربی ترجمه کردم.

۶۴- کتابه فی المرءة السوداء

کتاب او «در مره سودا». این کتاب نیز در یک مقاله است که در آن اقسام سودا و سبب آن را وصف می‌کند. ایوب در همین نزدیکی آن را برای بختیشوع بن جبریل ترجمه کرده بود سپس اصطفی آن را برای محمد بن موسی به عربی ترجمه کرد و بعد من آن را ترجمه کردم [این نیز از کتابهایی است که او تلخیص و عیسی ترجمه کرده است].

۶۵- کتابه فی ادوار الحمیات و تراکیبها

کتاب او «در دوره‌ها و ترکیب‌های تب‌ها». این کتاب نیز در یک مقاله است که در آن با گروهی که در امر دوره‌ها و ترکیب‌های تب‌ها اشتباه افتاده‌اند به مناقضت پرداخته است. نسخه‌ای از آن به یونانی نزد من بود ولی ترجمه آن به سریانی برای من ممکن نگردید و سپس آن را ترجمه کردم و عنوان این کتاب نزد جالینوس «مناقضه من تکلم فی الرسوم» است مقاله دیگری در این باب به جالینوس نسبت داده شده که از او نیست.

رسالة حنین بن إسحاق إلى علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۱۰۷

اما از کتابهای او که معروف به «فی سابق العلم» هستند غیر از: کتاب بحران و کتاب ایام بحران و کتابهای کوچک و بزرگ در نبض که این دوی اخیر پیش از این یاد گردید کتابهایی است که اکنون بیاد آنها می‌پردازم:

۶۶- جمله کتابه الكبير فی النبض

«مجموعه کتاب بزرگ او در نبض». جالینوس یاد کرده که کتاب بزرگ خود را در نبض در یک مقاله خلاصه کرده است. ولی من مقاله‌ای به یونانی دیدم که بدان گونه بود و نمی‌پذیرم که جالینوس آن مقاله را نوشته زیرا احاطه بر همه آنچه که درباره نبض مورد نیاز است ندارد گذشته از اینکه مقاله خوبی هم نیست. شاید جالینوس وعده داده که آن مقاله را بنویسد ولی آمادگی آن را نیافته و چون برخی از جاعلان دیده‌اند که او وعده کرده و وفای به وعده خود ننموده آن مقاله را نوشته و نام آن را در فهرست آورده‌اند تا وعده او راست آمده باشد و ممکن است که جالینوس مقاله‌ای در این باره نوشته باشد که از میان رفته - چنانکه بسیاری از کتابهای او از میان رفته است - و این مقاله ساخته شده و بجای آن نهاده شده و سرچس آن را به زبان یونانی ترجمه کرده است.

۶۷- کتابه فی النبض یناقض اریخجانس

کتاب او «در نبض که در آن به مناقضت اریخجانس پرداخته است». جالینوس می‌گوید که این کتاب را در هشت مقاله قرار داده و تا این زمان این کتاب ترجمه نشده و نسخه‌ای از آن را به یونانی ندیده‌ام ولی گروهی که من به خبر آنان و ثوق دارم به من خبر

داده‌اند که آن را در حلب دیده‌اند و من در طلب آن برآمدم ولی بدان دست نیافتم. و غرض او در این کتاب چنانکه یاد کرده این است که گفتار اریخجانس را در کتاب نبض او شرح دهد و در آن حق را از باطل باز نماید و نسخه آن به محمد بن موسی رسیده است.

۶۸- کتابه فی رداءة التنفس

کتاب او «در بدی تنفس». این کتاب را در سه مقاله نهاده و غرض او در آن اینست رساله حنین بن اسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۱۰۸ که اقسام تنفس بد و سبب‌های آن و آنچه را که بر آن دلالت می‌کند توصیف نماید و او در مقاله اول اقسام تنفس و سبب‌های آن را یاد می‌کند، و در مقاله دوم اقسام تنفس بد و آنچه را که هر قسمتی از آن دلیل بر آن است بیان می‌نماید. و در مقاله سوم شواهدی از سخن بقراط بر درستی گفتارش می‌آورد. ایوب آن را به سریانی ترجمه کرده بود و من آن را با یونانی آن مقابله و اصلاح نمودم برای فرزندم و برای ابو جعفر محمد بن موسی به عربی ترجمه کردم.

۶۹- کتابه فی نوادر تقدمة المعرفة

کتاب او «در نوادر شناسائی پیشین». این کتاب در یک مقاله است که در آن ترغیب بر شناسائی پیشین می‌کند و حیل‌های لطیفی را که مودی به آنست می‌آموزد و چیزهای شگفتی که پیش آمده و او از بیماری بیماران آگاه گشته و از آن در شگفت شده توصیف می‌نماید. ایوب آن را به سریانی ترجمه کرد و نسخه آن به زبان یونانی نزد من بود و برای ترجمه آن فرصت نمی‌یافتم سپس آن را به سریانی ترجمه کردم و عیسی بن یحیی آن را برای ابو الحسن ترجمه کرد که من از آن راضی بودم [و آن را با اصل مقابله کرده بود فقط کمی مانده بود که آن را هم پس از او پسرش اسحق مقابله کرد]. و اما کتابهای او در درمان بیماریها- پس از کتاب «حیلة البرء» و کتاب او «الی اغلوقن» که پیش از این از آنها یاد شد- کتابهایی است که اکنون یاد می‌کنم:

۷۰- کتابه الذی اختصر فيه کتابه فی حیلة البرء

«کتاب او که در آن کتاب چاره بهبود خود را خلاصه کرده» این کتاب در دو مقاله است. ابراهیم بن الصلت آن را به سریانی ترجمه کرده است.

۷۱- کتابه فی الفصد

کتاب او «در رگ زن». این کتاب را در سه مقاله آورده در مقاله نخستین قصد مناقضت ارسسطراطس را نموده زیرا او از رگ زدن جلوگیری می‌کرده، و در مقاله دوم یاران ارسسطراطس را که در رم بودند در همین معنی نقض کرده و در مقاله سوم درمانهایی که بوسیله رگ زدن صورت می‌گیرد توصیف نموده است. سرجس این

رساله حنین بن اسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۱۰۹ کتاب را به سریانی ترجمه کرده و اصطفی مقاله آخر آن را به عربی ترجمه کرده و نسخه آن نزد من بود و فرصت ترجمه آن را نیافتم سپس مقاله دوم آن را برای عیسی به سریانی ترجمه کردم و عیسی آن را به عربی ترجمه کرد.

۷۲- کتابه فی الذبول

کتاب او «در ذبول». این کتاب در یک مقاله است و غرض او در آن اینست که طبیعت این بیماری و اقسام آن و تدبیر درست برای درمان آن را بیان کند و گمان می‌کنم که ایوب آن را ترجمه کرده و من جوامع آن را بر طریق تقاسیم با مقالاتی دیگر بیرون آوردم که عیسی آن را به عربی ترجمه کرد و اصطفی اصل کتاب را به عربی ترجمه کرد و من مواضعی از آن را که جعفر بر اشتباه آن آگاه گشته بود بدرخواست او اصلاح کردم ولی اصلاح آن را پایان نرسانیدم سپس آن را به سریانی ترجمه کردم و عیسی آن را به عربی ترجمه کرد.

۷۳- کتابه فی صفات لصبی یصرع

کتاب او «در صفات کودک مصروع». این کتاب نیز در یک مقاله است و نسخه آن نزد من بود و آمادگی ترجمه آن را پیدا نکردم و ابراهیم بن الصلت آن را به سریانی و عربی ترجمه کرد.

۷۴- کتابه فی قوی الاغذیه

کتاب او «در نیروی غذاها». این کتاب را در سه مقاله نهاده و در آن همه خوردنی‌ها و نوشیدنی‌ها که اغذا می‌شوند برشمرده و نیروی هریک از آنها را توصیف کرده است. سرجس و سپس ایوب آن را ترجمه کردند و من در زمان پیشین آن را برای سلمویه از روی نسخه نادرستی ترجمه کردم و پس از آن به نسخه برداری آن برای پسر همت گماشتم و نسخه‌هایی چند از آن به یونانی نزد من فراهم گشته بود و من کتاب را با آنها مقابله و اصلاح کردم و خلاصه آن را به سریانی بیرون آوردم و مقالاتی دیگر که پیشینیان در این فن گفته بودند بدان افزودم و در سه مقاله آن را گردآوری و برای اسحاق بن ابراهیم طاهری به عربی ترجمه کردم سپس حبیش کتاب «اغذیه» را بتمامه

رساله حنین بن اسحاق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۱۱۰
برای محمد بن موسی ترجمه کرد.

۷۵- کتابه فی تدبیر الملطف

کتاب او «در تدبیر ملطف». این کتاب در یک مقاله است و غرض او در آن با عنوان آن کتاب موافق است و من آن را برای یوحنا بن ماسویه به سریانی و برای اسحاق بن سلیمان به عربی ترجمه کردم [این کتاب نیز از کتابهایی است که او خلاصه و عیسی بن یحیی ترجمه کرده است]

۷۶- کتابه فی الکیموس

کتاب او «در کیموس». این کتاب نیز در یک مقاله است که در آن غذاها را توصیف می‌کند و بیان می‌دارد که کدام یک کیموسی پسندیده و کدام کیموسی ناپسند بوجد می‌آورند. سرجس آن را ترجمه کرده بود سپس من آن را با کتاب «اطعمه» ترجمه و با همان تصحیح کردم و ثابت بن قره آن را به عربی و حبیش برای ابو الحسن احمد بن موسی ترجمه کرد و شملی نیز آن را ترجمه کرده است.

۷۷- کتابه فی افکار ارسطراطس فی مداوای الامراض

کتاب او «در اندیشه‌های ارسسطراس در درمان بیماری‌ها». این کتاب را در هشت مقاله نهاده و در آن روش‌هایی را که ارسسطراس در درمان بیماری‌ها بکار برده خبر داده و درست و نادرست آنها را بیان کرده است. این کتاب را تاکنون کسی ترجمه نکرده و نسخه یونانی آن در میان کتابهای من است و اسحق آن را برای بختیشوع به سریانی ترجمه کرده است.

۷۸- کتابه فی تدبیر الامراض الحاده علی رای بقراط

کتاب او «در چاره بیماریهای سخت بنا بر رای بقراط». این کتاب در یک مقاله است و غرض او در آن از عنوان آن شناخته می‌شود و من آن را چندی پیش به سریانی برای بختیشوع و پس از آن به عربی برای محمد بن موسی ترجمه کردم. رساله حنین بن اسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۱۱۱

۷۹- کتابه فی ترکیب الادویه

کتاب او «در ترکیب داروها». این کتاب را در هفده مقاله قرار داده. در هفت مقاله از آن اجناس داروهای مرکب را باجمال یاد کرده و جنس هر یک از آنها را برشمرده مثلا جنس داروهائی که در زخم‌ها گوشت می‌رویاند و جنس داروهائی که زخم‌ها را دمل می‌کند و جنس داروهائی که به تحلیل می‌برد و بر همین قیاس دیگر اجناس داروها را هر یک جدا جدا یاد کرده است. و غرض او در این کتاب آن است که روش ترکیب داروها را به‌طور نمونه توصیف کند و از همین جهت عنوان این هفت مقاله را «در ترکیب داروها بر پایه نمونه‌ها و اجناس» قرار داده. و ده مقاله دیگر را چنین عنوان داده «در ترکیب داروها برحسب جاهای دردناک» و مقصود او اینست که در این ده مقاله که ترکیب داروها را توصیف می‌کند نمی‌خواهد آگاهی دهد که هر یک از اقسام داروها عمل خاصی را در هر یک از بیماریها انجام می‌دهد بلکه عمل آنها را برحسب محل‌های مختلف یعنی عضو-هائی که در آنها بیماری وجود دارد معین می‌سازد و از سرآغاز می‌کند و سپس می‌رسد به اعضای دیگر تا به پائین‌ترین عضو پایان می‌دهد. سرچس این کتاب را ترجمه کرده بود و من در زمان خلافت امیر مومنان متوکل آن را برای یحیی بن ماسویه ترجمه کردم و حیش از روی ترجمه من برای محمد بن موسی به عربی ترجمه کرد.

۸۰- کتابه فی الادویه التي یسهل وجودها

کتاب او «در داروهائی که آسان یافت می‌شوند». این کتاب در دو مقاله است. و غرض او در آن از عنوان کتاب آشکار می‌گردد. من نسخه‌ای از آن به یونانی اصلا نیافتم و نشنیدم که آن نزد کسی باشد با آنکه من در جستجوی آن کوشش تمام کردم.

سرچس آن را ترجمه کرده جز آنکه آنچه که در این زمان نزد سریانیان است فاسد و نادرست است. مقاله دیگری در این فن بدان افزوده گشته و به جالینوس نسبت داده شده درحالی که آن از جالینوس نیست بلکه از فلغریوس است من این مقاله را دیدم و آن را با مقالات دیگری از فلغریوس برای بختیشوع به سریانی ترجمه کردم. مفسران کتب بر این اکتفا نکردند بلکه هذیان‌های فراوان و صفات عجیب و غریب و داروهائی که جالینوس هرگز نه دیده و نه شنیده بود بدان افزودند. در جائی یافتم که اوریباسیوس گفته است که در زمان خود نسخه‌ای از آن را نیافته است. یکی از دوستان من از من

رساله حنین بن اسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۱۱۲

خواست که نسخه سریانی کتاب را بخوانم و تصحیح کنم برحسب آنچه پندارم که عقیده جالینوس است و من چنین کردم.

۸۱- کتابه فی الادویة المقابلة للادواء

کتاب او «در داروهای که با دردها برابرند». این کتاب را در دو مقاله نهاده در مقاله نخستین از آن امر تریاک و در مقاله دوم سایر معجون‌ها را توصیف کرده است. تا این زمان این کتاب ترجمه نشده بود و نسخه یونانی آن در میان کتابهای من موجود است و سپس یوحنا بن بختشیوع آن را به سریانی ترجمه کرد و در آن از من یاری گرفت و عیسی بن یحیی آن را از روی ترجمه من برای احمد بن موسی به عربی ترجمه کرد.

۸۲- کتابه فی التریاق الی بمفولیانس

کتاب او «در تریاک خطاب به بمفولیانس». این کتاب مقاله‌ای کوتاه است و من آن را به سریانی دیدم و گمان می‌برم که در روزگار جوانی آن را ترجمه کردم همین قدر می‌دانم که آن را نادرست یافتم و نمی‌دانم وراقان آن را فاسد ساخته‌اند یا کسی خواسته آن را اصلاح کند و فاسد کرده است. نسخه یونانی آن در میان کتابهای من است و عیسی آن را به عربی برای ابو موسی بن عیسی کاتب ترجمه کرده است.

۸۳- کتابه فی التریاق الی فیسن

کتاب او «در تریاک خطاب به فیسن». این کتاب نیز در یک مقاله است و ایوب آن را به سریانی ترجمه کرده و گمان می‌برم که یحیی بن بطریق آن را به عربی ترجمه کرده است و نسخه آن در میان کتابهای من موجود است.

۸۴- کتابه فی الحبله لحفظ الصحة

کتاب او «در چاره بهداشت». این کتاب را در شش مقاله نوشته و غرض او در آن اینست که تعلیم دهد که چه گونه تندرستی تندرستان نگهداری می‌شود چه آنان که در نهایت کمال تندرستی هستند و چه آنان که تندرستی‌شان از نهایت کمال کمتر است و نیز چه

رسالة حنین بن إسحق إلى علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۱۱۳

آنان که به سیرت آزادگان هستند و چه آنان که بسیرت بردگان‌اند. ثيوفیل رهاوی این کتاب را ترجمه‌ای بد و نادرست به سریانی کرده بود سپس من برای بختشیوع بن جبریل ترجمه کردم و در هنگامی که ترجمه می‌کردم جز یک نسخه برای من آماده نگردید سپس نسخه‌ای یونانی از آن یافتم و با آن مقابله و تصحیح کردم و پس از آن حبیش آن را به عربی برای محمد بن موسی و سپس اسحق برای علی بن یحیی ترجمه کرد.

۸۵- کتابه المسمی ثراسوبولس

کتاب او که به «ثراسوبولس» نامیده شده. این کتاب در یک مقاله است و غرض او در آن این است که بررسی کند در اینکه آیا نگهداری تندرستی تندرستان در وظیفه علم طب است و یا اینکه اصحاب ریاضت (- ورزش) باید بدان پردازند و این همان مقاله‌ای است که در آغاز کتاب چاره تندرستان (- تدبیر الاصحاء) بدان اشاره کرده آنجا که گفته است علمی که عهده‌دار امور بدن‌هاست یکی است چنانکه در غیر این کتاب آن را آشکار ساخته‌ام. من این مقاله را به سریانی ترجمه کردم و حبیش آن را به عربی برای ابو الحسن احمد بن موسی ترجمه کرد.

۸۶- کتابه فی الرياضیه بالکره الصغیره

کتاب او «در ورزش با گوی کوچک». این کتاب در یک مقاله کوتاه است که در آن ورزش با چوگان و گوی کوچک را می‌ستاید و آن را بر همه انواع ورزش مقدم می‌دارد. من این کتاب را با کتاب پیشین به سریانی ترجمه کردم و حبیش آن را به عربی برای ابو الحسن احمد بن موسی ترجمه کرد و او این کتاب را با اسحق مقابله و اصلاح کرده است. کتابهای او در تفسیر کتابهای بقراط:

۸۷- تفسیره لکتاب عهد بقراط

«گزارش او از پیمان نامه بقراط». این کتاب در یک مقاله است من آن را به سریانی ترجمه کردم و شرحی درباره مواضع دشوار آن بدان افزودم. حبیش آن را به عربی برای ابو الحسن احمد بن موسی ترجمه کرد و عیسی بن یحیی نیز آن را ترجمه کرده رساله حنین بن اسحاق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۱۱۴ است.

۸۸- تفسیره لکتاب الفصول

«گزارش او از کتاب الفصول» این کتاب را در هفت مقاله نهاده. ایوب آن را ترجمه نادرستی کرده بود و جبریل بن بختیشوع خواست آن را اصلاح کند بر فساد آن افزود پس من آن را با یونانی آن مقابله و اصلاح کردم اصلاحی که به ترجمه ماندگی داشت و متن سخن بقراط را جداگانه بدان افزودم. احمد بن محمد معروف به ابن المدبر از من ترجمه آن را خواست من یک مقاله از آن را به عربی ترجمه کردم سپس از من خواست که آغاز به ترجمه مقاله دیگر نکنم تا آنکه مقاله‌ای را که ترجمه کرده بودم بخواند و او را شغلی پیش آمد و ترجمه کتاب منقطع گردید و چون محمد بن موسی آن مقاله را دید از من خواست که کتاب را به پایان رسانم و من آن را از پایان ترجمه کردم.

۸۹- تفسیره لکتاب الکسر

«گزارش او از کتاب الکسر». این کتاب را در سه مقاله قرار داده. من به نسخه یونانی آن دست یافتم ولی آمادگی ترجمه آن را نیافتم سپس آن را به سریانی ترجمه کردم و نیز با آن متن سخن بقراط را نیز ترجمه کردم.

۹۰- تفسیره لکتاب رد الخلع

«گزارش او از کتاب رد الخلع». این کتاب را در چهار مقاله آورده و داستان این کتاب همچون داستان کتاب پیشین است.

۹۱- تفسیره لکتاب تقدمه المعرفة

«گزارش او از کتاب تقدمه المعرفة». این کتاب را در سه مقاله قرار داده. سرجس این کتاب را به سریانی ترجمه کرده بود سپس من آن را برای سلمویه به سریانی ترجمه کردم و متن کلام بقراط را برای ابراهیم بن محمد بن موسی به عربی ترجمه کردم و گزارش را عیسی بن یحیی به عربی ترجمه کرد.

رساله حنین بن اسحاق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۱۱۵

۹۲- تفسیره لکتاب تدبیر الامراض الحاده

«گزارش او از کتاب چاره بیماریهای سخت». این کتاب را در پنج مقاله قرار داده و نسخه آن در میان کتابهای من است ولی برای ترجمه آن آمادگی نیافته‌ام و آگاه گشته‌ام که ایوب آن را ترجمه کرده است. و من این کتاب را با متن سخن بقراط ترجمه و معانی آن را به صورت پرسش و پاسخ مختصر کردم سپس عیسی بن یحیی سه مقاله از این کتاب را به عربی برای ابو الحسن احمد بن موسی ترجمه کرد و این سه مقاله گزارش بخش درست از این کتاب است و دو مقاله دیگر گزارش مشکوک از آن است [و عیسی نیز سه مقاله اول را ترجمه کرده است]

۹۳- تفسیره لکتاب القروح

«گزارش او از کتاب زخم‌ها» این کتاب را در یک مقاله نهاده و تا این زمان ترجمه نشده بود و نسخه آن در میان کتابهای من بود سپس من آن را به سریانی با متن کلام بقراط برای عیسی بن یحیی ترجمه کردم.

۹۴- تفسیره لکتاب جراحات الرأس

«گزارش او از کتاب زخم‌های سر». این کتاب در یک مقاله است. و گمان می‌برم که ایوب آن را ترجمه کرده است. و نسخه آن در میان کتابهای من است و من آن را به سریانی ترجمه کردم و نسخه‌ای از متن سخن بقراط نیافتم و پس از آن جوامع آن کتاب را مختصر یافتم.

۹۵- تفسیره لکتاب اپیدمیا

«گزارش او از کتاب اپیدمی (Epidemy -)». مقاله اول از این کتاب را در سه مقاله گزارش کرده است. ایوب آن را به سریانی ترجمه کرد و من آن را به عربی برای محمد بن موسی ترجمه کردم. و مقاله دوم را نیز در سه مقاله گزارش کرده که ایوب آن را به سریانی ترجمه کرده و من آن را به عربی ترجمه کرده‌ام. و مقاله سوم را در شش مقاله گزارش کرده است نسخه یونانی این کتاب بدست من افتاد ولی مقاله پنجم از گزارش از آن ساقط شده بود و پرغلط و از هم گسیخته و نامنظم بود و من آن را مرتب

رسالة حنین بن إسحق إلی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۱۱۶

گردانیدم و به یونانی نوشتم و سپس آن را به سریانی و عربی برای محمد بن موسی ترجمه کردم و مقدار کمی از آن بازمانده بود که واقعه‌ای برای کتابهای من رخ داد و پایان رسانیدن آن را به تعویق انداخت. مقاله ششم را در هشت مقاله گزارش کرده و ایوب آن را به سریانی ترجمه کرده و نسخه این مقاله از کتاب اپیدمی همه آن در میان کتابهای من موجود است و جالینوس از کتاب اپیدمی فقط این چهار مقاله را ترجمه کرده ولی سه مقاله ناقص یعنی چهارم و پنجم و هفتم را گزارش نکرده زیرا گفته است که آنها ساختگی است و به بقراط نسبت داده شده و سازنده آن استوار در علم نبوده است. و من به ترجمه گزارش مقاله دوم از اپیدمی جالینوس خود ترجمه متن سخن بقراط را به سریانی و عربی هریک جداگانه افزودم سپس هشت مقاله‌ای را که جالینوس در آن مقاله ششم از کتاب اپیدمی را گزارش کرده به عربی ترجمه کردم وقتی از گزارش جالینوس از چهار مقاله از کتاب بقراط که معروف به اپیدمی است یعنی مقاله اول و دوم و سوم و ششم نوزده مقاله فراهم گشت مطالب آن را به صورت پرسش و پاسخ به سریانی مختصر گردانیدم و عیسی بن یحیی آن را به عربی ترجمه کرد.

۹۶- تفسیره لکتاب الاخلاط

«گزارش او از کتاب اخلاط». جالینوس گفته است که آن را در سه مقاله قرار داده و من نسخه یونانی این کتاب را در زمان پیشین ندیده بودم سپس آن را یافتم و به سریانی با متن سخن بقراط ترجمه کردم و عیسی بن یحیی آن را به عربی برای ابو الحسن احمد بن موسی ترجمه کرد.

۹۷- تفسیره لکتاب تقدمه الانذار

«گزارش او از کتاب تقدمه الانذار» تا این زمان نسخه‌ای از آن را نیافته‌ام.

۹۸- تفسیره لکتاب قطیطریون

«گزارش او از کتاب قطیطریون». این کتاب را جالینوس در سه مقاله گزارش کرده است. نسخه‌ای یونانی از این کتاب بدستم رسید و فرصت خواندن آن برای من پیدا نشد چه رسد به ترجمه آن و کسی را نمی‌شناسم که آن را ترجمه کرده باشد. و نسخه رساله حنین بن اسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۱۱۷ یونانی آن در میان کتابهای من بود سپس آن را به سریانی ترجمه کردم و برای آن جوامعی ساختم. سپس حبیش آن را برای محمد بن موسی به عربی ترجمه کرد.

۹۹- تفسیره لکتاب الهواء و الماء و المساکن

«گزارش او از کتاب هوا و آب و مساکن». این کتاب را نیز در سه مقاله قرار داده و من آن را برای سلمویه به سریانی ترجمه کردم و ترجمه متن سخن بقراط را با شرحی کوتاه بدان افزودم ولی آن را به پایان نرساندم و متن بقراط را نیز به عربی برای محمد بن موسی ترجمه کردم و حبیش گزارش جالینوس را به عربی برای محمد بن موسی ترجمه کرد.

۱۰۰- تفسیره لکتاب الغذاء

«گزارش او از کتاب غذا». این کتاب را در چهار مقاله قرار داده و من آن را به سریانی برای سلمویه ترجمه کردم و ترجمه متن سخن بقراط را با شرحی کوتاه بدان افزودم.

۱۰۱- تفسیره لکتاب طبیعه الجنین

«گزارش او از کتاب طبیعت جنین». برای این کتاب گزارشی از گفته جالینوس نیافتم و جالینوس نیز خود در فهرستش از این کتاب یاد نکرده جز اینکه آن را دیدم که در سه جزء تقسیم کرده در کتابی که آن را «در علم بقراط در تشریح» ساخته است و یاد کرده که جزء اول و سوم از این کتاب منسوب به بقراط است و از بقراط نیست و فقط جزء دوم آن بدرستی از اوست و این جزء را جاسیوس اسکندرانی گزارش کرده است و ما دو گزارش از هر سه جزء یافتیم یکی از آن دو سریانی و بنام جالینوس است و آن را سرچس ترجمه کرده بود و هنگامی که ما بررسی از آن کردیم دانستیم که از بالبس است و دیگری یونانی است و وقتی تفحص در آن کردیم آن را از سورانوس که از پیروان موثوذیقو بوده است یافتیم. [حنین متن این کتاب را- جز کمی از آن را- در زمان خلافت معتز به عربی ترجمه کرده است].

رساله حنین بن اسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۱۱۸

۱۰۲- تفسیره لکتاب طبیعۃ الانسان

«گزارش او از کتاب طبیعۃ الانسان». این کتاب را در سه مقاله قرار داده در آنچه که حفظ شده است. و نسخه یونانی آن در میان کتابهای من بود و فرصت ترجمه آن برای من پیدا نشد و گمان نمی‌برم که دیگری هم آن را ترجمه کرده باشد سپس من آن را کامل گردانیدم و به سریانی ترجمه کردم [حنین مقاله ... از گزارش جالینوس بر این کتاب را مختصر ساخته و به عربی ترجمه کرده است و عیسی بن یحیی گزارش جالینوس بر این کتاب را از پایانش ترجمه کرده است].

جالینوس مقاله‌های دیگری نوشته که در برخی از آنها متن سخن بقراط را یاد کرده و در برخی دیگر غرض بقراط را از متن سخن او بیان کرده است و من از میان این‌ها تعداد کمی یافتم که اکنون آنها را یاد می‌کنم:

۱۰۳- کتابه فی ان الطیب الفاضل فیلسوف

کتاب او «در اینکه پزشک فاضل فیلسوف است». این کتاب در یک مقاله است و ایوب آن را به سریانی ترجمه کرده سپس من آن را به سریانی برای فرزندانم و به عربی برای اسحق بن سلیمان ترجمه کردم و پس از آن عیسی بن یحیی آن را به عربی ترجمه کرد.

۱۰۴- کتابه فی کتب بقراط الصحیحۃ و غیر الصحیحۃ

کتاب او «در کتابهای صحیح و ناصحیح بقراط». این کتاب در یک مقاله است و کتابی نیکو و سودمند است. و نسخه آن در میان کتابهای من بود و فرصت ترجمه آن را نیافتم و گمان نمی‌برم که دیگری آن را ترجمه کرده باشد سپس آن را به سریانی برای عیسی بن یحیی ترجمه کردم و برای آن خلاصه‌ای ساختم. [اسحق بن یحیی آن را برای علی بن یحیی ترجمه کرده است].

۱۰۵- کتابه فی البحت عن صواب ما تلب به قواینطوس اصحاب بقراط الذین قالوا بالکیفیات الاربع

کتاب او «در بحث از صواب آنچه که یاران بقراط که قائل به کیفیات رساله حنین بن اسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۱۱۹ چهارگانه بودند قواینطوس بد گفتند». نسخه یونانی آن در میان کتابهای من بود و آمادگی خواندن آن را پیدا نکردم و برآستی نمی‌دانم که آیا آن از جالینوس است یا نه و گمان نمی‌برم که ترجمه شده باشد.

۱۰۶- کتابه فی السبات علی رأی بقراط

کتاب او «در سبات بنا بر رأی بقراط». داستان این کتاب همچون داستان کتابی است که پیش از این یاد کردم

۱۰۷- کتابه فی الفاظ بقراط

کتاب او «در الفاظ بقراط». این کتاب نیز در یک مقاله است و غرض او در آن اینست که الفاظ غریب بقراط را که در همه کتابهایش بکار برده شده گزارش کند و این کتاب برای کسی که یونانی می‌خواند سودمند است و اما کسی که غیر زبان یونانی را می‌خواند بدان نیازمند نیست و اصلاً ممکن نیست که ترجمه شود. و نسخه آن در میان کتابهای من است.

و اما کتابهای دیگری که جالینوس در فهرست خود متذکر شده که در آنها به اندیشه بقراط گرائیده هیچ‌یک را تا این زمان نیافتم و همچنین است کتابهایی را که یادآور شده که در آنها به روش ارسطو متمایل گردیده است جز آن کتابهایی که پیش از این از آنها

یاد شد.

و اما از کتابهایی که گفته است که در آنها به طریقه اسقلیبیادس میل نموده است فقط مقاله کوتاهی یافتیم که آن را اکنون یاد می‌کنم:

۱۰۸- کتابه فی جوهر النفس ما هو علی رأی اسقلیبیادس

کتاب او «در گوهر نفس بنا بر رأی اسقلیبیادس». من این مقاله را به سریانی برای جبریل ترجمه کردم در وقتی که جوان بودم و به درستی آن ترجمه اطمینان ندارم زیرا آن را از روی یک نسخه که آن هم نادرست بود ترجمه کردم. و اما از کتابهایی که در آنها روش اصحاب تجارب را برگزیده سه مقاله یافتیم که عبارتند از: رساله حنین بن إسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۱۲۰

۱۰۹- کتابه فی التجربة الطیبه

کتاب او «در تجربه پزشکی». این کتاب در یک مقاله است که در آن احتجاجات اصحاب تجارب و اصحاب قیاس را که بر یکدیگر آورده‌اند نقل می‌کند. و من آن را در همین نزدیکی‌ها به سریانی برای بختیشوع ترجمه کردم.

۱۱۰- کتابه فی الحث علی تعلم الطب

کتاب او «در ترغیب بر آموختن پزشکی». این کتاب نیز در یک مقاله است و کتاب مینوذوطس را در آن استنساخ کرده. و این کتابی نیکو و سودمند و ظریف است. من آن را به سریانی برای جبریل ترجمه کردم و حبیش آن را برای احمد بن موسی ترجمه کرد.

۱۱۱- کتابه فی جمل التجربة

کتاب او «در جمل تجربه». این کتاب نیز در یک مقاله است. و من آن را استنساخ کردم ولی ترجمه نکردم. و اما از کتابهایی که در آن روش اصحاب سومین فرقه از پزشکی را انتخاب کرده فقط یک مقاله یافتیم و وقتی بدقت مورد بررسی قرار دادم دانستم که آن مجهول است. ولی من بر پایه آنچه که می‌دانستم آن را به سریانی برای بختیشوع ترجمه کردم. و کتابهای دیگری از او یافتیم که او در فهرست خود یاد نکرده و من اکنون آنها را یاد می‌کنم:

۱۱۲- کتابه فی محنة افضل الاطباء

کتاب او «در آزمایش برترین پزشکان». این کتاب در یک مقاله است و من آن را به سریانی برای بختیشوع و به عربی برای محمد بن موسی ترجمه کردم.

۱۱۳- کتابه فیما یعتقده رأیا

کتاب او «در اعتقادات او». این کتاب در یک مقاله است که در آن آنچه که دانسته شده و آنچه که دانسته نشده وصف می‌کند. و این کتاب را ایوب به سریانی ترجمه

رساله حنین بن إسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۱۲۱

کرده و من آن را به سریانی برای فرزندانم اسحق ترجمه کردم و ثابت بن قره آن را بعربی برای محمد بن موسی ترجمه کرد و عیسی بن یحیی آن را به عربی ترجمه کرد و اسحق آن را با اصل مقابله کرد و من آن را برای عبد الله بن اسحق اصلاح کردم.

۱۱۴- کتابه فی الاسماء الطیبه

کتاب او «در نامهای پزشکی». این کتاب را در پنج مقاله قرار داده و غرض او در آن اینست که بیان کند نامهایی را که پزشکان بکار برده‌اند چه معنی از آن اراده کرده‌اند. من نسخه یونانی آن را استنسخ کردم ولی ترجمه نکردم و دیگری هم آن را ترجمه نکرده پس از چندی سه مقاله از آن را ترجمه کردم و حبیش مقاله اول از آن را به عربی ترجمه کرد. اما کتابهایی که او در برهان نوشته و من بانها دسترسی پیدا کرده‌ام عبارتند از:

۱۱۵- کتابه فی البرهان

کتاب او «در برهان». این کتاب را در پانزده مقاله قرار داده و غرض او در آن اینست که بیان کند روش تبیین آنچه ضروره مبین می‌شود چیست و هدف ارسطو در کتاب چهارم خود در منطق همین بوده است. و تاکنون کسی از اهل زمان ما نسخه‌ای کامل از آن را به یونانی بدست نیاورده با وجود اینکه جبریل همت زیادی به جستن آن گماشته است و من هم به جستن آن فراوان پرداختم و برای یافتن آن شهرهای جزیره و شام و فلسطین و مصر را گشتم تا اینکه به اسکندریه رسیدم و چیزی از آن را نیافتم فقط در دمشق بود که به حدود نیمی از آن دسترسی یافتم که مقالاتی نامتوالی و ناتمام بود و جبریل هم مقالاتی از آن یافت که همه آنها عین مقالاتی که من یافته بودم نبود و ایوب آنچه را که او یافته بود برای او ترجمه کرد ولی من جانم آرام نمی‌یافت به ترجمه آن کتاب تا وقتی که خواندن آن را چنانکه باید کامل نکنم زیرا نقصان و اختلال در آن وجود داشت و من هم آرزومند و مشتاق به یافتن همه کتاب بودم. سپس من آنچه را که یافته بودم به سریانی ترجمه کردم و آن عبارت بود از جزئی کوتاه از مقاله دوم و بیشتر از مقاله سوم و حدود نیمی از مقاله چهارم از آغاز آن و مقاله نهم بجز قسمتی از آغاز آنکه ساقط شده بود. و مقالات دیگر تا آخر کتاب را یافتم بجز مقاله

رساله حنین بن اسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۱۲۲
پانزدهم زیرا پایان آن ناقص بود. [عیسی بن یحیی آنچه را که او از مقاله دوم تا مقاله یازدهم یافته بود ترجمه کرد و اسحق بن حنین از مقاله دوازدهم تا مقاله پانزدهم را به عربی ترجمه کرد].

کتابهای دیگر او در این فن بسیار است و فهرست او بر این موضوع گواه می‌باشد ولی بهیچ‌یک از آنها دست نیافتم بجز مقاله‌ای:

۱۱۶- فی القیاسات الوصغیه

«در قیاسهای وضعی». این مقاله را چنانکه سزاوار است نیازم‌موم و ندانستم که چه در آن است. و پاره‌ای از کتاب او:

۱۱۷- فی قوام الصناعات

«در قوام صناعات».

و مقاله‌هایی که بزودی هنگام یاد کردن کتابهایی که منسوب به فلسفه ارسطو است یاد می‌کنم و بدین جهت خود را مجبور نمی‌کنم که این کتابها را ذکر کنم زیرا آن کس که بخواهد می‌تواند آنها را از کتاب فهرست دریابد.

آنچه که از کتابهای او در اخلاق یافتیم:

۱۱۸- کتابه کیف يتعرف الانسان ذنوبه و عيوبه

کتاب او «چه گونه آدمی به گناهان و عیبهایش آشنا می‌گردد». جالینوس خود یاد کرده که این کتاب را در دو مقاله آورده ولی من فقط یک مقاله از آن را یافتم و آن هم ناقص بود. و من قسمتی از آن را برای داود متطبب بسریانی در زمانی پیش ترجمه کردم و ترجمه آن بدون کامل گردانیدن آنچه را که بیونانی یافته بودم بجهت عارضه‌ای که عارض شد منقطع گردید سپس بختیشوع اندکی پیش از من خواست که آن را تمام کنم من آن را به مردی رهاوی که او را توما می‌گفتند دادم او آنچه را که بازمانده بود ترجمه کرد و من آن را صفحه‌بینی و اصلاح کردم و به آنچه که پیش از این ترجمه کرده بودم افزودم.

رسالة حنین بن إسحق إلی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۱۲۳

۱۱۹- کتابه فی الاخلاق

کتاب او «در اخلاق». این کتاب را در چهار مقاله قرار داده و غرض او در آن اینست که اخلاق و سببها و دلیلها و درمان آن را توصیف کند. این کتاب را مردی از صابیان موسوم به منصور بن اثناس به سریانی ترجمه کرده و می‌گویند که ایوب رهاوی نیز آن را ترجمه کرده است. ترجمه منصور را من دیدم و آن را نپسندیدم و اما آنچه را که می‌گویند ایوب ترجمه کرده من ندیده‌ام و نمی‌دانم نیز که چیزی از آن ترجمه شده است یا نه. اما من این کتاب را به سریانی ترجمه نکردم ولی به عربی ترجمه کردم و ترجمه را برای محمد بن موسی می‌ساختم سپس مصاحبت محمد بن عبد الملک مرا از ترجمه کتاب باز داشت و محمد از من خواست که آنچه را که ترجمه کرده بودم بپایان رسانم و چنان کردم. و حبیش آن را از روی ترجمه من برای یوحنا بن ماسویه ترجمه کرده و من بدان دست نیافته‌ام.

۱۲۰- کتابه فی صرف الاغتمام

کتاب او «در راندن اندوه». این کتاب در یک مقاله است و آن را برای مردی نوشته که از او پرسیده: «چه گونه است که هیچ گاه ترا اندوهناک ندیده‌ام» او سبب آن را توصیف کرده و بیان داشته که اندوه برای چه چیز لازم است و برای چه چیز لازم نیست، ایوب این کتاب را به سریانی ترجمه کرده بود و من آن را برای داود متطبب به سریانی ترجمه کردم و حبیش آن را به عربی برای محمد بن موسی ترجمه کرد.

۱۲۱- کتابه فی ان الاخيار قد ينتفعون باعدائهم

کتاب او «در اینکه نیک مردان گاهی از دشمنانشان سود می‌جویند». این کتاب نیز در یک مقاله است و من آن را برای داود به سریانی ترجمه کردم و حبیش آن را به عربی برای محمد بن موسی ترجمه کرد، و عیسی نیز آن را به عربی ترجمه کرده است. اما از کتابهایی که در آن روش فلسفه افلاطون را دنبال کرده جز دو کتاب زیر چیزی نیافتم غیر از کتاب «الاراء» که پیش از این یاد کردم.

رسالة حنین بن إسحق إلی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۱۲۴

۱۲۲- کتابه فیما ذکره افلاطون فی کتابه المعروف بطیماوس من علم الطب.

کتاب او «در آنچه که افلاطون در کتاب خود که معروف به طیماوس در علم پزشکی است یاد کرده است». این کتاب را در چهار مقاله قرار داده من آن را یافتم ولی آغاز آن کمی ناقص بود و فرصت ترجمه آن برایم پیدا نگردید پس از چندی آن را به سریانی ترجمه و نقصان آغازش را کامل کردم و مقاله نخستین از آن را به عربی ترجمه کردم و اسحق مقالات بازمانده را به عربی ترجمه کرد.

۱۲۳- کتابه فی ان قوی النفس تابعه لمزاج البدن

کتاب او «در اینکه نیروهای نفس تابع مزاج بدن است». این کتاب در یک مقاله است و غرض او در آن از عنوانش آشکار می‌گردد. ایوب آن را به سریانی ترجمه کرده بود سپس من آن را به سریانی برای سلمویه ترجمه کردم و حبیش از روی ترجمه من آن را برای محمد بن موسی ترجمه کرد و شنیدم که محمد آن را با اصطفتن یونانی مقابله و جاهائی از آن را اصلاح کرده است. و در این فن کتابهای دیگری یافتم که چهار مقاله از هشت مقاله جالینوس در آن بود و مشتمل بود بر:

۱۲۴- جوامع کتب افلاطون

«جوامع کتابهای افلاطون». در مقاله اول از آن جوامع پنج کتاب از کتابهای افلاطون است که عبارتند از: کتاب اقراطلس در اسماء و کتاب سوفسطیس در قسمت و کتاب بولیطیقوس در مدبر و کتاب برمنیدس در صور و کتاب اوتیذیمس. و در مقاله دوم جوامع چهار مقاله از کتاب افلاطون در سیاست است. و در مقاله سوم جوامع شش مقاله بازمانده از کتاب سیاست و جوامع کتاب معروف به طیماوس در علم طبیعی است.

و در مقاله چهارم مجمل معانی دوازده مقاله در سیر از افلاطون است. سه مقاله اول را من برای ابو جعفر محمد بن موسی به عربی ترجمه کردم [عیسی همه آن را ترجمه کرده و حنین جوامع کتاب سیاست را اصلاح کرده است].

رسالة حنین بن اسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۱۲۵

۱۲۵- فی ان المحرک الاول لا يتحرك

«در اینکه محرک نخستین خود حرکت نمی‌کند». این کتاب در یک مقاله است و من آن را در زمان خلافت واثق به عربی برای محمد بن موسی ترجمه کردم و پس از آن آن را به سریانی ترجمه کردم و عیسی بن یحیی آن را به عربی ترجمه کرد زیرا نسخه‌ای را که من در قدیم ترجمه کرده بودم گم شده بود [سپس اسحق بن حنین آن را به عربی ترجمه کرد].

۱۲۶- کتابه فی المدخل الی المنطق

کتاب او «در مدخل منطق». این کتاب در یک مقاله است و در آن چیزهائی را که دانشجویان در علم برهان بدان نیازمندند و از آن سود می‌جویند بیان کرده است. من آن را به سریانی ترجمه کردم و حبیش آن را بعربی برای محمد بن موسی ترجمه کرد [حنین آن را برای علی بن یحیی مقابله و اصلاح کرده است].

۱۲۷- کتاب فی عدد المقایس

«کتاب او در عدد قیاس‌ها». این کتاب در یک مقاله است. من آن را بررسی نکرده بودم سپس آن را به سریانی ترجمه کردم [اسحق آن را به عربی ترجمه کرد و حنین آن را برای علی بن یحیی مقابله و اصلاح کرده است].

۱۲۸- تفسیره للکتاب الثانی من کتب ارسطوطالس الذی یسمی باریمانیاس

«گزارش او از کتاب دوم از کتابهای ارسطو که موسوم به باریمانیاس است».

این کتاب را در سه مقاله قرار داده و ما نسخه‌ای ناقص از آن یافتیم.

اما از کتابهایی که در آنها روش رواقیان را پیش گرفته من چیزی نیافتم و همچنین است کتابهایی که در آنها روش سوفسطاس را برگزیده است.

و اما از کتابهایی که مشترک میان نحویان و اهل بلاغت است با آنکه فراوان است فقط یک مقاله یافتیم و آن اینست:

۱۲۹- کتابه فیما یلزم الذی یلحن فی کلامه

کتاب او «در آنچه لازم است برای کسی که در سخن خود لحن دارد». این کتاب

رساله حنین بن اسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۱۲۶

را در فهرست در هفت مقاله یافتیم و نمی‌دانم شاید خطا از ناسخان باشد ولی آنچه را که من یافتیم فقط یک مقاله است. و من آن را نه به سریانی ترجمه کردم و نه به عربی و دیگری هم آن را ترجمه نکرده است.

اما کتابهای دیگر جالینوس را که خود در فهرست یاد کرده هر که بخواهد بشناسد می‌تواند بشناسد چنانکه من از فهرست کتابهای او یاد کردم و چیزی نماند بر من جز آنکه خبر دهم که در چه سنی این کتاب را نوشتم زیرا من امیدوارم که پس از این فرصت ترجمه کتابهایی که تاکنون ترجمه نکردم پیدا شود اگر عمر مرا مهلت دهد و آنچه که از سن من در هنگام نوشتن این کتاب گذشته چهل و هشت سال است و این سال هزار و صد و شصت و هفت اسکندری می‌باشد و من می‌توانم یاد کنم در این کتاب آنچه را ترجمه آن را آماده خواهم بود از کتابهایی که تاکنون ترجمه نکرده‌ام و وجود آنچه را که تاکنون نیافته‌ام هر کدام را یک‌یک با سالی که آنها ترجمه می‌شود اگر خداوند بخواهد سپس در ماه آذار از سال هزار و صد و هفتاد و پنج اسکندری آنچه را که از آن وقت تاکنون ترجمه کرده‌ام بدین می‌افزائی.

[و کتابی انتزاع شده از یونانیان یافتیم که نامش نامعلوم بود که جوامع هفت کتاب از کتابهای جالینوس در آن وجود داشت از جمله: جوامع کتاب «حیلۃ البرء» و جوامع کتاب «العلل و الاعراض» و جوامع کتاب «النبض الکبیر» و جوامع پنج مقاله اول از کتاب او در «الادویۃ المفردۃ» و جوامع کتاب «الحمیات» و جوامع کتاب «ایام البحران» و جوامع کتاب «الدلائل» که حنین آن را به عربی برای احمد بن موسی ترجمه کرده است].

[صاحب نسخه‌ای که من از روی آن استنساخ کردم در پایان نسخه‌اش به حکایت از صاحب نسخه‌ای که او نسخه خود را از روی

آن نسخه برداری کرده گفته است که او این انتزاعات را در نسخه علی بن یحیی نیافته بلکه در نسخه دیگری یافته است].

پایان یافت کتاب ابو زید حنین بن اسحق در آنچه با علم او از کتابهای جالینوس ترجمه شده بود. سپاس فراوان خدای راست.

رساله حنین بن اسحق الی علی بن یحیی فی ذکر ما ترجم من کتب جالینوس، متن عربی و ترجمه، ص: ۱۴۰

[۱] (*)- شماره‌های آخر عناوین کتاب‌ها بصورت معمولی نشانه «سلسله دانش ایرانی» و میان دو کمانه نشانه «مجموعه تاریخ علوم

در اسلام» و میان دو قلاب نشانه «مجموعه اندیشه اسلامی» است.

- [۲] (۱). مقدمه‌الادب، زمخشری، ذیل همین کلمه.
- [۳] (۲). دیوان ناصر خسرو، ۳۸/۶۰.
- [۴] (۳). شرح دیوان متنبی، ج ۲، ص ۲۹۰.
- [۵] (۴). التنبیه و الاشراف، مسعودی، ص ۶۹.
- [۶] (۱). التنبیه و الاشراف، مسعودی، ص ۱۰۵.
- [۷] (۲). طبقات الاطباء و الحكماء، ابن جلیجل، ص ۵۱.
- [۸] (۳). الفهرست، ابن الندیم، ص ۳۰۴.
- [۹] (۴). عیون الانباء فی طبقات الاطباء، ابن ابی اصیبعه، ص ۲۳۲.
- [۱۰] (۱). الفهرست، ص ۳۰۴.
- [۱۱] (۲). الفهرست، ص ۳۰۴-۳۰۵.
- [۱۲] (۱). عصر المأمون، احمد فرید رفاعی، ص ۳۸۰-۳۷۹.
- [۱۳] (۲). الغیث المسجم فی شرح لامیه العجم، صفدی، ج ۱، ص ۷۹.
- [۱۴] (۱). عصر المأمون، ج ۱، ص ۳۷۵.
- [۱۵] (۲). به فتح عین و تخفیف با.
- [۱۶] (۳). عیون الانباء، ج ۲، ص ۱۳۹.
- [۱۷] (۴). مقدمه جوامع حنین بن اسحق فی الآثار العلویة، ص ۱۳.
- [۱۸] (۵). تاریخ الحكماء، ص ۱۷۴.
- [۱۹] (۱). تاریخ مختصر الدول، ص ۲۵۰.
- [۲۰] (۲). بیهقی، تاریخ الحكماء، ص ۱۷۴.
- [۲۱] (۳). فردوس الحکمه، ص ۸.
- [۲۲] (۴). الفهرست ابن الندیم، ص ۴۲۴.
- [۲۳] (۵). بیهقی، تاریخ حکماء الاسلام، ص ۳.
- [۲۴] (۱). ترجمه تاریخ حکمای قفطی، ص ۲۴۱.
- [۲۵] (۱). ترجمه تاریخ حکمای قفطی، ص ۲۴۴.
- [۲۶] (۱) - شاید: «به عمل او»
- [۲۷] (۱) - School

درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

بسم الله الرحمن الرحيم

جَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (سوره توبه آیه ۴۱)

با اموال و جانهای خود، در راه خدا جهاد نمایید؛ این برای شما بهتر است اگر بدانید حضرت رضا (علیه السّلام): خدا رحم نماید بنده‌ای که امر ما را زنده (و برپا) دارد ... علوم و دانشهای ما را یاد گیرد و به مردم یاد دهد، زیرا مردم اگر سخنان نیکوی ما را (بی آنکه چیزی از آن کاسته و یا بر آن بیافزایند) بدانند هر آینه از ما پیروی (و طبق آن عمل) می کنند

بنادر البحار- ترجمه و شرح خلاصه دو جلد بحار الانوار ص ۱۵۹

بنیانگذار مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان شهید آیت الله شمس آبادی (ره) یکی از علمای برجسته شهر اصفهان بودند که در دلدادگی به اهل بیت (علیهم السلام) بخصوص حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) و امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) شهره بوده و لذا با نظر و درایت خود در سال ۱۳۴۰ هجری شمسی بنیانگذار مرکز و راهی شد که هیچ وقت چراغ آن خاموش نشد و هر روز قوی تر و بهتر راهش را ادامه می دهند.

مرکز تحقیقات قائمیه اصفهان از سال ۱۳۸۵ هجری شمسی تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن امامی (قدس سره الشریف) و با فعالیت خالصانه و شبانه روزی تیمی مرکب از فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مختلف مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

اهداف: دفاع از حریم شیعه و بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام) تقویت انگیزه جوانان و عامه مردم نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی، جایگزین کردن مطالب سودمند به جای بلوتوث های بی محتوا در تلفن های همراه و رایانه ها ایجاد بستر جامع مطالعاتی بر اساس معارف قرآن کریم و اهل بیت علیهم السلام با انگیزه نشر معارف، سرویس دهی به محققین و طلاب، گسترش فرهنگ مطالعه و غنی کردن اوقات فراغت علاقمندان به نرم افزار های علوم اسلامی، در دسترس بودن منابع لازم جهت سهولت رفع ابهام و شبهات منتشره در جامعه عدالت اجتماعی: با استفاده از ابزار نو می توان بصورت تصاعدی در نشر و پخش آن همت گمارد و از طرفی عدالت اجتماعی در تزریق امکانات را در سطح کشور و باز از جهتی نشر فرهنگ اسلامی ایرانی را در سطح جهان سرعت بخشید.

از جمله فعالیت های گسترده مرکز:

الف) چاپ و نشر ده ها عنوان کتاب، جزوه و ماهنامه همراه با برگزاری مسابقه کتابخوانی

ب) تولید صدها نرم افزار تحقیقاتی و کتابخانه ای قابل اجرا در رایانه و گوشی تلفن همراه

ج) تولید نمایشگاه های سه بعدی، پانوراما، انیمیشن، بازیهای رایانه ای و ... اماکن مذهبی، گردشگری و ...

د) ایجاد سایت اینترنتی قائمیه www.ghaemiyeh.com جهت دانلود رایگان نرم افزار های تلفن همراه و چندین سایت مذهبی دیگر

ه) تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و ... جهت نمایش در شبکه های ماهواره ای

و) راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی (خط ۰۲۳۵۰۵۲۴)

ز) طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و ...

ح) همکاری افتخاری با دهها مرکز حقیقی و حقوقی از جمله بیوت آیات عظام، حوزه های علمیه، دانشگاهها، اماکن مذهبی مانند مسجد جمکران و ...

ط) برگزاری همایش ها، و اجرای طرح مهد، ویژه کودکان و نوجوانان شرکت کننده در جلسه

ی) برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم و دوره های تربیت مربی (حضور و مجازی) در طول سال

دفتر مرکزی: اصفهان/خ مسجد سید/ حد فاصل خیابان پنج رمضان و چهارراه وفائی / مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان

تاریخ تأسیس: ۱۳۸۵ شماره ثبت: ۲۳۷۳ شناسه ملی: ۱۰۸۶۰۱۵۲۰۲۶

وب سایت: www.ghaemiyeh.com ایمیل: Info@ghaemiyeh.com فروشگاه اینترنتی:

www.eslamshop.com

تلفن ۲۵-۲۳۵۷۰۲۳-۲۳۵۷۰۲۲ (۰۳۱۱) فکس ۲۳۵۷۰۲۲ (۰۳۱۱) دفتر تهران ۸۸۳۱۸۷۲۲ (۰۲۱) بازرگانی و فروش ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹ امور

کاربران (۲۳۳۳۰۴۵) (۰۳۱۱)

نکته قابل توجه اینکه بودجه این مرکز؛ مردمی، غیر دولتی و غیر انتفاعی با همت عده ای خیر اندیش اداره و تامین گردیده ولی جوابگوی حجم رو به رشد و وسیع فعالیت مذهبی و علمی حاضر و طرح های توسعه ای فرهنگی نیست، از اینرو این مرکز به فضل و کرم صاحب اصلی این خانه (قائمیه) امید داشته و امیدواریم حضرت بقیه الله الاعظم عجل الله تعالی فرجه الشریف توفیق روزافزونی را شامل همگان بنماید تا در صورت امکان در این امر مهم ما را یاری نمایند انشاءالله.

شماره حساب ۶۲۱۰۶۰۹۵۳، شماره کارت: ۶۲۷۳-۵۳۳۱-۳۰۴۵-۱۹۷۳ و شماره حساب شبا: IR۹۰-۰۱۸۰-۰۰۰۰-۰۰۰۰-۰۶۲۱-۰۵۳-۰۶۰۹ به نام مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان نزد بانک تجارت شعبه اصفهان - خیابان مسجد سید ارزش کار فکری و عقیدتی

الاحتجاج - به سندش، از امام حسین علیه السلام: - هر کس عهده دار یتیمی از ما شود که محنت غیبت ما، او را از ما جدا کرده است و از علوم ما که به دستش رسیده، به او سهمی دهد تا ارشاد و هدایتش کند، خداوند به او می فرماید: «ای بنده بزرگوار شریک کننده برادرش! من در کرم کردن، از تو سزاوارترم. فرشتگان من! برای او در بهشت، به عدد هر حرفی که یاد داده است، هزار هزار، کاخ قرار دهید و از دیگر نعمت‌ها، آنچه را که لایق اوست، به آنها ضمیمه کنید».

التفسیر المنسوب إلى الإمام العسکری علیه السلام: امام حسین علیه السلام به مردی فرمود: «کدام یک را دوست تر می داری: مردی اراده کشتن بینوایی ضعیف را دارد و تو او را از دستش می رسانی، یا مردی ناصبی اراده گمراه کردن مؤمنی بینوا و ضعیف از پیروان ما را دارد، اما تو دریچه‌ای [از علم] را بر او می گشایی که آن بینوا، خود را بدان، نگاه می دارد و با حجت‌های خدای متعال، خصم خویش را ساکت می سازد و او را می شکند؟».

[سپس] فرمود: «حتماً رهاندن این مؤمن بینوا از دست آن ناصبی. بی گمان، خدای متعال می فرماید: «و هر که او را زنده کند، گویی همه مردم را زنده کرده است»؛ یعنی هر که او را زنده کند و از کفر به ایمان، ارشاد کند، گویی همه مردم را زنده کرده است، پیش از آن که آنان را با شمشیرهای تیز بکشد».

مسند زید: امام حسین علیه السلام فرمود: «هر کس انسانی را از گمراهی به معرفت حق، فرا بخواند و او اجابت کند، اجری مانند آزاد کردن بنده دارد».

مرکز تحقیقات و ترجمه

اصفهان

گامگاه

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

